

DE ZWERFSTEEN

PERIODIEK ORGAAN VAN DE HISTORISCHE VERENIGING STEENDEREN

”De Groote Emmer door de eeuwen heen”

Speciale uitgave

Naar aanleiding van de onthulling van de Caarte van de Groote Emmer A° 1727

HVS

Onderwerpen

- De Emmer
- De rol van de IJssel
- Een legerkamp anno 1629
- De goederen van het Bornhof

2001/3

ISSN: 1386 - 5943

Oplage: 600 ex.

Januari 2002

VOORWOORD

Ik ben inmiddels een half jaar in functie als voorzitter van de historische vereniging. In de ledenvergadering van april j.l. heb ik u beloofd in de eerstvolgende Zwerfsteen iets over mijzelf te vertellen. Ofschoon ik voor velen van u geen onbekende ben, geef ik u in onderstaand stukje een korte levensloop van mijzelf.

Ik ben geboren in Tonden, gemeente Brummen, in juli 1945 en ben opgegroeid in een agrarisch gezin met 5 kinderen. Inwonende grootouders, een inwonende medewerker voor het bedrijf en een inwonende hulp in de huishouding maakte het totale gezinsteam 9 personen. Als kind heb ik wel geleerd de handen uit de mouwen te steken en heb dan ook alle voorkomende werkzaamheden op de boerderij wel gedaan. Een vergelijking met het hedendaagse boerenleven is echt een enorm verschil. Wel heb ik nog steeds een goed gevoel aan mijn jeugdijaren op de boerderij overgehouden. Na de lagere school in Hall 4 jaar MULO in Eerbeek en daarna een 2 jarige vervolgopleiding aan de middelbare handelsavondschool in Zutphen. Intussen werkzaam op een papierfabriek in Eerbeek als kantoorbediende, kort daarna in een kantoorfunctie bij de toenmalige Boerenbond Eerbeek-Voorstonden. In 1964 moest ik in militaire dienst bij de Kon. Marine. Via Hollandsche Rading, Amsterdam en Den Helder kwam ik terecht bij de mariniers in Doorn. Als schrijver zeemilicien verdiende ik daar een loon van zegge en schrijve f 31,- per maand, een gulden per dag dus. Na 21 maanden afgezwaid en ook op deze periode kijk ik nu met heel veel genoeg terug. Na militaire dienst gesolliciteerd bij de toenmalige Raiffeisenbank in Eerbeek en daar begonnen als jongste bediende. We werkten daar met de kassier(directeur) en nog 2 medewerkers. In 1966 ben ik getrouwd en in 1967 Eerbeek gaan wonen. In 1966 werd geleidelijk het loonzakje vervangen door girale salarisbetalingen, en kregen de werknemers op de papierfabrieken van de directie het verzoek bij de bank een bankrekening te gaan openen, waar het salaris dan op gestort kon worden. 's Avonds de bedrijven voorlichten over de voordelen van girale salarisbetalingen en overdag onze klanten informeren over de mogelijkheden van een bankrekening. Gas, licht, water, verzekeringspremie, huur en nog veel meer zaken werden in die tijd contant aan de deur opgehaald. Het waren hectische jaren, waar ik met veel genoeg op terugkijk. Op 1 januari 1969 was het personeelsbestand uitgebreid tot 22 personen en werd ik benoemd tot adjunct-directeur. Na het behalen van mijn SPD diploma in 1972 heb ik vervolgens gesolliciteerd naar de functie van directeur van de Raiffeisenbank Steenderen. Per 1 juli 1972 benoemd als opvolger van de in Steenderen zeer bekende Hendrik Koerselman. In 1973 werd er gefuseerd met de Boerenleenbank Steenderen. Samen met Herman Lebbink (eveneens een zeer bekende naam in Steenderen) en met de toenmalige mede-

werk(st)ers vormden we een team van 6 personen. Tot aan de fusie met de Rabobanken Hengelo en Vorden ben ik directeur van de Rabobank Steenderen geweest. Ook hiervan kan ik zeggen, dat ik daar met heel veel plezier op kan terugblikken. We hebben er met alle betrokkenen hard voor moeten knokken om de bank dat te later worden, wat ze nu voor de gemeenschap is. Na de fusie in 1995 plaatsvervangend algemeen directeur van de nieuwe bank en per 1 januari 1999 deze functie beëindigd om de laatste 10 jaar van mijn arbeidszaam leven nog wat anders te gaan doen. Ik heb een studie makelaar in onroerend goed gevolgd en ben daar inmiddels voor geslaagd. Naast de makelaardij ben ik actief in financiële advisering op het gebied van o.a. pensioenen, verzekeringen, beleggingen en het begeleiden van startende ondernemers. Naast het voorzitterschap van de historische vereniging heb ik als huidige maatschappelijke nevenfuncties: bestuurslid van de Achtste Steen en penningmeester van de Ondernemers-vereniging. Mijn beide kinderen zijn getrouwd en wonen ook in Steenderen. Mijn vrouw en ik zijn vrij recent voor de 5e keer opa en oma geworden.

Ik hou van sport in het algemeen, maar van voetbal, schaatsen en fietsen in het bijzonder. Door knieblessures heb ik het voetballen en schaatsen al vroeg moeten beëindigen, maar het fietsen geeft mij nog steeds veel voldoening. Als lid van Toerclub Steenderen trekken we regelmatig in clubverband naar grote aansprekende tochten in binnen- en buitenland. 's Zomers op de weg fietsen en 's winters op de mountainbike veldrijden.

Voor de historische vereniging heb ik er nu een viertal bestuursvergaderingen opzitten en krijg ik een beetje inzicht in het reilen en zeilen van de vereniging. We hebben wat problemen met de administratie van ons ledenbestand, maar ik heb goede hoop dat deze problemen binnenkort tot het verleden zullen behoren. De invulling van het winterprogramma is gereed en een excursie naar Xanten ligt al weer achter ons. De eerste 2 ledenavonden lieten een matige opkomst zien. Op 24 september heeft Jan Harenberg een boeiend verhaal gehouden over kastelen en buitenplaatsen in de omgeving van Zutphen en de Graafschap. Op 26 november was het de heer Zeiler uit Kampen, historicus die ons verslag deed van "zeven eeuwen dokteren in Oost-Nederland". Beide avonden verdienden een groot publiek. Jammer was het, dat de opkomst van de leden zeer matig was. De volgende twee data zijn 28 januari 2002, wanneer de heer Koning uit Loenen ons kennis laat maken met "historische weer- en hemelverschijnselen in Gelderland", en 18 maart 2002. Dan wordt de algemene Ledenvergadering gehouden, met na de pauze een boeiend verhaal van de heer Kuik uit Ermelo, dat gaat over de herkomst van de familienamen in Gelderland.

"De Zwerfsteen" is de kwartaaluitgave van de historische vereniging der gemeente Steenderen. Opggericht d.d. 1 juni 1992.

BESTUUR:

voorzitter:
Wim Achterkamp
Bronkhorsterweg 32
7221 AC STEENDEREN
Tel. 0575 - 45 17 47
Fax 0575 - 45 09 66

sekretaris:
Yvonne Koning
Paardestraat 7
7221 NE STEENDEREN
Tel. 0575 - 45 26 24

1e penningmeester:
Fred v.d. Mije
Hofstraat 4
7223 LR BAAK
Tel. 0575 - 44 18 06

leden:
Wim Knaake
Harmen Addinkstraat 20
7221 BG STEENDEREN
Tel. 0575 - 45 17 76

Wil Kleine Haar
Dr. A. Ariënsstraat 7
7221 CA STEENDEREN
Tel. 0575 - 45 05 09

Bertus Rietberg
Hoogstraat 23
7227 ND TOLDIJK
Tel. 0575 - 45 20 04

Roos Meutstege-Quintelier
Bakerwaardseweg 13
7226 LR BRONKHORST
Tel. 0575 - 44 11 65

EINDREDAKTIE: ad interim

Paul Kok
Wehmestraat 1a
7221 BT STEENDEREN
Tel. 0575 - 45 14 44
Fax 0575 - 45 19 80

CONTRIBUTIE:

Bankrelatie:
Regiobank Steenderen
Bankrekening nr. 68.52.89.710
t.n.v. de Historische Vereniging Steenderen.

Wij verzoeken U bij lidmaatschap-opgave gelijktijdig de contributie over te maken. Uw betalingswijze is tevens de garantie dat U in het ledenbestand bent opgenomen.

Nieuwe contributie m.i.v. 2002 is € 15 per huisadres.

Vormgeving en druk:

Doetinchem Tel. 0314 - 37 25 48

Deze Zwerfsteen is een bijzondere uitgave geworden. Door de commissie onder leiding van Anton Metz uit Zeddam is de geschiedenis van de Emmer voor u in dit nummer vastgelegd. Ik wil de commissie bedanken voor het vele werk, dat zij hiervoor heeft verricht.

Ten aanzien van de Zwerfsteen heeft Paul Kok aangegeven er binnenkort mee op te houden en om de toekomst van de Zwerfsteen veilig te stellen zijn wij op zoek naar nieuwe redactieleden. We hebben reeds een viertal personen bereid gevonden zitting te nemen in de redactie. We streven echter naar een wat grotere be-

zetting. Vooral bij eventuele ziekte en vakantie weet ik uit ervaring, dat een kleine redactie kwetsbaar is. Dus als u zich aangetrokken voelt tot redactioneel werk of u weet in uw kennissenkring iemand, die hier wel voor voelt, laat het mij of mijn mede-bestuursleden dan even weten.

Tot slot wil ik een ieder goede feestdagen, een goede jaarwisseling en een gelukkig 2002 toewensen.

Wim Achterkamp, Voorzitter HVS

VAN DE BESTUURSTAFEL

is voor u geschreven naar aanleiding van de algemene ledenvergadering van de Historische Vereniging Steenderen gehouden 26 maart 2001 in de Seven Steenen. Dit is een beknopte weergave van de notulen. Er waren ca. 70 aanwezigen. Penningmeester bericht: Ledenbestand is nu volledig bijgewerkt. Slechts 50% van de leden heeft een machtiging gegeven. Ook memoreert de penningmeester dat contributie niet achteraf betaald wordt, maar in februari van het lopende jaar afgeschreven zal gaan worden. Doelstelling is, dat zo spoedig mogelijk alle contributies zijn geïnd. Hiertoe zullen de betrokken leden schriftelijk benaderd worden. Indien er sprake is van wanbetaling zal mogelijk overgaan moeten worden tot royeren. Contributie aanpassing: Het voorstel om per 1-1-2002 per huisadres 1 bedrag van € 15 te gaan hanteren wordt door de vergadering aangenomen. Het voorstel van het bestuur om in de toekomst de grootte van het aantal bestuursleden te vergroten tot 9 leden wordt door de vergadering gesteund. Oud voorzitter Paul Kok en Gerrit Tijkken worden uitgezwaaid en 3 nieuwe bestuursleden worden geïnstalleerd: Wim

Achterkamp (voorzitter), Wim Knaake en Roos Meustege. De continuïteit van de Zwerfsteen vraagt aandacht. Het bestuur is dringend op zoek naar redactieleden: ook dit jaar blijkt er vanuit de vergadering weinig animo. De avond wordt besloten met een optreden van troubadour Gery Groot Zwaafink.

Naast dit korte verslag wil het bestuur ook nog graag attenderen op de resterende ledenavonden:

28 januari 2002: met de heer Koning, die ons vertelt over historische weer- en hemelverschijnselen in Gelderland.

18 maart 2002: met de heer van Kuik, die ons na de algemene ledenvergadering onderhoudt over Gelderse familienamen.

Rest ons u waardevolle feestdagen en heel goed nieuwjaar met gezondheid en voorspoed te wensen.

Yvonne Koning secretaris

De Historische Vereniging Steenderen dankt alle sponsors en gulle gevers voor hun bijdrage, de aankoop en restauratie van de zeer fraaie Caarte van de Grootte Emmer Anno 1727 mogelijk te hebben gemaakt.

Het origineel is door een ieder te bezichtigen in de bestuurskamer in het gemeentehuis van Steenderen.

INHOUD

Voorwoord		Hoofdstuk VI	Geschiedenis van de Grootte Emmer
Van de bestuursstafel		Bijlage 1	Lijst van pachters
Afkortingen en verklaringen		Bijlage 2	Aan pacht betaalde graan
Inleiding		Bijlage 3	De Grootte Emmer in 1870
Hoofdstuk I	De Emmer vanaf de Middeleeuwen	Bijlage 4	Beheer de Grootte Emmer vanaf 1926
Hoofdstuk II	De dynamiek van de IJssel	Bijlage 5	Veldnamen
Hoofdstuk III	De strijd tegen het water	Hoofdstuk VII	Het dagboek van Egbert Wijers
Hoofdstuk IV	Fort Sint Pieter	Hoofdstuk VIII	Tichelwerk
Hoofdstuk V	De kaarten	Hoofdstuk XI	Katerstede de Kleine Emmer

AFKORTINGEN EN VERKLARINGEN

GAS = Gemeente Archief Steenderen
OAS = Oud Archief van de gemeente Steenderen
GAZ = Gemeente Archief Zutphen
RAG = Rijks Archief Gelderland te Arnhem
ORA = Oud Rechterlijk Archief

petri
feestdag van de heilige Petrus m.n. van zijn aanstelling tot Paus van Rome. Dit valt op 22 februari. Het is de dag, dat de gaande pachter zijn boerderij moet verlaten en de nieuwe pachter zijn goed kan aanvaarden. Er werd altijd verpacht van petri tot petri, meestal voor zes jaar.

verponding
een soort grondbelasting.

tiend
een uit de Middeleeuwen daterend zakelijk recht, op grond waarvan een buitenstaander, een particulier of een (kerkelijke) instelling, recht

heeft op 10% van de graanopbrengst van een stuk bouwland. Men telde 10% van de garven. De tiend-rechten zijn begin 20e eeuw afgeschaft.

op de helfte
de pachter betaalt de helft van het graan aan pacht. Soms de helft van de garven; soms moet hij het gedorst leveren. Eerst gaat de tiend eraf; de pacht is dan de helft van wat er overblijft (= 45% van de garven). Dit geldt meestal voor zeer goede grond. Voor minder goede gronden geldt niet de helft, maar 40% (op de zware garve), 33% of 20% (op de lichte garve) van het graan als pacht.

5 - 5 - 1
5 guldens, 5 stuivers en 1 penning.

DOHO-dijken
De naam van het bestuur, later polderdistrict, voor de Dremptse, Oldenhaafse, Hoogluurse en Olburgse dijken, kortweg de dijk tussen Doesburg en de hoogte van Olburg.

INLEIDING

Bij de onthulling van de "Caarte van de Grootte Emmer Ao 1727" op 25 september 2000 in het gemeentehuis te Steenderen is door de toenmalige voorzitter van de historische vereniging Paul Kok het plan gelanceerd om onderzoek te doen naar de geschiedenis van de Grootte Emmer en er een publikatie over te maken. De werving van leden voor de commissie daartoe begon ter plekke. Mevr. E. van Leuvensteijn-Breukink en de heren P. Kok, G.H. Tijkken, J.E.A. Horstink, R. Grijpma, G.J. Huetink, J. Harenberg en A.J.M. Metz hebben deze taak op zich genomen. Het resultaat leggen zij hierbij aan u voor.

Er is onderzoek gedaan naar het verleden van de Grootte Emmer op een zo breed mogelijk terrein, waarbij ook aspecten van het gehele buurtschap Emmer zijn betrokken. De Emmer is een gebied van vruchtbare rivierklei, in het verleden gekenmerkt door voortdurende overlast van hoog water. Het heeft altijd een grootschalige agrarische structuur gekend; de boerderijen waren eeuwenlang in bezit van adellijke families en mochten als leengoederen nooit worden gesplitst. Een aantal van deze hoeven is evenals de Grootte Emmer van zeer oude datum. Wanneer wij schrijven over "de Emmer", dan wordt het buurtschap de Emmer bedoeld. "De Grootte Emmer" heeft een dubbele betekenis. Het is de naam van de boerderij van Uenk, maar ook de aanduiding voor het gehele bezit van het Bornhof in de Emmer, waartoe naast de genoemde boerderij Tichelwerk en de katerstede de Kleine Emmer behoorden. Wij hebben geprobeerd te beschrijven, hoe een klein gedeelte van Steenderen met slechts weinig inwoners, een

bewogen verleden heeft en een eigen rol speelt in de geschiedenis. Dat er zoveel bekend is over de Grootte Emmer is vooral te danken aan het archief van het Bornhof, dat bewaard wordt in het Gemeente-archief te Zutphen. Maar ook in het Gemeente-archief van Steenderen, in het Archief van het Huis Bergh, in het Rijks-archief Gelderland te Arnhem en in het Archief van het polderdistrict Rijn en IJssel te Terborg hebben wij waardevolle informatie kunnen opdiepen. Wij danken de medewerkers van al deze archieven voor hun steeds weer plezierige en spontane hulp. Ook danken wij de heer S. Dekker te Leuvenheim, die veel onderzoek heeft gedaan naar de schanswerken aan de IJssel. Zijn publikaties en afbeeldingen zijn de bron geweest voor hoofdstuk IV. Tevens danken wij de familie Uenk, de familie Meijerman, de heer H. Hartemink en de voormalige secretaris van het polderdistrict de heer H.O.F. Wijers voor de gastvrije ontvangst, de informatie en de foto's. Tot slot dank ik de leden van de commissie voor hun directe en indirecte bijdragen aan de realisatie van dit boekje en voor de plezierige samenwerking.

Mede namens de andere leden van de commissie, spreek ik de hoop uit, dat wij hiermee een stukje van het rijke verleden van Steenderen voldoende zichtbaar hebben gemaakt en dat u er als lezer van kunt genieten.

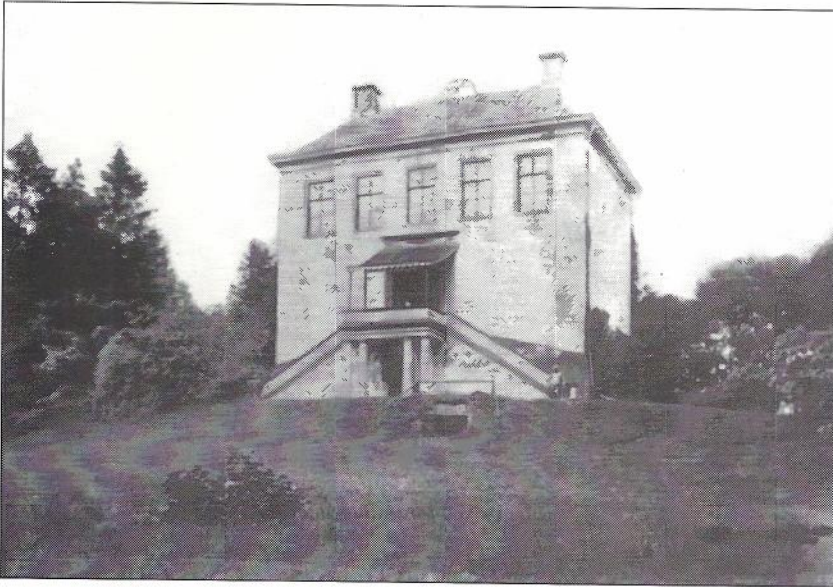
Anton Metz, voorzitter commissie

Hoofdstuk I

DE EMMER VANAF DE MIDDELEEUWEN

Reeds uit de Middeleeuwen zijn er gegevens over de Emmer. Zo weten wij, dat de Emmer westelijk van de IJssel heeft gelegen en tot het kerspel Brummen behoorde (zie hoofdstuk II).

Vijf boerderijen in de Emmer worden al in de Middeleeuwen vermeld: "Huis te Weerde", "Spaensweert", "Broeckhuizen" en "De Emmer", dat later gesplitst is

Het kasteel te Bronkhorst vóór de afbraak in 1902. Foto Staring Instituut.

in "De Groote Emmer" en "De Kleine Emmer" (Breukinksgoed). De boerderij Emmerweg 12 (bekend als forellenkwekerij) is in 1858 gebouwd en afgesplitst van Huis te Weerde. De boerderijen van Hartemink en Meijerman zijn ook honderden jaren oud, maar zij zijn voortgekomen uit de Groote Emmer (zie hoofdstuk VIII en IX). Als we daar nog aan toevoegen de gebeurtenissen tijdens de ruilverkaveling, dan hebben we de

Huis te Weerde 1e helft vorige eeuw. Foto: M. Vleemigh

hele ontstaansgeschiedenis van de Emmer compleet. De gegevens, die wij uit deze vroegste tijden hebben, betreffen vooral de eigenaren en hun bezittingen in de Emmer.

De vijf oudste goederen zijn alle leengoederen. De eigenlijke eigenaar is de leenheer; meestal een vorst of iemand uit de hogere adel. Aanvankelijk worden de goederen in leen gegeven in ruil voor bewezen diensten in de oorlog. De leenman moet de leenheer in diens oorlogen bijstaan en dan gewapend en geharnast (heergewaad) ter plaatse verschijnen. Met de komst van de huurlegers verandert die plicht in een geldelijke bijdrage.

De leenman heeft het goed in leen; hij is meestal ter plaatse woonachtig en vaak behoort hij tot de lagere adel of is een vermogend particulier. Hij moet de eed van trouw afleggen aan zijn leenheer (de leeneed) en moet bij die gelegenheid ook betalen aan de leenheer (heergewaad). Hij gedraagt zich naar onze begrippen als de eigenaar. Hij verpacht het goed weer aan een boer; hij kan het ook verkopen of met een hypotheek belasten, maar heeft daarvoor wel de permissie nodig van de leenheer.

Daar is er nog de pachter of gebruiker van het goed, de gewone boer dus. Hij woont op het goed en betaalt een forse pachtprijs. De pachters worden in de oudste stukken meestal niet vermeld.

Na 1650 raakt het leenstelsel geleidelijk aan in verval. Het afleggen van de leeneed wordt een formaliteit. De belangrijkste reden, waarom het leenstelsel in stand blijft, is, dat een leengoed niet gedeeld mag worden; men weet dus zeker, dat de erfgenamen de boel niet kunnen opsplitsen. In de Franse tijd vervallen alle leenrechten en daarmee is de leenman ook formeel de eigenaar en kan hij vrij beschikken over zijn voormalige leengoed.¹

De vraag, die wij ons stellen is, wie in die vroegste tijden de boerderijen gelegen op de goede rivierklei in de Emmer in bezit heeft.

Is het ooit één goed geweest of zijn er altijd al meerdere eigenaren? Wij laten de vijf genoemde goederen de revue passeren.

Het Huis te Weerde

Het Huis te Weerde is een voornaam adellijk huis. Het is een leengoed van het Huis Keppel² en het wordt in 1291 al vermeld als leen. De leenman behoort tot de adellijke familie Van Steenre, die ook woont op dit huis. De Van Steenres komen tot 1400 in vele actes voor.

Als in 1360 de laatste Heer Van Middachten overlijdt, komt het kasteel Middachten met alles wat er bijhoort in bezit van een familielid Evert van Steenre (zijn moeder is waarschijnlijk een Van Middachten). Evert van Steenre wordt geboren in 1335, trouwt in 1364 en

overlijdt tussen 1394 en 1400. Hij gaat wonen op Middachten en noemt zich dan "Uyten Weerde genaamd Van Middachten" of "Van Steenre genaamd Van Middachten". Zijn nakomelingen noemen zich gewoon "Van Middachten". De Van Middachtens heten dus eigenlijk Van Steenre.³

Het adellijk Huis te Weerde heeft als leenman Van Steenre van 1291 tot 1396 en Van Middachten van 1396 tot 1604. Anna van Middachten verkoopt het Huis te Weerde in 1604 aan een familielid Goosen van Raesfeld, heer van Harreveld en drost van Borculo, en zijn vrouw Ursula van Middachten.⁴

In 1703 vererft het huis op de vorstin van Anhalt, tevens o.a. Vrouwe van Walenborg. Door huwelijk komt het goed in 1761 in handen van Wilhelm, landgraaf van Hessen-Philipsthal. De prinsen van Hessen-Philipsthal verkopen het Huis te Weerde in 1805 aan de pachter Arend Vleemigh.

Spaensweert in 2001, prachtig gelegen achter de grote bomen. R. spieker. L. boerderij.

Spaensweert

Spaensweert is ook een adellijk huis van allure. De bewoners hebben regelmatig geprobeerd lid te worden van de Ridderschap van Zutphen, maar ze zijn nooit als zodanig toegelaten. Het is een oud leengoed, dat zelf ook weer leengoederen bezit. Het is leenroerig aan de provincie. De oudst bekende leenman is Johan Spaen, die er in 1326 mee beleend wordt. Van zijn geslacht komt de naam. "Spaensweert" betekent niets anders dan "weerd van Spaen".⁵

In 1378 legt Willem Spaen de leened af. Hij had nog een leen: "de Emmer", een leen van het huis Kell. Hij overlijdt in 1401 zonder mannelijke nakomelingen. Johan Mom van Kell beleende toen Dirk van Steenre, die met Willems zuster Griete Spaen gehuwd was, met de Emmer.

Willem Spaens andere dochter Aleid wordt in 1401 beleend met Spaensweert. Zij was gehuwd met Godert Cloeck. Sinds de familie Cloeck er woont wordt dit huis ook wel "Cloeckshuis" genoemd.⁶ Spaensweert is een "zadelleen" d.w.z. de leenman is verplicht tot krijgsdienst voor zijn leenheer met een ruiter te paard.

In 1654 draagt Helena Cloeck het leengoed over aan haar zoon Ernst Valentijn van Löben.

Erfgename Everdina van Löben trouwt in 1708 met Maurits Sels. Hun enig kind Ernst van Löben-Sels wordt in 1738 de leenman van Spaensweert.

Tot 1893 blijft het gehele goed Spaensweert in bezit

van de familie Van Löben-Sels. Twee derde deel wordt dan verkocht; een derde deel blijft nog in hun bezit tot 1923. Van 1326 tot 1893 is Spaensweert onafgebroken eigendom geweest van dezelfde familie. Het is in ruim 650 jaar nooit verkocht. De families Spaen, Cloeck, Van Löben en Van Löben-Sels hebben het eeuwenlang in hun bezit kunnen houden.

De Groote Emmer

Aanvankelijk zijn de Groote Emmer en de Kleine Emmer waarschijnlijk één goed "de Emmer". De oudste vermeldingen vinden we in leenacten van 1358 en 1382. Leenman vóór 1401 is Willem Spaen van Spaensweert. Vanaf 1401 is het Dirk van Steenre. Deze gaat zich "Van Middachten" noemen; zo zien wij de Van Middachtens als leenman van de Emmer.

Het is een leen van het Huis en Havesathe Kell met in 1427 en 1437 als leenheer Gerrit Momm van Kell.

Tussen 1437 en 1464 vindt er vermoedelijk een splitsing plaats tussen de Groote Emmer en de Klein Emmer. De Groote Emmer blijft een leen van het Huis Kell. En Van Middachten blijft leenman.⁷

In 1625 verkoopt Anna van Middachten het goed aan Johan Kraayvanger (en Arent Bierman) te Zutphen.

In 1667 is ermee beleend zijn zoon Albert Kraayvanger. In 1671 legt zijn schoonzoon Hendrik Crop de leened af. In 1679 verkoopt deze de Groote Emmer aan het Bornhof en vanaf die tijd wordt de leened afgelegd door een van de provisoren.

De Kleine Emmer

De Kleine Emmer behoort aanvankelijk tot "de Emmer".

Tussen 1437 en 1464 vindt er vermoedelijk een splitsing plaats tussen de Groote Emmer en de Kleine Emmer. Het laatste wordt daarbij een leengoed van de Hertog van Kleef. Leenman blijft Van Middachten.

In 1604 wordt het verkocht door Anna van Middachten aan Goosen van Raesfeld, heer van Harreveld en drost van Borculo, gehuwd met Ursula van Middachten. Het vererft in 1703 in vrouwelijk lijn op de Vorstin van Anhalt, tevens Vrouwe van Walenborg.

Breukinksgoed De Kleine Emmer vóór 1960. Foto: Mevr. W. Breukink.

In 1732 vererft het goed op een dochter van de vorige, die gehuwd is met de Vorst van Schwarzburg.⁸ Deze familie verkoopt de Kleine Emmer in 1773 aan de Heer Van der Heyden van het Huis te Baak, die het goed in 1784 op zijn beurt doorverkoopt aan Berend Breukink.

"Broekhuizen" gesloopt tijdens de ruilverkaveling rond 1980. Foto: J. Harenberg.

Broekhuizen

Broekhuizen of Emmergriet heeft aanvankelijk als leenheer de Graaf van Bronkhorst. Leenman is in 1438 Aernt in de Emer.⁹

In 1555 is het Willem van Broekhuizen van Kell, een kleinzoon van Aernt in de Emer, namens zijn moeder.¹⁰ In 1617 is het nog in dezelfde familie; jonker Joost van Broekhuizen. In 1688 is het goed in handen van

jonker van Stokkem. In 1689 is de leenman de Heer Van der Heyden van het Huis te Baak, die het gekocht heeft van de familie Van Broekhuizen. Inmiddels is het goed in 1698 leenroerig aan het Huis Middachten.

In 1760 is Broekhuizen in bezit van de heer Wintgens; en zeker tot na 1806 zal dat zo blijven.

Broekhuizen heeft nooit enige binding met de andere goederen.

Het valt op, dat de adellijke huizen en boerderijen vrijwel uitsluitend door vererving of huwelijk van eigenaar veranderen en zo honderden jaren in handen van dezelfde familie blijven. Twee families domineren door de eeuwen heen in de Emmer, de Heren van Spaensweert en de Heren van Middachten.

- 1) J. Harenberg, persoonlijke mededelingen.
- 2) Leenregisters uit 1968, RAG bloknummer 0005 inv 249
- 3) Pater J. Koekkoek, "Huys ten Weerde" zijn eigenaars en bewoners, *De Zwerfsteen* 97/1 p. 14.
- 4) Weynand van Resandt "De Van Middachten"
- 5) H.M. Werner, "Spaensweert" in *Geldersche Volks-almanak voor het jaar 1886* onder redactie van J.C.W. Quack p 9 e.v.
- 6) RAG Familie archief Cloeck inv 469. Gegevens over de familie Cloeck verstrekt door A.W.A. Bruins te Zevenaar.
- 7) J.S. van Veen "De leengoederen De Emmer en Ten Weerde te Steenderen", B.M.G. nummer 29 jaargang 1926 pagina 54.
- 8) Die Lehnregister des Herzogtums Kleve, Das Hauptstaatsarchiv Düsseldorf und seine Bestände, band 8 (Siegburg 1974).
- 9) E.J. van Ebbenhorst Tengbergen, Bronkhorst, *korte historie van stad en heerlijkheid*, (Zutphen 1965) p. 37.
- 10) E.J. van Leuvenstein-Breukink, "Oaver d'Emmer". *De Zwerfsteen* 93/2.

Melkbussen wegbrengen met de slee 1940/45.

V.l.n.r. Hendrik Garritzen, Hans Rennelink, Barend Breukink, Jo Uenk. Foto: H. Hartemink.

Hoofdstuk II

DE DYNAMIEK VAN DE IJSSEL

In een vlak land met zachte bodem zijn rivieren niet aan een vaste bedding gebonden, maar gaan "meanderen". Door de kracht van het stromende water wordt de buitenbocht uitgehold en weggespoeld, terwijl in de binnenbocht het land aanslipt. De bocht of meander wordt daardoor dieper en dieper en de rivier gaat een steeds grotere omweg maken. Als de meander erg diep wordt, zoekt de rivier bij hoog water uit zichzelf weer de kortste weg en wordt de oude loop enigszins hersteld. Op deze wijze is de bedding van de rivier voortdurend in beweging. Met het aanleggen van oeverbeschoeiing en kribben heeft de mens een einde gemaakt aan dit proces. Een voorbeeld van zo'n omweg is de voormalige meander bij Giesbeek. Deze was zo groot, dat een schipper, die met volle vracht stroomopwaarts voer, bij het ingaan van de bocht zijn vrouw aan de wal zette om inkopen te doen in het dorp en haar uren later na de bocht weer aan boord nam. Een ander voorbeeld is de bocht tussen Olburgen en het Zwarte Schaar. In de Fraterwaard zie je een groot aantal concentrische laagten in het weiland, die duiden op oude beddingen van de IJssel. In de winter staan deze vaak vol water en krijgt men een fraai beeld van het hier beschreven proces. Deze meander is nog vrij jong. Tussen 1770 en 1800 klagen de boeren in de Luur over het afkalven van hun gronden langs de IJssel. De oorzaak is naar hun mening, dat de eigenaar

aan de overzijde in de Fraterwaard te lange kribben laat aanleggen, waardoor de rivier a.h.w. opzij wordt gedrongen ten koste van hun land.¹

In vele honderden jaren heeft de IJssel ook ter hoogte van Bronkhorst haar bedding meerdere keren verlegd. Dit heeft natuurlijk zijn invloed gehad op de Emmer.

Eerst de geschiedkundige feiten

Het goed De Emmer en ook Spaensweert liggen oorspronkelijk in het kerspel Brummen. In 1386, maar ook nog veel later, wordt in leenacten steeds de ligging in het kerspel Brummen op de Veluwe genoemd. In een koopacte uit 1610 wordt het goed De Emmer aangeduid als behorend tot het kerspel Steenderen.

Dit wijst erop, dat door een andere loop van de IJssel deze goederen westelijk van de rivier hebben gelegen. Als dan de IJssel het huidige tracé kiest, wordt de kerkelijke indeling aangepast en sindsdien hoort het gebied bij het kerspel Steenderen.²

Door middel van een bepaald soort luchtfotografie kan de Luchtcarteringsdienst vochtiger en kleiiger stroken in het landschap opsporen. Deze onderscheiden zich van de droger en zandiger delen. Het bestuderen van deze foto's van het IJsseldal levert prachtige beelden op van de oude beddingen van de rivier (deze beddingen zijn blauw ingetekend op kaart 1).

*Kaart 1: Wander de Jong
± 1950, studenten werkstuk.
De blauw ingetekende stroken
zijn oude beddingen van de
IJssel.*

Zo ziet men een aantal concentrische beddingen tussen Olburgen en het Dierense veer. Ook heeft de IJssel ooit gelopen vanaf de voormalige steenfabriek in Olburgen tussen Olburgen en Rha door over het lage land in de Ooi. Het hogere deel van de Emmer is duidelijk omgeven door een oude meander en het lijkt er ook op, dat de IJssel ooit dicht langs Bronkhorst heeft gelopen en vervolgens om de Bakerwaard heen. Het kasteel Bronkhorst zou dan aan de rivier hebben gelegen en de Bakerwaard moet dan bij de Brummense kant hebben gehoord.

Hoewel de oude beddingen op deze wijze goed zijn te zien, is het vaak niet duidelijk hoe ze logisch op elkaar aansluiten en ook niet wanneer het water erdoor heeft gestroomd.³

Landaanwinning

Een andere wisselwerking tussen land en rivier zien we aan de hand van een aantal kaarten van het IJsselgebied ter hoogte van de Groote Emmer uit 1639, 1655, 1727 (de Caarte) en 1832 (de eerste kadastrale kaart).

Hierbij speelt een rol, dat de IJssel sinds de bloeitijd van de Hanze in de Middeleeuwen geleidelijk aan steeds minder water ging bevatten. Vóór het graven van het Pannerdens kanaal had de Nederrijn een vrijwel haakse aansluiting op de Rijn bij Lobith. Via de huidige "Rijnstrangen" kwam het water dan langs Herwen, Aerdt en Pannerden in de beddingen van Neder-

rijn en IJssel. De monding van de Nederrijn ging geleidelijk aan verzanden en zo werden Nederrijn en IJssel tot rivieren, die grote delen van het jaar bijna droog stonden. Van het totale Rijnwater stroomt in de zeventiende eeuw nog maar 1/24 deel door Nederrijn en IJssel; nu is dat 8 maal zoveel. Dit zeer ten nadele van de scheepvaart en de handel in de steden langs de IJssel.

Het is duidelijk, dat de steden langs de Waal dit een prima ontwikkeling vonden, daar de handel zich verplaatste. In de Republiek der Verenigde Nederlanden is er derhalve geen meerderheid te vinden hier iets aan te doen. Uiteindelijk wordt in 1707 het Pannerdens Kanaal gegraven; daarmee krijgt de IJssel weer zijn oorspronkelijke hoeveelheid water.

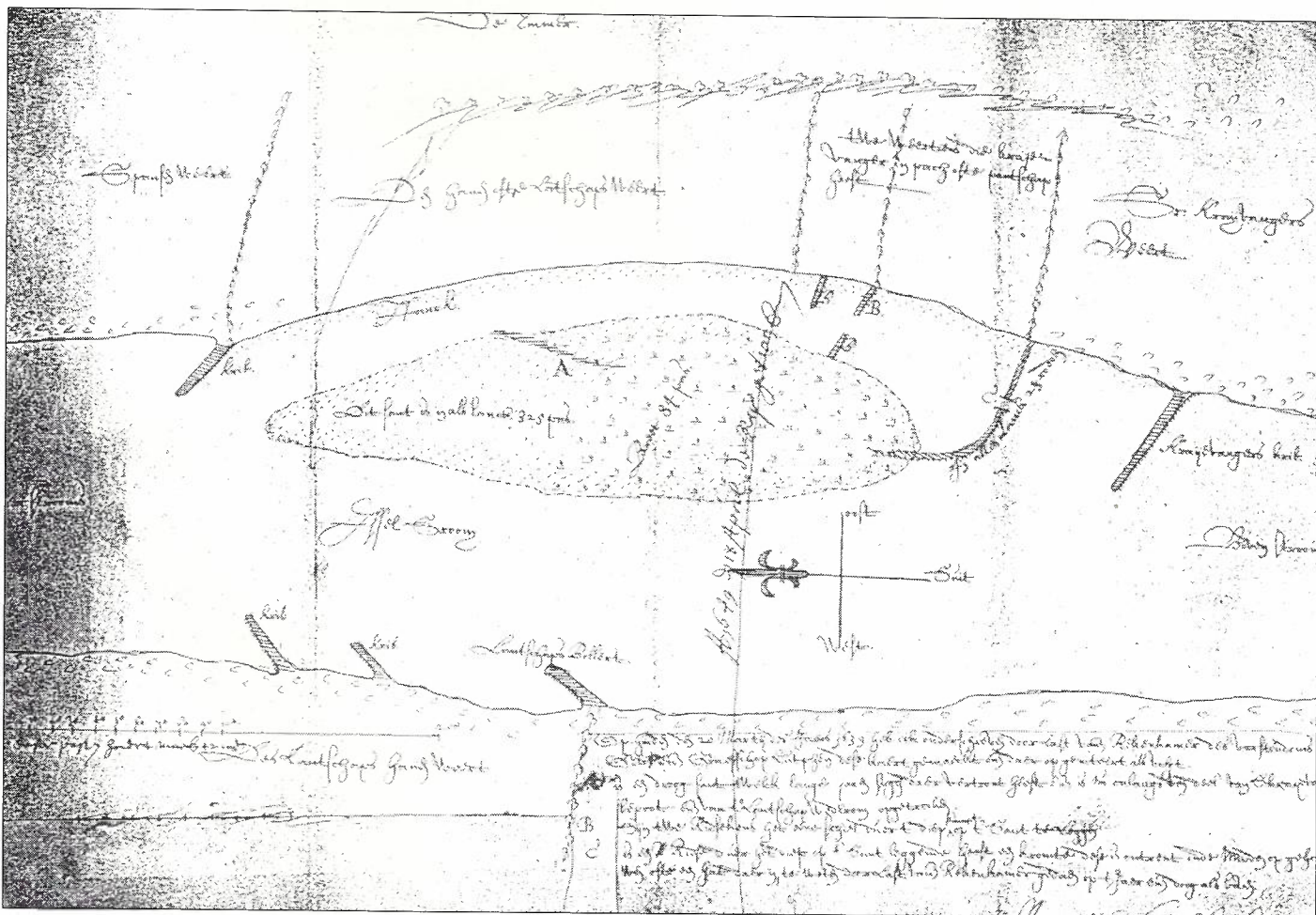
In de zestiende en zeventiende eeuw moet de IJssel er met zijn lage waterstanden heel anders hebben uitgezien dan nu. Er waren veel plaatsen, waar je te voet de rivier kon oversteken. Ter hoogte van de Spaanse Schans in Brummen was zo'n doorwaadbare plaats en daar trokken ze met legers door de rivier.

Bij zulke extreem lage waterstanden ontstaan gemakkelijk middeneilanden. Op de grens van de grond van Spaensweert en de grond van Kraayvanger zien we in 1639 zo'n middeneiland; het is 325 pas lang en 84 pas breed (zie kaart 2).

Door de waterstroom rechts van het eiland nog verder af te remmen door middel van kribben, laat men de

Kaart 2: Nicolaas van Geelkerken, kaarten van de IJsselstroom. RAG 0012 inv 674 kaart 98 jaar 1639. Midden-eiland in de rivier aan de zijde van de Emmer v.l.n.r.:

- Spaensweert
- Den hanen- of landschapsweert
- Twee weertjens die Kraayvanger in pacht ofte pantschap heeft
- Kraayvangers Weert.

tussenarm verzanden, om zo het eiland aan zijn grondgebied toe te voegen. In 1655 is dit proces al een eind gevorderd (zie kaart 3). Van de aldus gewonnen grond maakt men eerst rijsweerd en dat wordt dan later weer ontgonnen tot weiland. Dit eiland is dus aan het grondgebied van de Groote Emmer en van Spaensweert toegevoegd (het perceel "het Zand" kad. N 184 is Kraayvangers deel van het eiland). Op de kadastrale kaart van 1832 kan men de bocht of uitpuiling in de IJsseloever duidelijk zien (kaart 6).

Landaanwinning langs de rivier kan ook zonder middeneiland. Men laat een aantal kribben in de rivier uitsteken en het tussenliggende gebied verzandt; vervolgens maakt men daar rijsweerd van. Rivierwetgeving stelde regels voor deze landwinning; zo was de lengte van de kribben beperkt, daar ze de scheepvaart niet mochten hinderen. Door de Wet op het Waterrecht van 1806 is landwinning langs de rivieren geheel verboden. Door de eigenaren van de Groote Emmer is er vóór 1727 op ruime schaal van genoemde mogelijkheden gebruik gemaakt.

Dit blijkt duidelijk uit de kaarten. Bij een vergelijking van kaart 4 met de kaarten 5 en 6 zien wij, dat het grondgebied van de Groote Emmer zich tussen 1619 en 1727 aanzienlijk heeft uitgebreid. De latere kada-

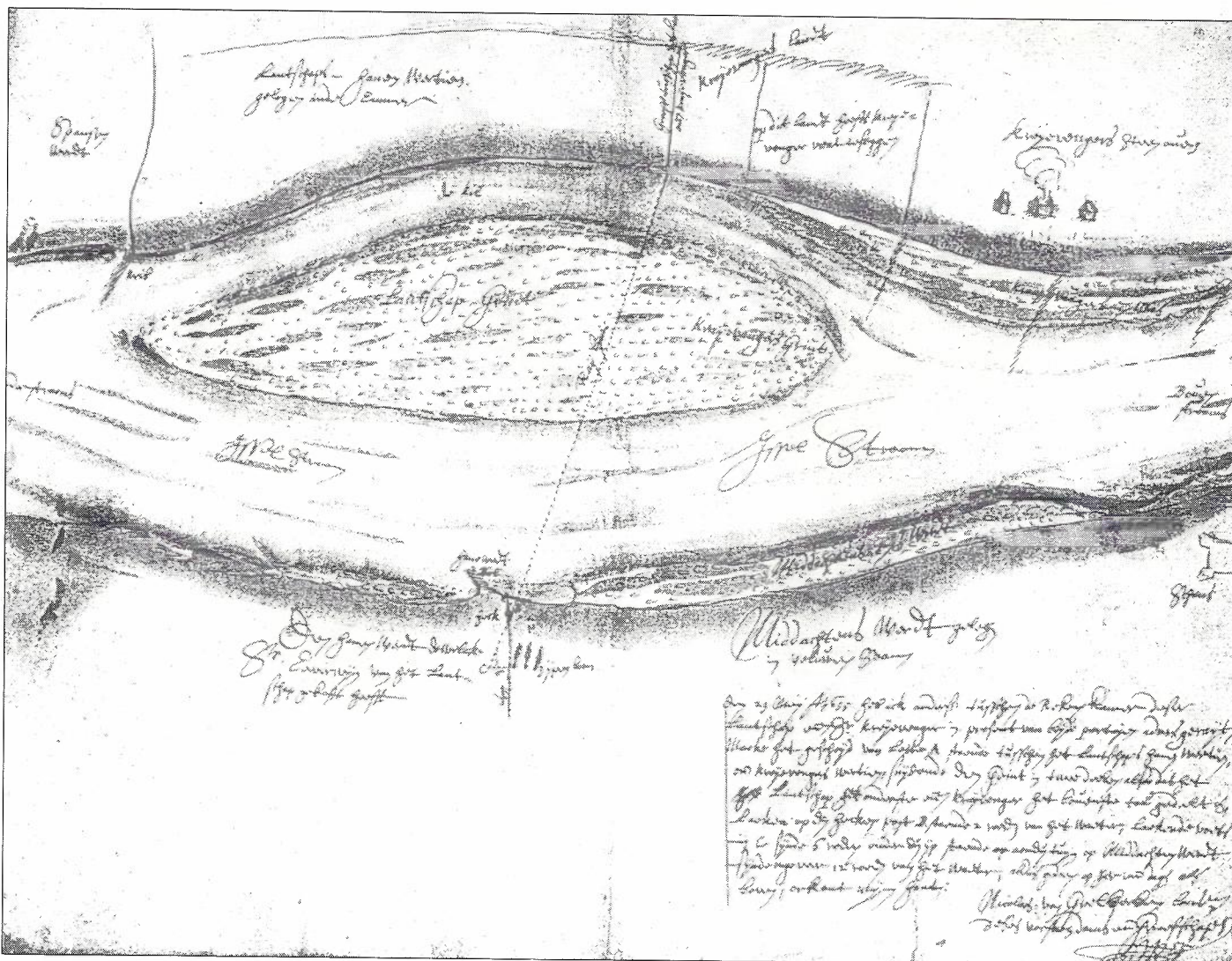
strale percelen 153, 154, 155, 156, 183 en 184 en een groot gedeelte van 152 en 159 komen op de kaart van Bernard Kempinck niet voor. Zij zijn door landaanwinning vóór 1727 aan de boerderij toegevoegd.

Op de kaart van 1727 zien wij, dat het gebied langs de IJssel nog zeer waterrijk is, en dat men het met lange en hoge kribben tegen de rivier moet verdedigen. De Groote Emmer heeft in 1832 en ook in 1900 dezelfde percelen als in 1727. In 1727 is de landaanwinning dus voltooid; de ontginning wordt nog voortgezet.

Ook de door de landmeters berekende oppervlakte geeft hiervan een beeld. Bernard Kempinck komt in 1619 tot ruim 77 mergen, terwijl Isaïc van Heuvel in 1727 komt aan 105 mergen. Er is in die periode wel 12 mergen bouwland toegevoegd (het Achterste Bouwland en het Paerdeweitje), waarvan overigens geen stukken zijn gevonden. De overige 16 mergen groei van de Groote Emmer is landwinning langs de IJssel.

- 1) Archief van de Mark van Steenderen, Archief van het Polderdistrict Rijn en IJssel inv 1
- 2) J.S. van Veen, De leengoederen De Emmer en Ten Weerde te Steenderen, Bijdragen en Mededelingen Gelre nummer 29 jaargang 1926, 54
- 3) Wander de Jong, studentenwerkstuk ongeveer 1950 pag 16 t/m 21, aanwezig in G.A.S.

Kaart 3: Nicolaas van Geelkerken, kaarten v.d. IJsselstroom RAG 0012 inv 674 kaart 99 jaar 1655. Midden-eiland. De tussenstroom lijkt al meer dicht te slibben. Emmerzijde: v.l.n.r.: Spaensweert, Lantschapshanenweertjens gelegen in de Emmër, Kreyvengers landt, op dit landt heeft Kreyvenger wat te zeggen, Kreyvengers Steenovens.

Hoofdstuk III

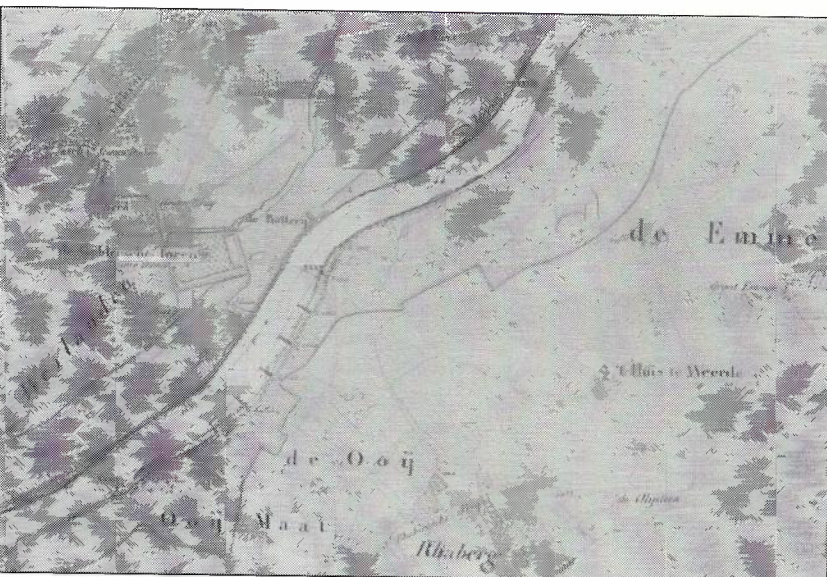
DE STRIJD TEGEN HET WATER

Een veel voorkomend beeld vóór de dichting van de Baakse Overlaat. Foto: Staring Instituut.

De Emmer is een uiterwaarden-gebied, dat vóór 1954 niet voldoende tegen het rivierwater is beschermd. Het leven van de mensen, die er wonen, is derhalve tot 1954 gekenmerkt door de voortdurende dreiging van hoog water. Wij lezen dat in het dagboek van Harmen Addink en in het dagboek van Egbert Wijers. Ook het boekje van Anne Garritsen handelt over het dagelijks leven bij hoog water; daarnaast hebben wij de herinneringen van de ouderen onder ons en het vele fotomateriaal.

Als het waterpeil in de IJssel flink stijgt, staat al gauw de hele Emmer blank. De boerderijen staan op een hoogte en blijven meestal droog, maar wil men van huis af, dan moet men door of over het water. Dit veroorzaakt veel overlast. In 1939 bijvoorbeeld begint het

hoge water al in november. Op 18 december begint er een vorstperiode, die duurt tot 20 februari; het vriest tot 80 cm in de grond. Vervolgens komt er vanaf 15 maart nog weer 14 dagen hoog water. Soms is eind april de waterstand zo hoog, dat het vee weer in de stal wordt gehaald. Vóór 1954 hebben alle boeren een roeiboot, omdat ze vaak op een eiland zitten. Alle vervoer naar het dorp gaat met de roeiboot; naar kerk en school, naar de dokter, naar de molen, boodschappen doen enz. Ook brengen ze beurtelings de melkbussen naar de Bronkhorster molen, waar de melkrijder ze ophaalt. Als het bij een hoge waterstand gaat vriezen, worden de melkbussen per slee vervoerd. Na de grote watersnood in West-Nederland in 1953 heeft de overheid uit veiligheidsoverwegingen zelfs een verplichte registratie van roeiboten ingesteld. De uitvoering daarvan geschiedt door de secretaris van het polderdistrict.

Een dijk aanleggen, hoe laag en eenvoudig ook, is een zeer oud middel om het water tegen te houden. Al in de Middeleeuwen kent men dit principe.

In de Emmer zijn drie verschillende bedijkingen te onderscheiden.

A. De Emmerdijk

De Emmerdijk is de oudste. Deze is aanvankelijk door de grondeigenaren aangelegd. Vermoedelijk is de Emmerdijk ontstaan uit stukken dijk, die ieder voor zich opwierp aan de lage kant van zijn perceel om het water te keren, voor zover dat met de beperkte middelen mogelijk was. Al op de kaart van de Groote Emmer uit 1619 is een stuk dijk ingetekend en een perceel land noemt men "de Dijkmate". Op de kaart van 1727 is de latere Emmerdijk goed zichtbaar en wordt met "Somer kade" aangeduid. Op de meeste plaatsen gaat men het aanleggen en onderhouden van dijken in georganiseerd verband uitvoeren en dit is dan een taak van de Mark. Zo zien we, dat de Mark van Steenderen al rond 1720 belast is met het beheer van de Hoogluurse dijk en de Mark van Drempt met de Dremptse en Oldehaafse dijken. De gehele 18e eeuw door zien wij bemoeienis van de Marken met deze dijken. Ook de Olburgse dijk wordt er bij betrokken. Op aandringen van de overheid komt er in 1817 een dijkbestuur voor deze DOHO-dijken, omdat de Marken het onderhoud te zeer verwaarlozen. Het dijkbestuur laat voortaan het onderhoud verrichten op rekening van de Marken.

De Emmerdijk is nog heel lang door de eigenaren zelf onderhouden. In 1718 besluit de Mark van Steenderen de dijk langs de IJssel van het Zwarte Schaar tot Olburg een opknabbeurt te geven. Ook de boeren in de Emmer moeten mee helpen en mee betalen. De provi-

De Emmerdijk in Z-W richting 1846, kaart van der Kun en Musquetier Den Haag, collectie Stan Dekker.

soren van het Bornhof protesteren hiertegen namens hun pachters, daar *de buurtschap Emmer altijd haar eigen particuliere dijk heeft gehad en deze ook onderhoudt zonder hulp van de andere buurtschappen*. Dit geschil loopt zo hoog op, dat het aan de rechter wordt voorgelegd. In 1749 is het onderhoud van de Hoogluurse dijk voor de Mark van Steenderen, maar niet voor de leden uit de Emmer, hoewel Harmen Otto Geerlichs in 1761 namens die Mark de gecommiteerdenvergadering te Zutphen over de Dremptse, Oldenhaafse, Hoogluurse en Olburgse dijken bijwoont. De bevoegdheid van het polderdistrict DOHO-dijken reikt niet verder dan de Olburgse dijk. De voortzetting van deze is de Emmerdijk, die vanaf de hogere delen van Olburgen langs het Hoge Land loopt en achter de boerderij Emmerweg 12 heen. Vervolgens maakt hij op de grond van het Bornhof een haakse bocht naar rechts om daarna te verlopen tegen de hogere delen van de Emmer. De Emmerdijk zet zich aan de andere zijde voort, vanaf de watermolen langs de Grote Beek, achter Van Hussel langs om bij 't Hoefken naar rechts te buigen en aan te sluiten op de Oldenhaafse dijk (zie kaartjes). Deze lange dijk, die een groot gebied tegen het rivierwater moet beschermen, blijft in particulier beheer. Wel wordt herhaaldelijk aan het polderdistrict DOHO-dijken om subsidie gevraagd voor het onderhoud. In 1880 wordt nog f 600,00 beschikbaar gesteld om de dijk te verzwaren.

B. De Emmerzomerkadijk

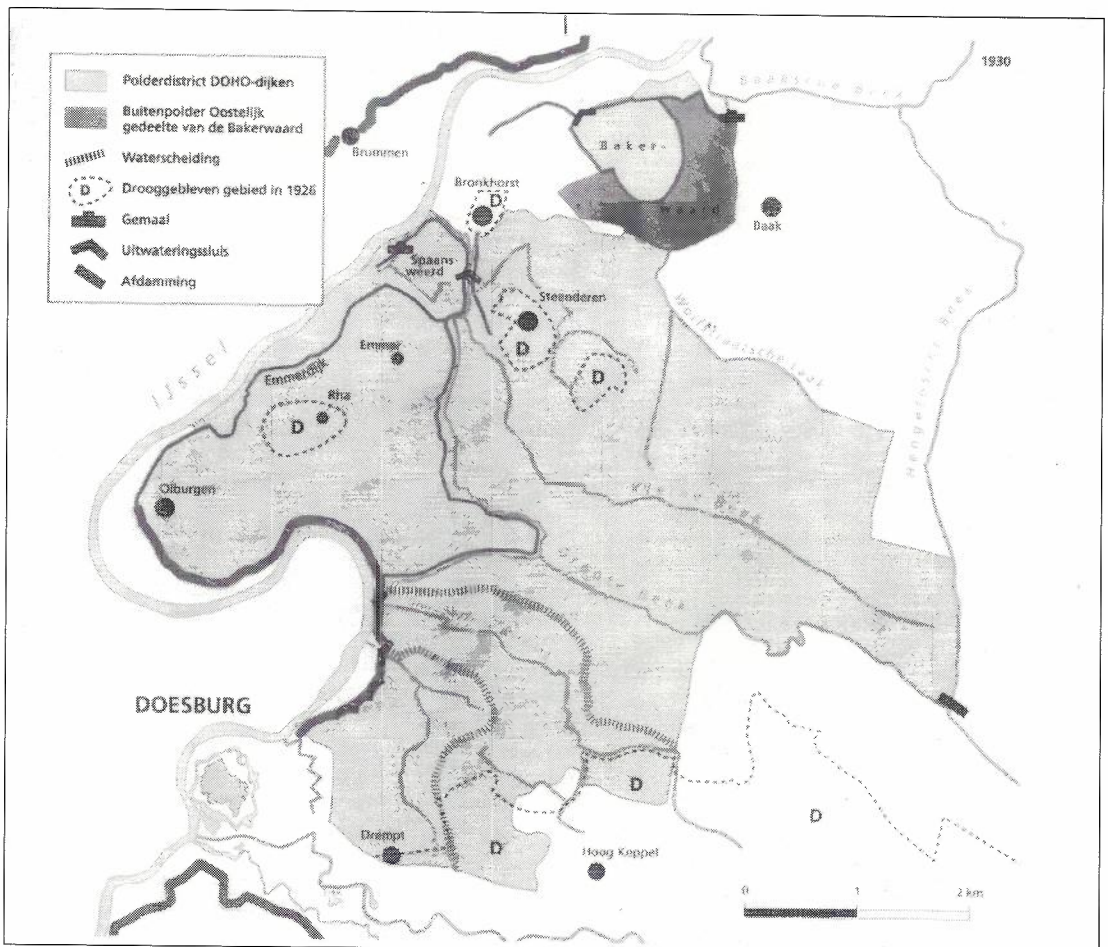
De Emmerzomerkadijk-polder is op 9-11-1854 bij notariële acte opgericht door vijf grondeigenaren in de Emmer. Zij besluiten voor gemeenschappelijke rekening een behoorlijke waterkerende zomerkade aan te leggen om hun gronden tegen het rivierwater te beschermen tot een hoogte van 14 voet aan de peilschaal in Zutphen. Drijvende kracht achter deze particuliere polder is het Bornhof.

De provisoren van het Bornhof	42 ha	bijdrage f	1347,38
Mr. Maurits van Löben-Sels	61 ha	bijdrage f	1518,48
Hendrik Breukink Jzn	22 ha	bijdrage f	1619,87
Egbert Wijers	6 ha	bijdrage f	135,47
Hendrik Breukink Bzn	3 ha	bijdrage f	78,80

Deze dijk begint op perceel kad N 153 van het Bornhof, volgt de IJssel over de grond van Spaensweert, loopt langs de Bronkhorster Beek tot aan het water de Vree, volgt het Vreewater en de Grote Beek tot bij de bedelbrug en sluit daar aan op de Emmerdijk. Later wordt hij nog een stukje in zuidelijke richting doorgetrokken en sluit dan ter hoogte van de boerderij Emmerweg 12 aan op de Emmerdijk.

Het bestuur van deze polder heeft als voorzitter de voorzitter van het Bornhof en als secretaris, tevens ontvanger, de rentmeester van het Bornhof. Er wordt doorgaans éénmaal per jaar vergaderd in het Bornhof te Zutphen. Aanwezig zijn meestal de voorzitter, de

Na voortdurend aandringen neemt het polderdistrict in 1918 het beheer van de Emmerdijk op zich. Het blijft echter een soort zomerkade, die enkele dagen nadat in Keulen de stand van 8 meter is bereikt, overstroomt. De watermolen is bestemd om uit het gebied binnen de Emmerdijk het overtollige water weg te pompen naar de Grote Beek. Veel wateroverlast veroorzaakt de open verbinding van de Grote Beek met de IJssel. Bij hoog water kan het IJsselwater vrijelijk landinwaarts stromen en komt in de Pundering de weg naar Rha direct onder water te staan. Veelvuldige verzoeken uit de bevolking brengen het polderbestuur er toe in 1901 onder de Spaensweertbrug een schutsluis te bouwen. Deze keert het water tot een stand van 5 meter in Keulen; vaak loopt het water echter over de sluis en staat de Pundering alsnog onder water. Rha en Olburgen zijn dan alleen per boot te bereiken.

Kaart van het Polderdistrict DOHO-dijken. Fraai is de Emmerdijk ingetekend. Duidelijk is te zien hoe weinig van het gebied in 1926 droog bleef.

Bij hoog water op de Spaensweert-brug rond 1949. V.l.n.r. P. v.d. Water, G.J. Vleemigh Dremp, dijkgraaf, H.O.F. Wijers secr. polder, M. Smeenk v.d. Molenkolk. Foto: H.O.F. Wijers.

secretaris, twee boeren en later de heer Markvoort. Het bestuur beheert de zomerdijk en tevens de watergangen in het gebied. Soms zijn de polderlasten *f* 2,00 per ha, maar meestal is de dijk in goede staat en heft men slechts *f* 1,50 tot *f* 0,50 per ha. Men probeert ook andere grondeigenaren in de Emmer bij de polder te betrekken, maar dat lukt slechts ten dele.

In 1927 besluit men een electrisch gemaal te bouwen aan de IJssel achter Spaensweert. Kosten *f* 3700,00. Het Bornhof betaalt hiervan *f* 1257,00.

Door de bandijk ter dichting van de Baakse Overlaat wordt de polder in tweeën gesplitst. Dit is voor het bestuur de aanleiding om tot opheffing te besluiten en de dijkstoel van het polderdistrict IJsselland te verzoeken de taken over te nemen. Het polderdistrict reageert positief en er worden besluiten genomen betreffende een afzonderlijke belasting over de gronden in deze polder voor de kosten van onderhoud van zomerkade, watergangen en gemaal. Op 1-7-1955 is de Emmerzomerkadijk-polder opgeheven en zijn de taken overgedragen aan het polderdistrict IJsselland.

C. De huidige bandijk

Ondanks deze waterkeringen komt de Emmer regelmatig onder water te staan. Tot 1875 wordt dit door de streek niet als een probleem beschouwd. De boerderijen liggen hoog en droog en de afzetting van vruchtbaar slib in de winter wordt als een groot goed gezien. Zo wordt in een bekend Aardrijkskundig Woordenboek onder "Emmer" vermeld: "De in deze buurtschap gelegene weiden langs den IJssel worden voor de beste in het geheele Rijk gehouden."

Vanaf de tijd, dat men met kunstmest de vruchtbaar-

heid van de grond ook op peil kan houden, gaan er regelmatig stemmen op om een bandijk langs de rivier aan te leggen. Het gecombineerd college van het polderdistrict reageert altijd terughoudend op deze suggesties; kennelijk zijn de boeren bang voor hoge polderlasten. Wel wordt meer gedaan aan aanleg en onderhoud van watergangen. Ook als de provincie rond 1920 komt met een uitgebreid plan van Doesburg tot Zutphen een hoogwatervrije bandijk aan te leggen, reageert het gecombineerd college afwijzend. Pas na een tweede rapport in 1930 schaart het zich achter de plannen; maar dan is men intussen een ervaring rijker n.l. het hoogwater van 1926. In verband met de toenemende oorlogsdreiging kan de aanleg eind jaren dertig niet doorgaan. Na de oorlog worden de plannen weer opgevat en zo is tussen 1948 en 1954 een bandijk aangelegd, die naar de normen van die tijd voldoende bescherming biedt. Daarmee is dan de z.g. Baakse Overlaat gedicht en heeft de Emmer nooit meer last. "Het boekje van Anne Garritsen" kan worden afgesloten. Deze geheel nieuwe dijk volgt vanuit het zuidwesten de Emmerdijk. Ter hoogte van Spaensweert loopt hij door naar het noorden, achter Spaensweert en Bronkhorst langs richting Bakerwaard. Tegelijkertijd is bij Bronkhorst aan de monding van de Grote Beek een nieuw gemaal gebouwd, die het gehele stroomgebied van deze beek kan bemalen.

In 1955 verandert het polderdistrict DOHO-dijken haar naam in polderdistrict IJsselland. De dijkstoel van dit polderdistrict dient op 14-5-1956 bij GS een aanvraag in tot ruilverkaveling van haar gebied gelegen onder Steenderen om het rendement van de gronden te verhogen. Dit na verzoek van het merendeel van de

landbouworganisaties en na een besluit daartoe van het gecombineerd college. Op 5-12-1966 keuren GS deze aanvraag goed en kan de ruilverkaveling worden voorbereid. Op basis van de Delta-werken wordt door het Rijk verzwareing en verhoging van de rivierdijken nodig gevonden. Derhalve besluit het gecombineerd college van het polderdistrict op 30-5-1972 om de Heidemij opdracht te geven voor het maken van een plan voor dijkverzwaring van de IJsseldijk tussen Doesburg en Zutphen. De werkzaamheden worden gestart in 1977 en in de daarop volgende jaren voltooid. Dit tegelijk uitvoeren van ruilverkaveling en dijkverzwaring is erg gunstig geweest. Voor de verwerving van de gronden, daar men niet met de vele eigenaren te doen heeft, maar uitsluitend met de ruilverkavelingscommissie. En voor de boeren, daar zij naderhand hun grond gecompenseerd krijgen in een keurig aaneengesloten blok. De kans, dat het water nu nog over de dijk gaat, is kleiner dan één keer in 1250 jaar.

Het gemaal in 1927 gebouwd door de Emmerzomerkadijkpolder achter Spaensweert aan de IJssel. Foto: 2001.

- 1) Archief van het polderdistrict Rijn en IJssel te Terborg inv 556-561.
- 2) H.O.F. Wijers, Dorpsstraat 3 te Steenderen, persoonlijke mededeling.
- 3) A.M.A.J. Driessen, G.P. van de Ven en H.J. Wasser, Gij beken eeuwig vloeiend, Water in de streck van Rijn en IJssel, Utrecht 2000 p. 115-120.
- 4) H.O.F. Wijers, Dorpsstraat 3 te Steenderen, persoonlijke mededeling.

De Grote Beek in de omgeving van De Vree, vóór de ruilverkaveling. Foto: Staring Instituut.

Hoofdstuk IV

FORT SINT PIETER

Op de Caarte van de Groote Emmer uit 1727 staat naast het land van de Groote Emmer in de Rammelweerd een schans ingetekend; ook aan de overzijde van de IJssel staat eenzelfde teken met "schans" erbij. Een schans is een verdedigingswerk, vooral bestaande uit aarden wallen, zoals wij tegenwoordig bijvoorbeeld nog zien in Naarden en Boertange. Dat dit soort bouwsels ook langs de IJssel hebben gelegen is begrijpelijk, want de IJssel is een voor de hand liggende verdedigingslinie. Wij denken hierbij aan de vele kazematten, die bedoeld waren om in 1940 de Duitsers tegen te houden. Aan de Brummense zijde van de IJssel leeft nog het begrip "Spaanse schans" en in Leuvenheim treffen wij nog de Schansweg aan. Voor de betekenis en de achtergronden van deze schanswerken moeten wij terug naar de Tachtigjarige Oorlog. Deze opstand tegen Spanje onder leiding van Willem van Oranje en later van zijn zonen Maurits en Frederik Hendrik wordt vooral betaald met geld van het rijke Holland, met name van de welvarende Amsterdamse kooplieden. Deze kooplieden en hun handel waren er bij gebaat de oorlog zoveel mogelijk op afstand te houden.

Derhalve krijgt in 1596 de landmeter-ingenieur Bernard Kempinck opdracht van de Staten Generaal om een plan te ontwerpen ter verdediging van de IJssel. De verdedigingswerken zouden bestaan uit een vierkante aarden omwalling, met in het midden een stenen toren met twee verdiepingen, die als uitkijkpost kan dienen. Zo'n schans wordt ook wel "redoute" genoemd en is bestemd voor een bezetting van 40 solda-

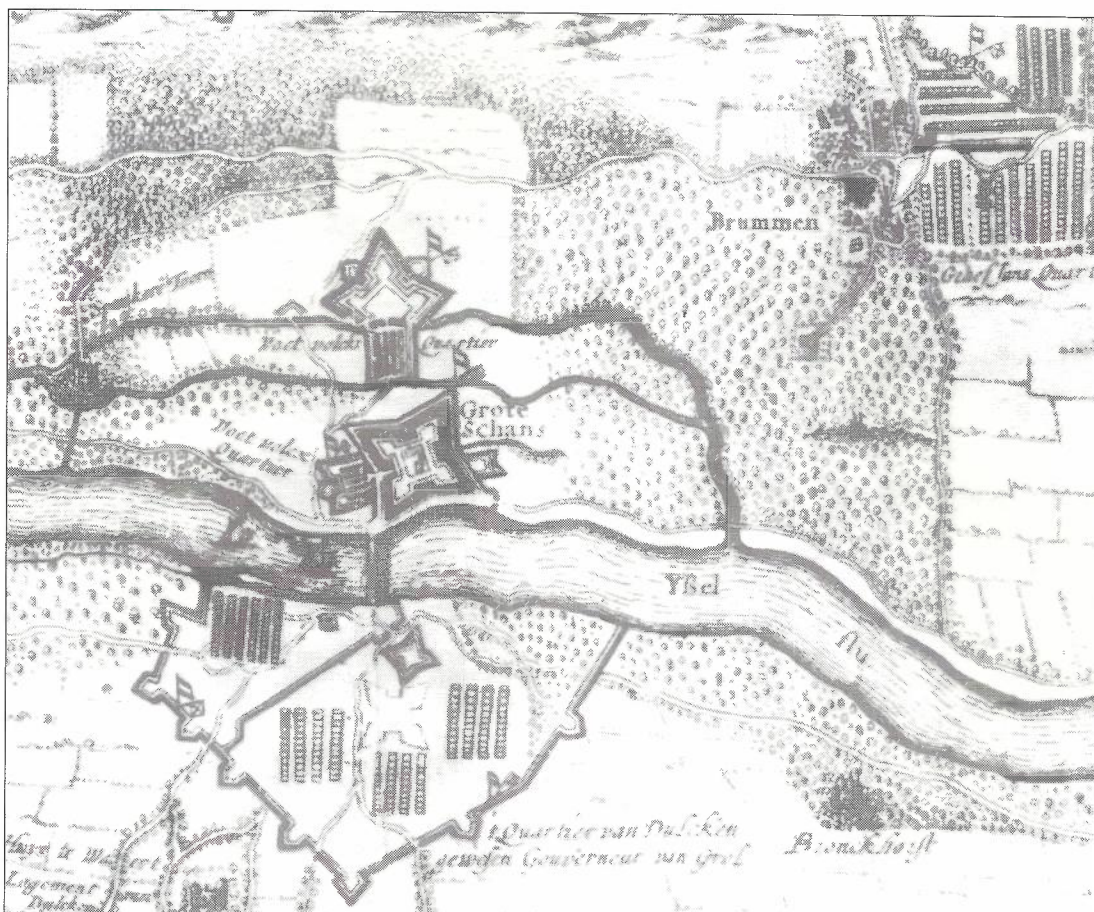
ten. Het voorstel van Kempinck bevat 30 redouten, waarvan nummer XVII gelegen is beneden de Gelderse Toren in de "Landschaps Koewert" bij Leuvenheim. Dit is ter hoogte van een doorwaadbare plaats in de IJssel (dicht bij het middeneiland). Het is begrijpelijk, dat men schansen bouwt op de plaatsen, waar de vijand gemakkelijk de rivier kan oversteken.

Aanvankelijk komt er van de plannen niet veel terecht, maar toenemende druk van Spaanse vijand noopt in 1605 de Staten Generaal meer geld beschikbaar te stellen. De redouten worden zelfs uitgerust met een haard en een wasbak. In 1624 is het een strenge winter en een grote Spaanse legermacht onder leiding van Graaf Hendrik van den Berg trekt op vastenavond bij Dieren over de dichtgevroren IJssel richting Ede. Deze operatie mislukt en spoedig keren zij terug. Zij plunderen de gehele omgeving en steken daarbij vermoedelijk ook de redoute bij Leuvenheim in brand. Vervolgens trekken zij zich terug op Wezel.

De dreiging van de vijand blijft groot, vandaar dat de gedeputeerden van het Kwartier van de Veluwe in januari 1628 de Staten Generaal waarschuwen voor de slechte staat van de verdedigings werken langs de IJssel. Hierop wordt toestemming verkregen om de vervallen redouten te restaureren of zelfs geheel af te breken en nieuw op te zetten. Zelfs uit de Betuwe worden boeren geronseld om de werken langs de IJssel op tijd te kunnen voltooiën. Ook bij Leuvenheim wordt een nieuwe schans aanbesteed. Voor 11.400 gulden wordt tussen de door Bernard Kempinck ontworpen redoute

*Einde Lindeweg over de dijk.
Hier lag het Fort Sint Pieter.
Foto 2001.*

Detail uit de kaart: "Den IJsselstroom van Arnhem tot beneden Deventer" uit 1629 van Claes Jansz. Visser (collectie Huis Bergh). De Schanswerken tussen 't Huis te Weerde en de IJssel zijn aangeduid als 't Quartier van Dulcken, de Spaanse commandant ter plaatse. Rechtsboven bij Brummen het Quartier van Graaf Jan van Nassau.

en de IJssel een schans met wachthuis en stenen poort ingericht op "den Heer Van Middachtens Lant", ongeveer 200 meter rechts van de ondiepte in de rivier. De wallen worden gemaakt van klei en versterkt met rijshout; over de gracht, waar men IJsselwater in kan laten, komt een ophaalbrug. Als het vestingwerk gereed is worden er 40 soldaten uit Zutphen en 40 uit Doesburg gelegerd.

In de zomer van 1629 komt Graaf Hendrik van den Berg, die intussen opperbevelhebber aan de Spaanse zijde is geworden, weer met een groot leger naar de IJsselstreek. Hij blijft niet in het bruggehoofd bij Arnhem, maar trekt op 31 juli met zijn leger, dat hevig plunderend de gepasseerde dorpen teistert, door over de linker IJsseloever naar de schans bij Leuvenheim. De 80 aanwezige soldaten nemen bij het zien van zo'n overmacht de benen en zonder één schot te lossen wordt de schans ingenomen. Ter plaatse wordt een schipbrug over de IJssel gelegd en aan beide zijden worden versterkingen aangebracht. Er wordt een groot legerkamp ingericht geschikt voor langdurig verblijf. De schipbrug wordt later vervangen door een brug op palen, waarvoor zij het hout in beslag nemen, dat Kraayvanger op de Loenermark gekocht had.

Ook aan de overzijde in de Emmer wordt een grote legerplaats ingericht met een semi-permanent karakter. Met wallen, die aan beide zijden aan de rivier aansluiten ter verdediging van de brug. Het Huis te Weerde ligt buiten de verschansing, maar is met een

wal ermee verbonden. Het dient als logement voor de bevelhebber Dulcken en waarschijnlijk ook als munitiedepot. Om in het fort te kunnen overwinteren wordt in het binnengedeelte een hoogte opgeworpen om bij hoog water de voorraden droog te kunnen houden. Er zijn molens in het fort, men bouwde een grote brouwerij en een aantal bakovens. Dit versterkte legerkamp in de Emmer, dat plaats bood aan ongeveer 3000 soldaten, krijgt de naam "Fort Sint Pieter".

Twee Spaanse legereenheden trekken verder de Veluwe op, terwijl Graaf Hendrik aan de IJssel achterblijft. Hij krijgt daar versterking van een Duits onderdeel van 8 à 10.000 man o.l.v. Jan van Nassau (een Van Nassau, die evenals Van den Berg aan de Spaanse kant meedoet). Intussen hebben de bewoners van de streek opdracht gekregen de molens en brouwketels onklaar te maken en al het graan binnen de steden te brengen. De aanwezigheid van zo'n groot vijandelijk leger in de omgeving maakt de hele streek onzeker. Deventer, Zutphen en Doesburg zijn bang voor belegering en het platteland heeft te lijden onder plundering en brandstichting door de hongerige soldaten. Wel hebben de omwonenden zoveel contact met de soldaten, dat de Hollanders steeds goed op de hoogte zijn van de gang van zaken in het kamp en van de plannen van de vijand.

Maar dan gebeurt er iets waar de Spanjaarden niet op gerekend hebben. De Staatse troepen hebben met een scherp oog voor het zwakke punt van de vijand de stad Wezel ingenomen, de bevoorradingsplaats van de

Spanjaarden. Direct roept Graaf Hendrik van den Bergh zijn troepen van de Veluwe terug en gaat zelf met een groot deel van zijn leger richting Bocholt.

Jan van Nassau blijft met 79 compagnieën voetvolk en 31 compagnieën ruiters bij de IJssel achter. Als de Staatsen zijn toevoerlijnen dreigen af te sluiten, krijgt ook hij van landvoogdes permissie op 13 oktober het bruggehoofd bij Leuvenheim te verlaten.

”’s Mergens met den dagh is het geheele leger uyt de Veluwe, ende aale haere Quartieren, met een stille trom gesceiden, marcheerende naar Hengel ende Selm, achterlatende drie stuck canons, scuppen, spaden, houwelen, wapenen, haer brugge ende scuylten, die wat bescadigt waeren, over 300 molder coorns, queermeulens, bakovens etc.” Er is een strikte legerorder, dat ze niets in brand mogen steken. Zonder dat er één schot gelost is, trekt de vijand weer weg. Het zal groot feest geweest zijn in de Emmer op die 13e oktober 1629; de vrede zal echter toch nog 20 jaar op zich laten wachten. Waarom hebben de Spanjaarden zonder strijd zo snel hun positie aan de IJssel opgegeven?

Er was een slechte verstandhouding tussen de bevelhebbers; het was een huurleger, dat uit verschillende nationaliteiten bestond en dat strookte niet met elkaar. Maar de belangrijkste oorzaak was het gebrek aan voedsel. Tevens werden de soldaten niet op tijd betaald. Het moreel was slecht en er was grote ontevredenheid en veel ziekte en sterfte onder de soldaten. Velen liepen weg en het kleinere, uiterst gemotiveerde,

Staatse leger kon aldus de Spanjaarden vaak in de problemen brengen.

Hoe weten wij dit alles?

Wilhelm van Halmale, een vrij hoge militair van Belgische afkomst, is gelegerd in het Fort Sint Pieter. Hij heeft vijf brieven geschreven naar zijn verloofde en zijn familie in Brussel. Deze brieven zijn onderschept en nooit op de plaats van bestemming aangekomen. Ze liggen nu in het gemeentearchief te Deventer en vertellen ons over de toestand in de legerplaats. Ook hij schrijft over schaarste en grote ellende onder de soldaten wegens het ontbreken van voedsel.

Alles wijst erop, dat de Spanjaarden moesten opereren met veel te lange aanvoerlijnen. De Hollanders zorgden, dat er in de streek zelf voor de vijand niet veel te halen was. Toen de Staatsen ook nog eens het aanvoerdepot in Wezel bezetten, moesten zij zich van armoede terugtrekken.

Op het terrein van het legerkamp aan de Leuvenheimse kant is later de steenfabriek "De Schans" gebouwd. In de Emmer is van het Fort Sint Pieter niets meer te vinden. Waarschijnlijk hebben de boeren het terrein spoedig weer geëgaliseerd en misschien de grond gebruikt voor dijkanaanleg.

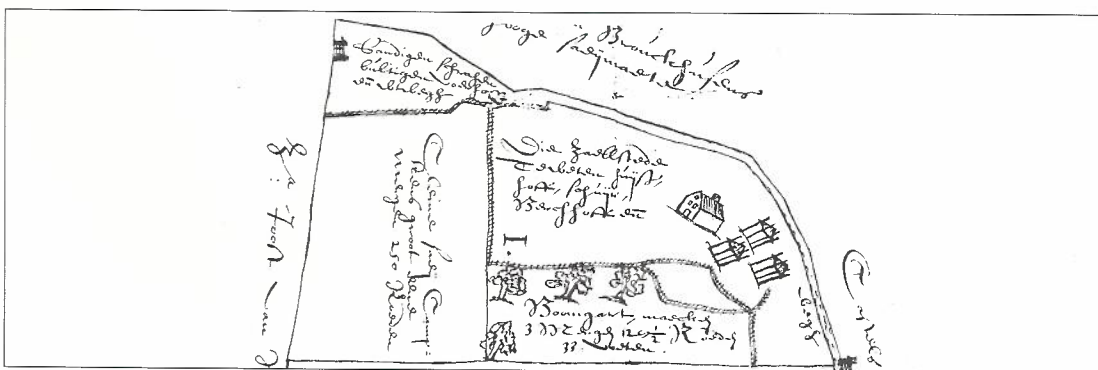
Bron: Stan Dekker, "De Schans" Leuvenheim 1629, uitgave van Leuvenheims Belang 1989.

Hoofdstuk V

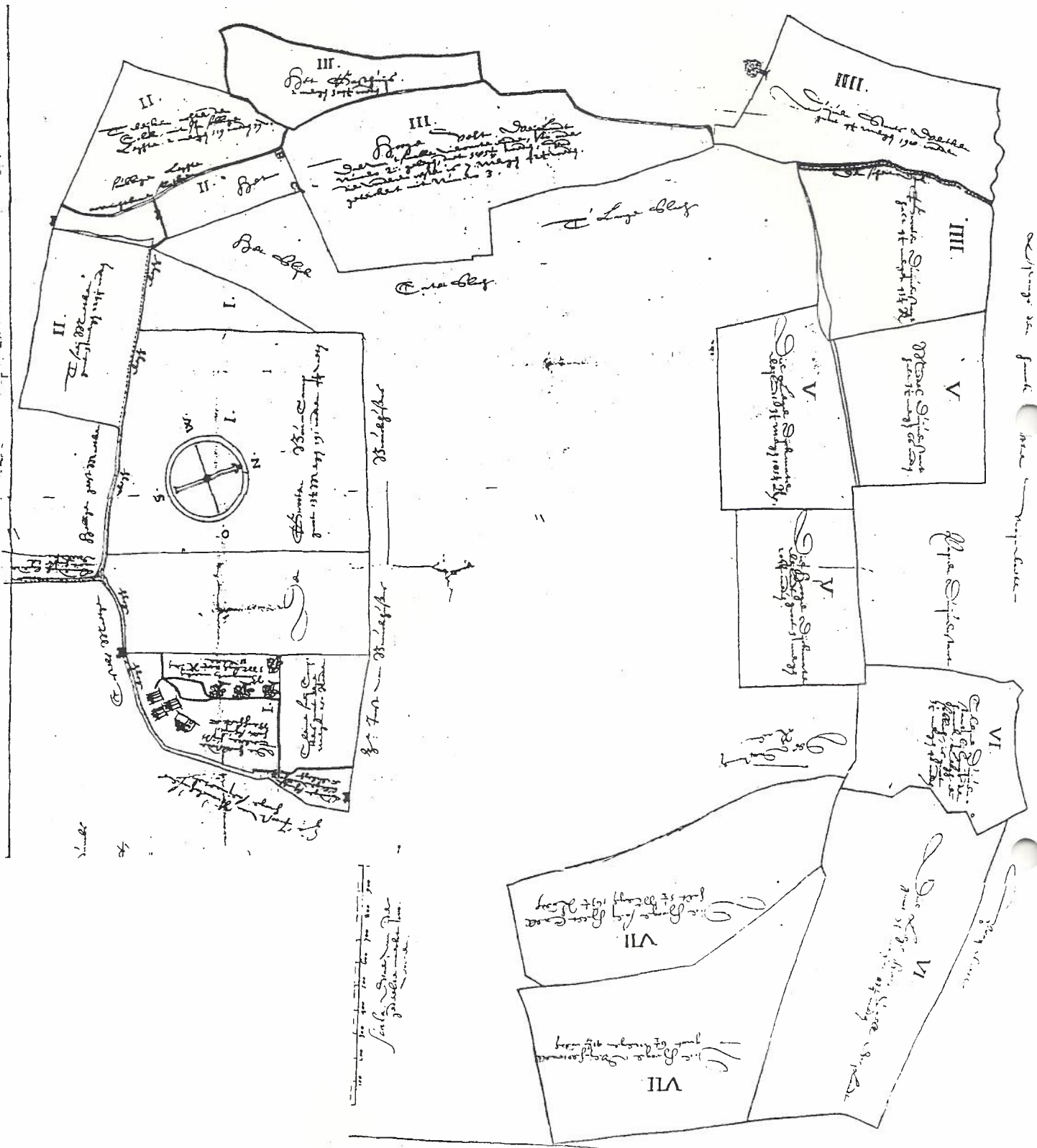
DE KAARTEN

Naast "de Caarte van de Grootte Emmer Ao 1727" van Isaac van Heuvel, die op het gemeentehuis van Steenderen hangt, is er nog een veel oudere kaart van de Grootte Emmer opgedoken, die in 1619 gemaakt is door Bernard Kempinck. Beide kaartmakers zijn beëdigde landmeters in dienst van de provincie. Gelderland heeft in de 17e en 18e eeuw steeds een landmeter in vaste dienst, die veel werk doet ten dienste van het Hof Provinciaal, de hoogste rechtbank. Bernard Kempinck is de landmeter, die in 1596 opdracht krijgt een verdedigingslinie langs de IJssel te ontwerpen. De kaart uit 1619 is een eenvoudige plattegrond van de Grootte

Emmer, die bewaard is gebleven in het archief van het Bornhof. De tekening is uitgevoerd in drie delen, door ons gemonteerd tot één geheel. Opdrachtgever is het Hof en de reden is, dat de eigenaresse Anna van Midachten inzake het beheer van haar goederen onder curatele van deze rechtbank heeft gestaan. Bij verkoop van de Grootte Emmer in 1625 wordt dan ook verwezen naar deze plattegrond. De kaart uit 1727 is een zeer luxe uitvoering, waar de opdrachtgever veel geld voor over heeft gehad. De redenen voor het laten maken van deze kaart zijn onbekend. Er lijkt geen verband te zijn met procesvoering. De luxe uitvoering zou kunnen duiden

Detail uit de kaart van 1619.
Huis, erf en boom-gaard.

Kaart 4: Plattegrond van de Groote Emmer in 1619 door Bernard Kemperinck.

op een cadeau voor iemand, die nauwe banden heeft met de Grootte Emmer. Meer over deze "Caarte" vindt u in een artikel van Paul Kok in De Zwerfsteen 2000/3, pag. 8.

Kaart van de Grootte Emmer uit 1619 (zie kaart 4)

Kaart van de erkende landmeter Bernard Kempinck van het vorstendom Gelre en het graafschap Zutphen, ten laste van het Hof Provinciaal. Betreft de Middagten bouw liggende in de Emmer, kerspel Steenderen. Pagter N. Hoenderboom. Getekent in mei en juni 1619.

- I. Die Zaellstede te weten huijs, hoff, schuyr, berchhoff ende boomgart, maecken 3 mergen 129 roeden 33 voeten. Sandige schragen, bultige voerhoff ende utweggen. Cleine saey campkens groot eene mergen 250 roeden. Den Grooten Bou-Camp, groot 13,5 mergen 191 roeden 4 voeten.
- II. 't Saey Maetken, 3 mergen 224 roeden
't Weyken achter den colck met sijn sobbige leghte, 2 mergen 19 roeden 39 voeten.
Sobbige leghte, onvruchtbare slootken.
- III. Het Gasthuijs, 2 mergen 304 roeden.
Het Hooge Velt, weylandt. Daervan 't smalle viercante eynde soo onder numero 2 gelegen doet

181 roeden. Ende die verdere reste is 7 mergen 42 roeden, geteickent uit numero 3.

- III. Duijvenstarts Weertken, groot 4,5 mergen 198 roeden.
(Den scheid dijck)
Grooten Duijvenstart, halt 4,5 mergen 43 roeden.
- V. Middel Duijvenstart halt 3,5 mergen 66 roeden.
Die Lege Dijckmate, weylandt, 3,5 mergen 185 roeden
Die Hooge Dijckmate, weylandt, groot 3 mergen 206 roeden.
- VI. Cleine Duijvenstart, bijlangs den hanck, leegh en sobbich, is groot 3,5 mergen 40 roeden.
Die Leege heetcaell, weylandt, groot 7,5 mergen 83 roeden.
- VII. Die Hooge Wey-Heetcaell groot 6,5 mergen 41 roeden.
Die Hooge Saey-Heetcaell halt 5,5 mergen 163 roeden.

De grootte van de boerderij in 1619 is 77 mergen 265 roeden.

Caarte van de Grootte Emmer uit 1727 (zie kaart 5)

De Grootte Emmer is gelegen in de Graafschap Zutphen onder het Richteramt Steenderen en zijn de landen groot bevonden als volgt

1. Huys, hoff, vaelt en boomgaard	3 mergen	1 hont	43 roeden
2. de Bouwinge	11 mergen	4 hont	82 roeden
3. 't Nieuw Maetje	2 mergen	1 hont	77 roeden
4. Het hooge Velt	2 mergen	5 hont	48 roeden
5. Het Agterste Bouwland	10 mergen	0 hont	11 roeden
6. Het Paerdeweytje	2 mergen	4 hont	14 roeden

Den bouwman heeft dus bouwland 33 mergen 5 hont 75 roeden

Volgt het weydeland

7. De Leege Weerd	15 mergen	2 hont	67 roeden
8. Tichelwerk	9 mergen	1 hont	53 roeden
9. De Ossenweerd	9 mergen	1 hont	7 roeden
10. Leege Dijckmathe	3 mergen	4 hont	15 roeden
11. Hooge Dijckmathe	7 mergen	3 hont	40 roeden
12. De Heetcole sal tot weyde werde gelegd, so anders nu bouwland	5 mergen	3 hont	53 roeden
13. Rijsweerd nu weyde	3 mergen	0 hont	74 roeden

Den bouwman heeft dus weydelandt 53 mergen 5 hont 15 roeden

De volgende landen worden afsonderlijk gebruyckt

14. Rijsweerd, nu weyde, hoff en huysplaets pagter Gerrit Harmsen	1 mergen	3 hont	62 roeden
15. Rijsweerd nu weyde, pagter Jan Jansen	1 mergen	3 hont	4 roeden
16. Rijsweerd nu weyde, gebruykt ons huys 't Bornhof	2 mergen	5 hont	0 roeden
17. 't Keusters lante, gebruykt ons huys 't Bornhof	2 mergen	2 hont	19 roeden
18. De Heet Cole, gebruykt ons huys 't Bornhof	7 mergen	5 hont	26 roeden
19. Rijsweerden langs den Yssel groot ongeveer	1 mergen	4 hont	1 roede
Comt nu alles 't samen	105 mergen	4 hont	2 roeden

Dus gemeten hemels breete met heggen, graven, slenc-ken en kolken ter presentie van Jan Brouwer, Rent-meester des huyses Bornhoff, op aan wijsinge van den bouwman Harmen Otten Geerligs en Gerrit Harmsen. Alles op Rijnlandse maet, doende 100 roeden een hont en 600 der selve roeden een mergen, alsmede 80 roe-den een schepel gesaey naar Zutphense maet en 110

van de roeden een schepel gesaey naar Arnhemse maet. Daarvan vervolgens mede een kaart gemaekt door den onderget. Ordinaris lantmeter etc. beyde des Hertogdombs Gelre ende der Graafschap Zutphen in april en mei 1727.

I. van Heuvel

Belendende percelen:

Het Weertje
Het Koningsweertje
Het Slijck
Den Doeve Start
Den Enck
De Vree
De Groote Emmer uytweg
De Vole Wey
De Kathage
De Kleine Emmer
Emmer Griet
De Zaey Mathe
De Cars Weyde

Den Heiligen Geest
De Papen Coel
Schans
De Rammelweerd
Hooge krib
Den Issel stroom

Centrale deel:

Het Slijck
De Maetjens
De Lantjens
Den Raam
De Bouwinge

Hoofdstuk VI

DE GESCHIEDENIS VAN DE GROOTE EMMER

1. Eigenaar de Heer van Middachten

Het goed "de Groote Emmer" wordt ook wel "De Em-mer", "Emmer", "Eimer" of "Hoenderbooms Goed" ge-noemd en ligt oorspronkelijk in het kerspel Brummen. Als het later oostelijk van de rivier komt te liggen, wordt het bij het kerspel Steenderen gevoegd.

De oudste vermeldingen vinden we in leenacten van 1358 en 1382. Het is een leengoed van het Huis en Havesathe Kell met na 1401 als leenman leden van de familie Van Middachten.

De Heer van Middachten moet uit "Hoenderbooms Erve" jaarlijks een vaste afdracht doen aan het Capittel te Zutphen. Deze zeer oude verplichting, "stedigheid" genoemd, wordt uitgedrukt in graan; 3 molder gerst en 3 molder haver. In 1609 wordt de stedigheid al omge-rekend in geld en het bedrag varieert dan jaarlijks met de graanprijs. In het jaar 1609 is het 13 gulden en 10 stuivers; in 1627 is het 15 gulden. Gedurende de gehe-le 17e eeuw vinden we deze "stedigheid" ten bedrage van 10 à 20 gulden jaarlijks in de boeken van de rent-meester der Geestelijke Goederen van het Graafschap Zutphen. Zoals alle kerkelijke goederen zijn ook de bezittingen van het Capittel aan de overheid vervallen en worden ze beheerd door deze rentmeester. Aan hem

moet de stedigheid worden betaald, meestal door de pachter. Deze plicht tot het jaarlijks betalen van stedig-heid uit de Groote Emmer is op 6-11-1697 door het Bornhof afgekocht voor 496 gulden.¹

In de verpondings-registers van 1609 t/m 1617 worden de pachters vermeld. In 1609 zien wij als pachter Evert Boeinck. In 1613 wordt hij opgevolgd door Jan Everts (vermoedelijk een zoon).

In 1615 is deze op zijn beurt opgevolgd door Jan Hoenderboom, waarschijnlijk de gewezen pachter van Broekhuizen; daar is hij n.l. op hetzelfde moment weg. Naar hem wordt dit goed vaak "Hoenderbooms Erve" genoemd.

In deze jaren ligt de verponding tussen 40 en 45 gulden. De grootte is 33 schaarweidens en 23 molder ge-zaai.

In januari 1625 verkoopt Anna van Middachten in het openbaar aan de meestbiedende meerdere landerijen, waaronder "een welgelegen goed en bouwinge over de IJssel gelegen in de Gerichte Steenre in de Graafschap Zutphen, genoemd de Groote Emmer, groot wel 80 morgen landt, met al het getimmer daartoe behorende; leenroerig aan het Huis van Kell, daarvan Johan Hoen-

De IJssel, een van de mooiste rivieren van ons land. Op een normaal peil. Ter hoogte van de vroegere schanswerken.

derboom de pachter is, conform de maten volgens de landmeter van Arnhem.

Op 't goed de Emmer zal staan: voor de armen 20 gulden en voor de maagden 10 daalder".

Er wordt hier verwezen naar de kaart, die in 1619 door Bernard Kempinck is getekend (kaart 4). Hij maakt de kaart op last van het Hof Provinciaal, de hoogste rechtbank. Anna van Middachten heeft enige jaren onder curatele gestaan en moet waarschijnlijk om financiële redenen een deel van haar voorvaderlijk erfgoed afstoten.

2. Eigenaar Johan Kraayvanger

De Grootte Emmer wordt door een tussenpersoon gekocht voor twee burgers uit Zutphen n.l. Johan Kraayvanger en Arent Bierman. De prijs is 32.000 gulden, elk 16.000 gulden.

Op 16-2-1625 legt Johan Kraayvanger de leeneed af, mede namens zijn zwager Arent Bierman. Johan Kraayvanger is gehuwd met Antonia Bierman en Arent Bierman met Elskan Kraayvanger.

Op 6-4-1635 doet Bierman zijn aandeel in de Grootte Emmer over aan Kraayvanger voor 16.000 gulden. Hij leent hem dit bedrag tegen een rente van 400 gulden per jaar tot aan de aflossing (een zeer lage rente, ook voor die tijd).

Hoewel Hoenderboom de bewoner is, heeft Kraayvanger op de boerderij ook enkele vertrekken voor zichzelf. In de zomer zal hij vaak de stad ontvluchten en daar verblijven met zijn gezin. Als in 1629 het Spaanse leger een groot kampement heeft achter de Grootte Emmer, wordt Kraayvanger in de verslagen vermeld als een van de omwonenden.

In de verpondings-registers van 1647 is Johan Kraayvanger de eigenaar van "de hof 3 schepel gezaai; het

bouwland 42½ molder gezaai, waarvan 8 margen slecht savich land (34½ molder op de helfte gepacht, die 8 margen op de "swaere garve", de tiende door de eigenaar vooruit); het weiland met de rijsweeden 44 koeweidens, waaronder 10 koeweidens slecht land; belastbare pachtwaarde 1333 gulden en 5 stuivers".

Op 21-6-1651 legt Johan Kraayvanger opnieuw de leeneed af. Op 8-7-1652 gaat Arent Bierman gerechtelijke stappen ondernemen wegens achterstallige rente. Op 28-1-1653 beweert Bierman pas 8000 gulden van zijn zwager ontvangen te hebben als aflossing. Johan Kraayvanger en zijn vrouw hebben betalingsproblemen en dragen op 28-1-1653 over aan Arent Bierman tot aflossing van rente en schulden twee percelen land genoemd "de Heetcaelen", het ene bouwland en het andere weiland, en nog een perceel weiland "het Weertjen" genoemd. Bierman is daarmee beleend geworden.

Vóór november 1657 overlijdt Antonia Bierman, waarbij haar drie kinderen elk 1/6 deel van de Grootte Emmer erven. Als op 2-11-1657 zoon Jacob Kraayvanger overlijdt, valt zijn 1/6 deel van het leengoed weer terug aan de vader. Op 4-12-1665 wordt deze apart beleend met dit 1/6 deel.

Op 16-11-1658 hertrouwt Johan Kraayvanger met Agneta Engerincks.

Op 19-12-1660 verschijnen voor de leenkamer van Huis Kell Arent Bierman en zijn vrouw. Daar zij geen kinderen hebben, verzoeken zij hun leenpercelen houdende bij de Grootte Emmer over te mogen dragen aan hun neef Albert Kraayvanger (zoon van Johan Kraayvanger), mits deze zijn twee nichtjes beiden levenslang een jaarrente uitkeert van 60 gulden en nog enkele anderen ook een jaarrente verstrekt.

Op 27-10-1663 wordt Albert Kraayvanger beleend met

deze percelen n.l. de Duivenstart, de Grootte Duivenstart en de Hooge en Leege Heetcaele.

Op 29-11-1665 verschijnen voor de Stadhouder van Zutphen Johan Kraayvanger, ziek doch goed bij verstand, en zijn vrouw Agneta Engerincks en tonen hun huwelijkse voorwaarden. Zij bekenen uit kracht van pure echtelijke liefde en affectie, dat zij elkaar begiftigd hebben met een jaarlijkse uitkering van 100 gulden voor de langstlevende, levenslang te genieten uit de na te laten goederen.

Kraayvanger zegt tevens aan zijn vrouw een gave toe van 1000 gulden uit zijn leengoed de Grootte Emmer en nog een jaarlijkse opbrengst van 110 gulden, zijnde kapitaal van zijn vrouw.

Voorts wil Johan Kraayvanger uit kracht van genoemde huwelijkse voorwaarden, dat ieder van het zijne de schulden zal betalen. Hij wil, dat zijn vrouw ont-heven zal zijn van de schuldenlast van zijn boedel en dat zij zonder een inventaris van de goederen en lasten op te maken de goederen, die zij heeft ingebracht, tot zich kan nemen.

Hierna verklaarde Kraayvanger te legateren,

- * aan zijn huisvrouw voor eeuwig en altijd het linnen;
- * aan zijn oudste nichtje Margaretha van der Cammen 600 gulden. Zo zij als minderjarige overlijdt vererft dit op haar zuster Maria.
- * voorts aan zijn neef Joachim Crouse voor de voort-zetting van zijn studie 50 gulden per jaar.
- * en als laatste uit zijn leengoed een kapitaal van 1000 gulden, half aan het Armengilde, half aan de huisarmen van Steenderen.

Tevens bepaalt Kraayvanger in zijn testament, dat het hem toebehorende tweederde deel van het leengoed de Grootte Emmer, voor de helft zal komen te vererven op zijn zoon Albert en voor de andere helft op zijn dochter Jenneken, nu getrouwd met Hendrik Crop. Zo Albert Kraayvanger kinderloos overlijdt, erft zijn deel ook over op Jenneken of haar kinderen.

Dit alles onder voorwaarde, dat zijn kinderen ook de schulden en lasten, die op het leengoed rusten, overnemen. De leenkamer gaat hiermee accoord.

Hiermee legt Kraayvanger een aanzienlijke last op zijn leengoed, dat er toch al niet zo rooskleurig voorstaat.

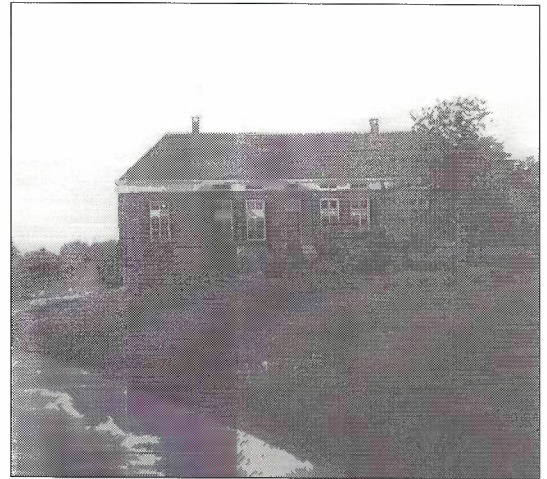
Dan komt Johan Kraayvanger te overlijden in de tweede helft van 1666.

Op 28-1-1667 is Albert Kraayvanger met de Grootte Emmer beleend. Tevens is hij beleend met het 1/6 part, waarmee zijn vader op 4-12-1665 afzonderlijk beleend is geworden.

Albert Kraayvanger overlijdt vóór 26-4-1671.

Op 26-4-1671 is Hendrik Crop beleend (en daarmee is hij eigenaar van het gehele goed)

1. Met de Duivenstarts Weerd, de Grootte Duivenstart en de helft van de Hooge en de Leege Heetcaele.
2. Met 1/6 part van de Grootte Emmer.
3. Met de rest van het leengoed de Grootte Emmer, waarmee Albert Kraayvanger afzonderlijk is beleend geweest.

De Grootte Emmer. Een statige boerderij. Foto: Hans Unk.

In de loop der jaren heeft de familie Kraayvanger veel geld geleend met de Grootte Emmer als onderpand.

Op 21-6-1651 verschijnt Johan Kraayvanger voor de leenkamer en verzoekt de Grootte Emmer te mogen bezwaren met 3600 gulden ten behoeve van Gerritjen Crouse, weduwe van Albert Lansinck.

Op 21-6-1651 verzoekt hij ook continuatie van de jaarlijkse rente van 400 gulden aan Arent Bierman.

Op 28-1-1653 bekennt Johan Kraayvanger voor de leenkamer 2500 gulden geleend te hebben van Hendrik Velthoen en hij verbindt daaraan twee stukken land, de Hooge Dijkmate en de Duivenstart.

Op 11-12-1663 bekennt Albert Kraayvanger voor de leenkamer namens zijn vader, dat deze 6500 gulden geleend heeft van kapitein Hendrik van Appelthorn.

Op 20-5-1665 hebben Johan en Albert Kraayvanger 2500 gulden geleend van Wed. Meulenschot.

Op 13-5-1666 wordt de schuld van 6500 gulden, die Kraayvanger heeft aan Hendrik van Appelthorn, overgenomen door de Heer Bentinck tot de Breckelcamp.

Op 26-4-1671 heeft de Heer Bentinck de rentebrief van 6500 gulden aan de provisorsen van het Bornhof overgedragen.

Ook Wed. Meulenschot doet haar acte van 2500 gulden over aan de provisorsen van het Bornhof.

Op 26-4-1671 bekennt Hendrik Crop aan de provisorsen van het Bornhof 3362 gulden schuldig te zijn.

Op 2-10-1671 heeft de weduwe van Albert Lansinck haar leenbrief van 3600 gulden overgedragen aan de provisorsen van het Bornhof.

Op dezelfde dag heeft Hendrik Crop bekend aan de provisorsen van het Bornhof nog eens 2207 gulden schuldig te zijn.

Het Bornhof heeft dus in 1671 drie hypotheken in "de Grootte Emmer" overgenomen inclusief de achterstallige rente. De totale vordering bedraagt 18.169 gulden. Vanwege de achterstallige rente wordt al direct beslag gelegd op de gewassen.

"In 1671 doen de provisorsen met kennis en consent van de leenheren aanpeindinge aan het zaadgewas, geldpachten en de grond van de landerijen het Hooge Velt en het Lange Slag zijnde zaaialanden en den Lee-

gen Weert zijnde weiland, mitsgaders het erve en goet "de Bouwerij" genaamd, met alle recht en gerechtigheid van dien, bij insufficiëntie in 't generaal aan het geheele Erve en Goet "de Groote Emmer" genoemd, toestendig tegenwoordig aan Hendrik Crop en Jenneken Kraayvanger, ende sulx omwegen drie distincte in deze percelen gevestigde obligaties;

van 6500 gulden rente 6% = 390 gulden

van 3600 gulden rente 5% = 180 gulden

van 2500 gulden rente 6 1/4% = 162 gulden en 10 st

die door respectievelijk Bentinck van de Breckelencamp, Dr. Joachim Lansinck en Wed. Meulenschot zijn overgedragen, plus vier jaar achterstallige rente, zijnde totaal 2930 gulden."

In 1674 krijgen de provisorsen van het Hof permissie om tot executie over te gaan t.a.v. Hendrik Crop. Zij schorten dit echter op, als deze belooft de rente de komende jaren vooruit te betalen.

Spoedig gaat het echter weer mis, want op 17-2-1676 leggen de provisorsen opnieuw beslag op het zaadgewas van verscheidene percelen van de Groote Emmer wegens achterstallige rente.

Toch doen de provisorsen nog wel zaken met Hendrik Crop. In de jaren 1673 t/m 1678 pachten zij regelmatig een weide van hem voor de ossen á 180 gulden per jaar of soms een stuk naweide. Het pachtgeld wordt dan in mindering gebracht op de achterstallige rente. Evert Jansen uit de Emmer is weiwaarder voor 15 gul-

den en het weiden van een kalf.

Op 16-1-1677 is door de leenheer aan de provisorsen van het Bornhof toegestaan om voor 5 distincte kapitalen, tesamen 18.169 gulden, te mogen procederen om betaling van de achterstallige interesse en restitutie van de kapitalen.

Op 24-4-1677 gaat er een request van de provisorsen naar het Hof van Gelderland om op de Groote Emmer beslag te mogen leggen.

In 1679 neemt het Bornhof de Groote Emmer over van Hendrik Crop.

Tevens sluiten de provisorsen op 30-7-1679 een accoord met Prof. Dr. theol. Henricus Velthoen te Keulen om zijn kapitaal gevestigd in De Groote Emmer inclusief de 12 jaar achterstallige rente van 1552 gulden af te lossen. De totale vordering van pater Velthoen op de Groote Emmer, inclusief de verschuldigde rente, de achterstallige verponding, de gerechtskosten en het honorarium en de verteringen van de tussenpersoon bedraagt 4382 gulden en 14 stuivers. Dit alles wordt door het Bornhof betaald. Als achterstallige betalingen zijn voldaan, verkoopt de gevolmachtigde van Prof. Velthoen diens aandeel in de Groote Emmer op 27-2-1682 voor 2500 gulden aan de provisorsen.

Behalve de hier genoemde bedragen, komen er ook diverse andere rekeningen binnen voor Hendrik Crop. Zo heeft de student Joachim Crouse nog een tekort van f 34,50 en betaalt het Bornhof f 503,50 aan achterstallige verponding over 1677 en 1678.

Dan rusten op de Groote Emmer nog de toezeggingen van Bierman aan zijn familie en de vele legaten, die Kraayvanger in zijn testament gedaan heeft. Daarboven nog de vele achterstallige rente, zodat de totale schuld in de Groote Emmer in 1679 de som van 37986 gulden bedraagt.²

Of de boerderij dit bedrag heeft opgebracht, is niet bekend. Volgens het dagboek van Egbert Wijers heeft het Bornhof er 29.000 gulden voor betaald. In dat geval zouden niet alle schuldeisers hun geld hebben gekregen.

Toch worden achterstallige zaken keurig afgewerkt. Op 17-12-1680 vergaderen de provisorsen met de Diaconie van de arme wezen over een legaat van 2 molder rogge per jaar uit de Groote Emmer. Hendrik Crop had 10 jaar achterstand met de levering. Er wordt overeenkomen, dat die achterstallige betaling wordt voldaan met 20 molder rogge te leveren van de zolder van het Bornhof.

Het Bornhof te Zutphen anno 2001.

De familie Crop heeft enkele vertrekken op de Grootte Emmer zelf in gebruik als zomerverblijf. Op 14-5-1680 moet Hendrik Crop de daar aanwezige inboedel

overdragen aan de provisoren, daar hij nog een schuld heeft van 128 gulden.³ Op 20-9-1681 vindt de afrekening plaats. De opbrengsten van de verkoop:

Een wagenschotse bedstee	7 gulden 10 stuiver
Drie wagenschotse banken	3 gulden
Een eiken deurraam en een vuren deur	3 gulden
De klinkers en moppen, die op de Emmer liggen	6 gulden
Twee viskorven met een korf om de netten in te leggen	3 gulden
De "seegen" en het schepnet en de stelling in de kelder	7 gulden 10 stuiver
De sleten, die in de Emmer op de balken liggen	6 gulden
Opbrengst verkochte meubelen	61 gulden
Af: kosten verkoop door de Richter	12 gulden; saldo 85 gulden
Dit in mindering op de schuld van 128 gulden; blijft over 43 gulden, die Hendrik Crop belooft te zullen brengen.	

3. Eigenaar het Bornhof, pachter Geerlich Garritsen

In het rekeningenboek van het Bornhof zien we de verpachting van de Grootte Emmer voor het eerst in de periode van 1-11-1679 tot 31-10-1680.⁴ De bouwman is Geerlich Garritsen. Hij is al pachter vanaf 1672 en blijft onder het Bornhof.

Hij is omtrent 1646 geboren en is gehuwd met Berendina Verwey.

Voor de gebouwen, tuin, boomgaard en weiland betaalt hij in geld, het eerste jaar 505 gulden (pacht 440 gulden en verponding 65 gulden).

Het bouwland wordt uitsluitend gebruikt voor de verbouw van zaadgewassen. De boer betaalt de pacht prijs in natura; hij bouwt "op de helfte". Eerst gaat de tiend eraf.⁵ Van de overige 90% levert hij de helft aan het Bornhof als pacht, zodat hij zelf 45% overhoudt. Daarvan heeft hij dan ook nog een deel het volgende jaar weer nodig als zaaizaad. Hij moet het graan gedorst in Zutphen leveren. Het voordeel van pachtbetaling in natura is, dat de boer bij misoogst minder afdraagt; de eigenaar draagt mede het risico. De leveringen van Geerlich Garritsen aan het Bornhof vindt u in bijlage 2.

Van het begin af heeft de pachter op de Grootte Emmer niet alle grond, die bij het goed hoort, in gebruik. Een deel van het weiland wordt los verpacht en een deel heeft het Bornhof zelf in gebruik. Al vanaf 1679 is er dus een duidelijk onderscheid tussen het totale goederencomplex de Grootte Emmer en de boerderij de Grootte Emmer; het laatste is slechts een gedeelte van het eerste. En dit is tot na 1960 zo gebleven.

De opbrengst van de losse verpacht in 1680 is als volgt:

* Ontvangen van Sweer Geurts en Arent Hendericks van "die Hooge Dijkmaete" 85 gulden.

* Van Aelbert Jansen op Rha en Elsen op die Moeseldijk van "die Leege Dijkmaete" 66 gulden.

* Van Drijes Joriëns op Rha, van "de Kleine Heetcale" 55 gulden.

* Van Geerlichs op Rha, "van dat weideken, dat aan de IJssel ligt tegen die leege weert" 32 gulden.

* Van Wessel Berentsen, die in de hutte woont, 33 gulden.

* Van Elsen Berents op den Moeseldijk 28 gulden.

Wat betreft de grond in eigen gebruik: Op 6-4-1679 wordt er met Geerlich Garritsen afgesproken, dat hij komende zomer de "vracht" zal onderhouden en de beesten zal "waren" voor 14 gulden.

Op 30-4-1680 neemt Geerlich Garritsen ook aan een vracht te maken langs het land van Gerrit Kraayvanger (van Broekhuizen).⁶

De hut, waarin Wessel Berentsen woont, staat tegen de Emmerdijk op de plek, waar nu de knotessen aan de Emmerweg staan (zie foto). Het huis wordt rond 1740 afgebroken en op de Hietcale wordt er dan nieuw gebouwd, de katerstede De Kleine Emmer.

Elsen op den Moeseldijk woont op de Grootte Emmer in "het olde huys". In 1682 heeft zij het nog gepacht voor 28 gulden. Vanaf 1683 wordt ze niet meer vermeld.

Op 19-12-1681 verkoopt het Bornhof de twijgen van de rijsweerden aan de mandemaker Peter Jansen voor 56 gulden per vim; zo ze door ijsgang worden beschadigd zal nader accoord worden gemaakt.

Op 2-12-1689 sluit Geerlich Garritsen een pachtcontract voor 6 jaar inzake de Grootte Emmer. Hij betaalt

600 gulden per jaar, het bouwland "op de helfte" en de tiend vooruit. Daarboven 100 pond boter en 65 gulden aan verponding. Tevens dient hij het huis "in goed dak" te houden, het weiland "in goede vracht" en mag hij geen wilgen kappen of rijswederden rooien.

Vanaf 1694 pacht Geerlich Garritsen ook het rijswederde tegen het Kosterland erbij voor 150 pond boter. Na 1700 wordt dit bij de boerderij als geheel verpacht. Op 21-12-1696 pacht hij de Groote Emmer weer voor 6 jaar ingaande petri 1697 voor een geldpacht van f 665,00; het bouwland "op de helfte"; daarboven 100 pond boter, 4 vette ganzen en 4 paar hoender.

De eerste bekende leeneed namens het Bornhof dateert van 15-12-1685. Dan legt Hendrik Worm als provisor de eed van trouw aan de leenheer af. Hij belooft alles te zullen doen, wat een getrouw vasal zijn leenheer schuldig en gehouden is te doen. "Dit goed is Hendrik Crop en desselfs huysvrouw Jenneken Kraayvanger door een compleet Lantrechtelijk verwin, na versocht en verkregen octroy en consent afgewonnen." ⁷

In 1720, 1721, 1725 en 1729 wordt de leeneed afgelegd door Frederik Robbert van Lathum namens de provisors. Iedere keer wordt daarbij 7 gulden en 2 stuiver betaald. De laatste leenbrief van de Groote Emmer dateert van 15-4-1788. Jacobus Heytingh wordt namens de provisors beleend met

1. den Duivenstarts Weerd, den Grooten Duivenstart en de helft van de Hooge en Laage Heetcaele, tesa-men voormaals onder het goed de Groote Emmer gehorende, maar op 28-1-1653 en op 27-10-1663 daarvan afgespleten en tot een separaat leen ge-maakt;
2. het zesde part van de Groote Emmer, op 4-12-1665 van het leengoed de Groote Emmer gesepareerd en als een separaat leen daarmede beleend Johan Kraayvanger;
3. het verdere gehele Erve en Goed de Groote Emmer; als drie bijzondere lenen aan het Huis en Havesathe Kell leenroerig, alles zoals Hendrik Crop op 26-4-1671 met de drie lenen is beleend geworden.

Wij zien hier hoe star en verouderd het leenstelsel is. Een splitsing van de Groote Emmer, die al 120 jaar geleden ongedaan is gemaakt, wordt nog steeds in de boeken overgenomen.

4. Pachter Harmen Otto Geerlig

Geerlich Garritsen wordt in 1712 opgevolgd door zijn zoon Harmen Otto Geerlig. Deze trouwt op 29-3-1712 met Harmina Harmsen, dochter van wijlen Harmen Otto Roelofs en Elsken Jansen Wijers. Beiden komen uit de Emmer. Harmen Otto doet in 1707 belijdenis en is vermoedelijk nog geen 25 jaar oud als hij trouwt. Op 15-8-1712 verschijnen Herman Otto Geerlig en Hermina Hermsen voor het Hoge Land-drostgericht te Zutphen en tonen de huwelijksvoor-waarden, die op 29-3-1712 ten overstaan van vrienden en bloedverwanten zijn overeengekomen. Voor het geval een van hen kinderloos zou overlijden maken zij hun goederen over op de langstlevende; tevens ver-

klaart hij, dat na zijn eventueel overlijden, zij de pachter van de Groote Emmer zal blijven. ⁸

Kinderen uit dit huwelijk:

- * Maria Sophia
- * Jantjen
- * Geertruid geb. 24-10-1728
- * Aaltje geb. 1729, vroeg overleden.
- * Geerlich geb. 12-3-1730
- * Elsken geb. 9-10-1733
- * Berendina geb. 17-2-1736

Maria Sophia Geerlig trouwt op 13-5-1744 met Jan Garritsen Wijers, zoon van Garrit Janssen Wijers (een achterneef dus) op het Huis te Weerde.

Geertruid vertrekt in 1770 naar Muiden. Zij sterft op 30-4-1790 op 't Meerbrink. Jantjen Geerlig trouwt op 18-2-1753 met Hendrik Janssen Wijers op 't Ham-mink. Elsken Geerlig trouwt op 25-2-1753 met Jan Breukink, zoon van Berend Breukink en Jenneken Lubberts Hiddink uit Baak. Zij gaan boeren op "Broekhuizen". Berendina Geerlig trouwt op 14-9-1755 met Geerlig Geerlig, zoon van wijlen Jan Geerlig uit de Weert onder Ellecom. Tenslotte trouwt Geerlig Geerlig op 16-11-1755 met Catharina Hendriks Wijers, dochter van Hendrik Janssen Wijers en Judith Mentink uit Steenderen. Zij komen op het oudershuis.

Vanaf 1741 is Harmen Otto Geerlig kerkmeester te Steenderen. Op 26-6-1745 overlijdt de huisvrouw van Harmen Otto Geerlig.

Harmen Otto Geerlig pacht de Groote Emmer aan-vankelijk op dezelfde basis als zijn vader. Hij betaalt tot 1728 f 725,00 per jaar, daarboven nog 110 pond boter voor gebruik in het huis Bornhof zelf. Het bouwland heeft hij "op de helfte". Totaal heeft hij 92 morgen in gebruik. In 1727 wordt de uit de Mid-deleeuwen daterende graanpacht afgeschafte en voortaan betaalt hij ook voor het bouwland in geld. De pachtprijs gaat daarbij aanzienlijk omhoog. In 1727 sluit hij een 6-jarig pachtcontract voor f 1535,00 per jaar. Daarboven nog 100 pond boter, 2 vette lammeren en 4 paar hoender. Tot 1760 blijft die pachtprijs onveranderd. Hij betaalt altijd contant, meestal in vier of vijf keer gespreid over het jaar. Soms worden daarbij geleverde producten verrekend, als boter, varkens of runderen. Soms wordt er een stuk weiland van de Groote Emmer afgenomen om openbaar ver-pacht te worden. Als compensatie wordt in 1740 de weide van de gerooide rijswederden toegevoegd. Er is hier dus sprake van laag land, dat in cultuur wordt gebracht als weiland. Vanaf 1754 wordt apart genoemd "de grond daar weleer den ticheloven gestaan heeft". De verpondings-registers van 1760 - 1785 geven voor De Groote Emmer een verponding aan van 195 gulden. Deze blijft tot 1805 onveranderd.

Overige vermeldingen:

Op 17-8-1713 kopen Harmen Otto Geerlig en zijn vrouw een stuk land, het halve "Heiligen Geyst maetjen" van Warner Haeck.

Op 24-12-1757 koopt Harmen Otto Geerligs de andere helft van het stuk land "Den Heiligen Geest" van de erfgenamen van Jan Janssen en Jenneken Bessems.

Harmen Otto Geerligs betaalt voortaan 9 gulden verponding per jaar over dit land. Het vererft op zijn dochter Geertruijda Geerligs en komt na haar dood in 1792 in handen van Geerlig Otto Geerligs.

Op 22-10-1761 vindt de verkoop plaats van de halve weide "Het Guetslag" door Harmen Otto Geerligs en zijn kinderen aan rentmeester Hendrick Teinck.

Uitweg

Op 27-10-1718 kopen de provisoren van het Bornhof voor 525 gulden een uitweg over de grond van de familie Stakebrand "de twee Encken" genaamd. De uitweg begint aan de Haeghse Beek en loopt tot aan de grond van het Bornhof.

Bepalingen:

- * de verkopers geven aan hoe en met welke aarde de weg zal worden aangelegd.
- * de weg wordt aangelegd als dijk, de onderzijde 16 voet breed en de bovenzijde 12 voet breed; aanlegkosten en onderhoud zijn voor de kopers.
- * de hekkens moeten altijd gesloten zijn en de verkopers krijgen een sleutel van het hek op de brug over de Haeghse Beek.
- * degenen, die op de grond van verkopers moeten zijn, hebben altijd het recht van de brug gebruik te maken voor "vaaren, rijden of drijven".
- * de pachter zal geen vreemden toelaten met wagens, paarden of koeien.
- * indien er door het gebruik van de weg schade ontstaat aan de gewassen van de verkopers, dient dit te worden vergoed, na beoordeling van onpartijdige arbiters.

Op 13-10-1718 kopen de provisoren van het Bornhof voor 136 gulden een uitweg van en naar de Groote Emmer van Maria prinses van Hessen-Philipsthal, gravin van Bronckhorst. Deze uitweg loopt vanaf de

openbare weg, langs de molen, tot aan de brug van Stackebrands Enck en is bedoeld om er met wagens, paarden en beesten te mogen passeren. Voorwaarde is dat ze één spoor rijden.

In 1719 ontstaat er een conflict tussen de provisoren en buurman Jan Pelgrum wonende op "Broekhuizen". De uitweg van de Groote Emmer loopt langs de vaalt van Jan Pelgrum en deze heeft het hek bij die vaalt afgesloten met een slot. Op 7-8-1719 wordt uit naam van de provisoren aan Jan Pelgrum een memorie voorgelezen, of hij het slot op het hek op de hoek van Jan Pelgrums hof en Jan Janssens land op de gemene lijkweg, dat hij erop heeft gehangen, weg wil nemen en Harmen Otto Geerligs vrije doorgang wil verlenen. Jan Pelgrum antwoordt, dat als Harmen Otto Geerligs er door wil varen naar zijn land en naar zijn weiden, dan staat hij dat toe. Hij zal het hek sluiten als zijn buurman buiten de Emmer wil varen. De zaak wordt door de provisoren voor de rechter gebracht. Op 14-8-1719 wordt door de Richter en Schepenen van de stad Zutphen onder ede als getuige gehoord Geerlich Garrits. Deze verklaart 73 jaar oud te zijn en van 1672 tot 1712 boer op de Groote Emmer te zijn geweest. Tevens verklaart hij, dat hij nooit heeft meegemaakt en ook niet heeft horen zeggen, dat er een slot hing op het hek op de gemeene lijkweg door de Emmer lopend langs de vaalt van Jan Pelgrum en het huis van vrouw Walenborgh. Ook verklaart hij, dat hij ooit een brug over de leijgraaf heeft gelegd en dat hij 40 jaar met paard en wagen over deze gemeene lijkweg heeft gevaren richting Bronckhorst en Zutphen en dat hij daarin nooit is belet of gehinderd door Jan Pelgrum noch door zijn voorganger Gerrit Kraayvanger.

Ook laten de provisoren van het Bornhof nog onder ede horen Gerrit, Otto en Lunick Jansen. Hun wordt gevraagd;

- * of zij alle drie een zoon zijn van wijlen Jan Gerrits, die wel 30 of 40 jaar gewoond heeft op "de Kleine

*De twee lindebomen aan de oude dijk vóór 1975.
Foto: J. Horstink.*

CAARTE
van
DE GROOTE
EMMER:

Berigt

De Groote Emmer

*Op de kaart is te zien de Gravenhage
Zijlphen van de Bovenmijt standen, en nu daerom
deze kaart is gemaakt*

1. De Groote Emmer	2. De Groote Emmer	3. De Groote Emmer
4. De Groote Emmer	5. De Groote Emmer	6. De Groote Emmer
7. De Groote Emmer	8. De Groote Emmer	9. De Groote Emmer
10. De Groote Emmer	11. De Groote Emmer	12. De Groote Emmer
13. De Groote Emmer	14. De Groote Emmer	15. De Groote Emmer
16. De Groote Emmer	17. De Groote Emmer	18. De Groote Emmer
19. De Groote Emmer	20. De Groote Emmer	21. De Groote Emmer
22. De Groote Emmer	23. De Groote Emmer	24. De Groote Emmer
25. De Groote Emmer	26. De Groote Emmer	27. De Groote Emmer
28. De Groote Emmer	29. De Groote Emmer	30. De Groote Emmer
31. De Groote Emmer	32. De Groote Emmer	33. De Groote Emmer
34. De Groote Emmer	35. De Groote Emmer	36. De Groote Emmer
37. De Groote Emmer	38. De Groote Emmer	39. De Groote Emmer
40. De Groote Emmer	41. De Groote Emmer	42. De Groote Emmer
43. De Groote Emmer	44. De Groote Emmer	45. De Groote Emmer
46. De Groote Emmer	47. De Groote Emmer	48. De Groote Emmer
49. De Groote Emmer	50. De Groote Emmer	51. De Groote Emmer
52. De Groote Emmer	53. De Groote Emmer	54. De Groote Emmer
55. De Groote Emmer	56. De Groote Emmer	57. De Groote Emmer
58. De Groote Emmer	59. De Groote Emmer	60. De Groote Emmer
61. De Groote Emmer	62. De Groote Emmer	63. De Groote Emmer
64. De Groote Emmer	65. De Groote Emmer	66. De Groote Emmer
67. De Groote Emmer	68. De Groote Emmer	69. De Groote Emmer
70. De Groote Emmer	71. De Groote Emmer	72. De Groote Emmer
73. De Groote Emmer	74. De Groote Emmer	75. De Groote Emmer
76. De Groote Emmer	77. De Groote Emmer	78. De Groote Emmer
79. De Groote Emmer	80. De Groote Emmer	81. De Groote Emmer
82. De Groote Emmer	83. De Groote Emmer	84. De Groote Emmer
85. De Groote Emmer	86. De Groote Emmer	87. De Groote Emmer
88. De Groote Emmer	89. De Groote Emmer	90. De Groote Emmer
91. De Groote Emmer	92. De Groote Emmer	93. De Groote Emmer
94. De Groote Emmer	95. De Groote Emmer	96. De Groote Emmer
97. De Groote Emmer	98. De Groote Emmer	99. De Groote Emmer
100. De Groote Emmer	101. De Groote Emmer	102. De Groote Emmer

Kaart 5: Caarte van de Groote Emmer anno 1727 door I. van Heuvel.

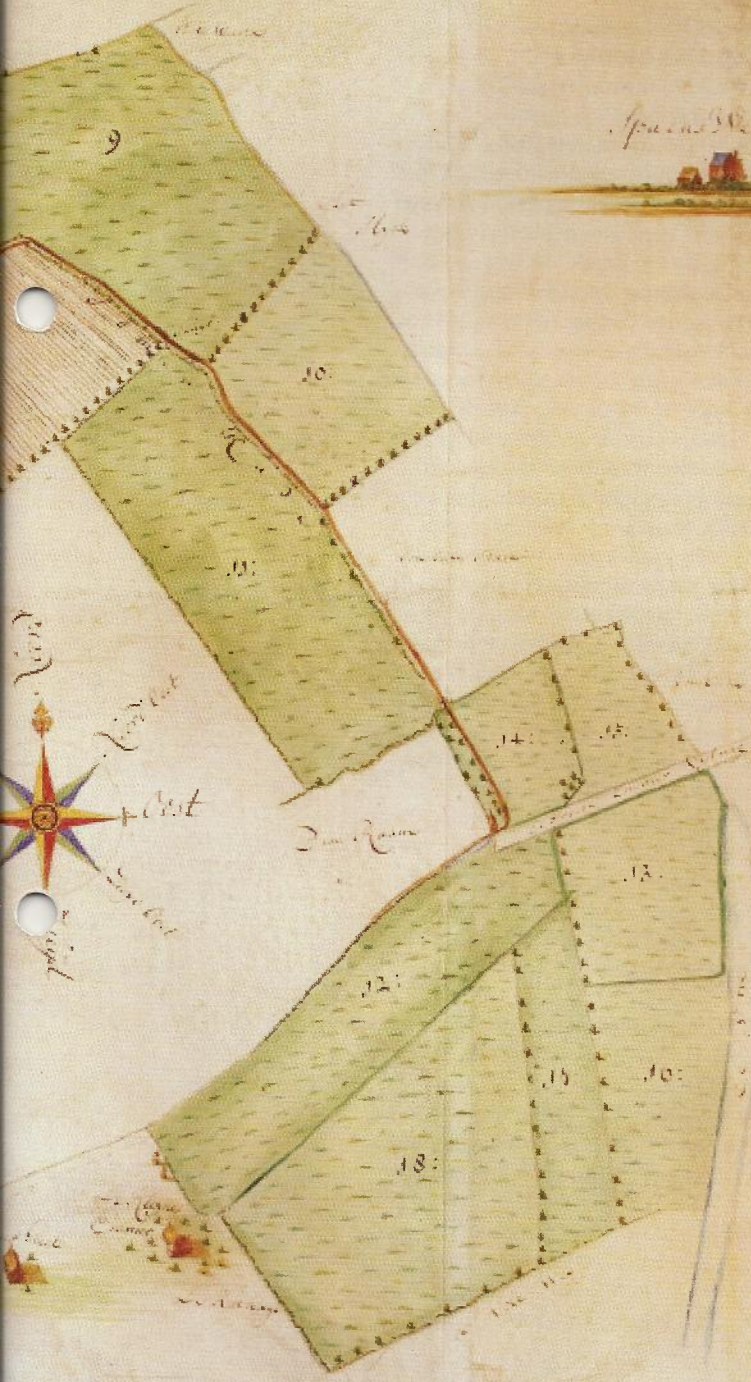
Bronkhorst

Spanswaard

De Waard

*De landerijen van de heer van Bronkhorst
in de provincie van Utrecht en
in de landerijen van de heer van
Spanswaard en de heer van
De Waard met de heer van
De Waard met de heer van
De Waard met de heer van
De Waard met de heer van
De Waard met de heer van
De Waard met de heer van
De Waard met de heer van
De Waard met de heer van*

W. A. van der Aa

Steenderen

Emmer", dus naast het goed waar Jan Pelgrum woont en waar vóór hem Gerrit Kraayvanger heeft gewoond?

- * of getuigen op het goed "de Kleine Emmer" zijn grootgebracht en daarom de weg door de buurtschap Emmer al wel 25 of 30 jaar zeer goed kennen?
- * of getuigen ook weten, dat deze weg gaat door Jan Pelgrums vaalt en voor zijn huis heen?
- * of genoemde weg een vrije weg is, waar de bewoners van het kleine bouwhuis staande op de Groote Emmer, dat het Bornhof toebehoort, genoemd "Wesselshuis", al wel 30 jaren met hun doden over naar Steenderen gevaren zijn zonder iemands tegenspreken, gelijk ook de doden van de Kleine Emmer, als zijnde de moeder en broeder van hen?
- * of ooit het hek op deze weg bij Jan Pelgrums vaalt of tuin door deze of door Gerrit Kraayvanger is gesloten of dat zij iemand hebben teruggestuurd?
- * of nu ook de gehele buurtschap Emmer en speciaal de Groote Emmer van het Bornhof vrij de weg gebruikt en zelfs de oude boer Geerlich Gerrits een brug over de leygraaf heeft gemaakt zonder iemands tegenspreken?
- * of deze weg gaat over het land van het Bornhof en naar alle grond van het Bornhof horend bij de Groote Emmer en door de vaalt van Jan Pelgrum omtrent twee steenworps zonder een penning schade te doen, gelijk ook over de Kleine Emmer, die de vrouw van Walenborgh toevoert, zonder dat er ooit iemand is teruggestuurd?

Op 22-8-1719 is al de uitspraak. Extract uit het memorie- en resolutieboek van de stad Zutphen: "Op verzoek van de provisoren van het Bornhof en na verhoor der partijen en getuigen is besloten, dat voor de bouwman op de Groote Emmer de gemene lijkweg over de dijk langs Jan Pelgrums vaalt en het huis van vrouw Walenborgh open dient te blijven om met paard en wagen te passeren en zo het hek gesloten is, heeft hij permissie het open te breken om zich vrije doorgang te forceren."⁹

Het gedrag van Jan Pelgrum kunnen wij verklaren met de dreiging van de veepest; als zijn buurman buiten de Emmer vaart zou hij de ziekte mee kunnen brengen.

Harmen Otto Geerlichs moet voor de Richter van Steenderen verschijnen, omdat hij de belasting op het malen heeft ontdoken; daar staat een hoge boete op. "Op den 6-8-1746 verschijnt de advocaat van Geurt Janssen, te kennen gevende, hoe zijn principaal als pagter van de Generale Middelen op 5-8-1746 ten huize van Harmen Otto in de Emmer bij visitatie bevonden heeft een molder roggemeel meer als deselve op den eigensten dagh bij voornoemde pagter heeft aangegeven, soo en als bij relaas van de Scholtus der Stempels van Steenderen te sien is. Dit is strijdig met de ordonantie, die op ieder molder meel meer een boete van 100 goudgulden zet.

Soodat tot bekominge van deze boete Principaal de Richter verzoekt Harmen Otto de boete binnen 8 dagen te laten betalen."¹⁰

Op 4-8-1769 overlijdt Harmen Otto Geerlig, nog steeds kerkmeester van Steenderen. Hij is op 8 augustus in de kerk begraven. Harmen Otto Geerlig had een vooraanstaande positie in het Steenderen van de 18e eeuw, en bij zijn dood boerden drie van zijn kinderen in de Emmer, op "De Groote Emmer", op "Broekhuizen" en op "Huis te Weerde".

5. Pachter Geerlig Otto Geerlig

De opvolger is Geerlig Otto Geerlig. Deze is op 16-11-1755 gehuwd met Catharina Hendriks. Kinderen uit dit gezin:

- * Harmina, geb. 8-2-1756
- * Hendrik, geb. 2-10-1757 (overleden)
- * Hendrik, geb. 31-12-1758 (overl. 19-1-1759)
- * Jantjen, geb. 19-3-1760
- * Hendrik, geb. 30-4-1761 (overleden 30-4-1765)
- * Catharina, geb. onbekend (overleden 26-4-1765)

De laatste twee kinderen worden tegelijk op 1 mei 1765 begraven.

Vanaf februari 1760 is Geerlig Otto Geerlig de pachter. Hij betaalt 1500 gulden per jaar mits hij zelf de hekkens onderhoudt. Ook dient hij jaarlijks aan het Bornhof te leveren twee vette lammeren en vier paar hoenders. Soms worden bij het betalen van de pacht andere zaken verrekend, zoals het weiden van 5 ossen à f 25,00. Er is een pachtcontract uit 1774, waarin de provisoren aan Geerlig Geerlig verpachten het Erve de Groote Emmer, bestaande uit huis, 2 schuren, 2 bergen, voorts hof, boomgaard en weilanden, alsmede de grond waar de z.g. ticheloven gestaan heeft, zoals van ouds in gebruik, voor de tijd van 6 jaar.

De prijs is 1530 gulden per jaar, daarboven de halve boomvruchten en op Kerstmis twee vette lammeren en vier paar hoenders. Onder de volgende voorwaarden.

1. De pachter mag met 3 jaar opzeggen.
2. De pachter moet huis, schuren en bergen glas-, wand- en dakdicht houden.
3. Hij moet goede acht geven op de rijssweerden, dat die niet verhouwen of bedorven worden, en ze "wel met goede graven en tuijnen afvragten zoals gebruikelijk", opdat ze niet door het vee beschadigd worden. Zo er toch schade ontstaat dient die door een arbiter te worden vastgesteld en door de pachter vergoed.
4. De pachter zal niemand door zijn uitweg laten varen, dan na eerst de eigenaar van de grond Jan Breukink te hebben ingelicht.
5. Onderhoud van de hekkens is voor de pachter, behalve van het hekken bij de brug, van het sluithek op de dijk en van dat voor de Bornhover Ossenweide.
6. Voor onderhoud zal de pachter het hout bij de kribben moeten varen en in geval van timmerwerk zal hij de materialen moeten aanhalen.
7. De pachter mag geen wilgen weghouwen, tenzij hij er meerdere voor in de plaats zet.
8. Pachtbetaling geschiedt in handen van de rentmeester, voor het eerst op petri 1775. De verponding is voor het Bornhof, tenzij er enige extra verponding bij komt voor de gebruiker.¹¹

Geerlig Otto Geerlig is een vermogend man.

Op 9-11-1761 koopt hij het huis "De Tichelovend" in de Emmer, gebouwd op grond van het Bornhof, van een groep erfgenamen o.l.v. Berend Wanders Norde-man voor 100 gulden.

Op 10-5-1771 koopt hij de katerstede "De Olysteen" op Rha van Derk Wunnink om het in 1775 weer aan Jan Lankhorst te verkopen.

Op 5-5-1783 koopt hij "Ophemert" te Bronkhorst, waar hij en zijn vrouw tot hun dood zullen wonen.

Ook koopt hij een stuk grond uit een boedel waar hij tevens zelf deel aan heeft:

"Verkoop van hun aandeel in een kamp bouwland "den Heiligen Geest", gelegen naast een weiland van het Huis te Weerde, door Harmen Wijers als gemachtigde van Maria Geerlig, weduwe van Jan Wijers, en verdere erfgenamen van hun zuster en tante Geertruid Geerlig, die op 30-4-1790 onder Steenderen is overleden en in leven in bezit was van bovengenoemd stuk bouwland in de Emmer, aan de mede-erfgenamen Geerlig Otto Geerlig en Catharina Hendriks Ehel. op 18-2-1792." ¹²

Geerlig Otto Geerlig komt ook voor op de lijst van schade door de veepest in 1774. Hij heeft 33 stuks vee, waarvan er maar 5 beter zijn geworden.

Op 12-11-1799 overlijdt Catharina Hendriks, huisvrouw van Geerlig Otto Geerlig. Zij is op 20 november in de kerk te Bronkhorst begraven.

Op 5-10-1800 overlijdt Geerlig Otto Geerlig. Hij is op 10 oktober in dezelfde kerk begraven.

6. Pachter Jan Garrits Wijers

Als opvolger zien we schoonzoon Jan Garrits Wijers. Op 10-9-1780 trouwt Harmina Geerlig met Jan Garrits Wijers, geb. 1756 op de Hof te Olburgen als zoon van Egbert Wijers Gzn. en Elsken Hendriks Wijers.

Hun kinderen:

- * Elsken geb. 23-9-1781
- * Catrina geb. 4-5-1783
- * Jantjen geb. 1784, vroeg overleden.
- * Hendrica geb. 22-5-1785
- * Jantjen geb. 12-9-1787
- * Geertruid geb. 21-8-1791
- * Judith geb. 3-5-1795
- * Hendrik geb. 3-5-1795
- * Egbert geb. 16-5-1798

Op 11-5-1800 trouwt Geurt Kets uit Drempt met de pas 19-jarige Elsken Wijers.

Catharina trouwt met Garrit Breukink, zoon van Jan Breukink en Elsken Geerlig. Zij erven "Ophemert" in Bronkhorst.

Op 1-1-1811 trouwt Hendrica met Jan Breukink, geb. 11-6-1786 als zoon van Jan Breukink en Geertruida Hesselink. Zij gaan naar "Het Kraaiennest" in Brummen.

Op 31-3-1817 overlijdt Judith Wijers, oud 21 jaar.

Op 19-3-1819 trouwt Jantje Wijers met Gerrit Jan Addink, geb. 12-4-1789 als zoon van Evert Addink en Jenneken Breukink. Zij gaan wonen op "Visschershoffstede" in Steenderen.

Geertruida Wijers huwt op 10-11-1818 met Geurt

Vleemigh, geb. 12-4-1790 als zoon van Arend Vleemigh en Jenneken Huetink, zij gaan boeren op "'t Huis te Weerde". Egbert Wijers trouwt op 8-6-1821 met Berendine Addink, geb. 9-11-1797 als dochter van Evert Addink en Jenneken Breukink op Spaensweert. Zij blijven op "De Grootte Emmer".

Op 3-2-1784 wordt er een pachtcontract getekend door Jan Wijers en Harmina Geerlig voor 6 jaar ingaande petri 1785. Het bevat o.a. de volgende voorwaarden:

- * de prijs is 1830 gulden per jaar.
- * hij moet de zuiger en het slot van de pomp onderhouden.
- * de pachter onderhoudt alle hekkens, duikers en kommen, behalve de grote sluis en de brug.
- * de pachter zal ook de waterdijken en wegen, voor zover die van het Bornhof zijn, in goede staat moeten houden en in goede staat opleveren bij vertrek.
- * bij timmerwerk moet de pachter ook de arbeiders de kost geven.
- * de halve vruchten van de bomen moet hij op het Bornhof brengen en bij erfdagen moet hij de meiden afhalen.
- * zonder concent van de eigenaar mag hij geen weiden scheuren en geen mest of stro van de plaats wegvaren.
- * bij vertrek mag hij het laatste jaar geen wilgen kappen, geen heggen afbassen of tuijnen afbreken zonder overleg.
- * de pachter mag geen wilgenhout, dat over de vracht van de rijswaerd hangt, kappen en ook niet het hout in de Ossenweide en de Heetcale. Dat blijft voor het Bornhof. ¹³

Jan Wijers blijft de gehele pachtperiode *f* 1830,00 betalen, daarboven het halve ooft, twee vette lammeren en 4 paar hoenders. Vanaf 1813 betaalt hij jaarlijks ook deur- en venstergeld, zijnde 4 gulden en 9 stuivers. In 1825 is dat weer afgeschaft. Vanaf 1810 pacht hij er een tot weide gemaakte rijswaerd bij voor *f* 83,00.

Ook Jan Wijers koopt onroerend goed: "Opdracht van een weiland De Drie Landjes en een gedeelte van het goed Huetink door Esken Engberts en zijn vrouw aan Jan Wijers en Harmina Geerlig Ehel." op 26-9-1793. 't Heilige Geest Maatjen is via zijn schoonvader in 1800 in bezit gekomen van Jan Wijers. Daarnaast bezit Jan Wijers ook nog de Klepelspas.

Met het uitbreken der Franse Revolutie in 1789 ontstaat er een periode van politieke onrust in Europa. In Steenderen zijn regelmatig vreemde troepen gelegerd, ondergebracht bij de boeren. Deze ondervinden daarvan uiteraard veel last en schade, waarvoor zij later vergoeding kunnen aanvragen. Op 2 oktober 1794 komen er 's avonds Hessische troepen, infanterie en dragonders en die blijven tot 1 december. De boeren moeten hun logement, vuur en stroo verschaffen. Jan Wijers moet onderdak verlenen aan 10 man en 10 paarden. Verder levert hij in de winter 1795 negen slachtrunderen aan de Franse troepen, waarvoor hij 333 gulden ontvangt.

Ook staat hij op de lijst van juli 1797, waarop de boeren verleende hand- en spandiensten en verdere schadeposten over de voorgaande jaren kunnen melden.

Door de Hessische en Hannoverse troepen afgeperst	
5000 pond stroo	= 37-10-0
tevens 5000 pond hooi	= 82-10-0
1500 pond stroo te Steenderen gebracht	= 11- 5-0
59 Dagen spandiensten met 2 paarden en wagen	= 263-10-0
Te Baak betaald om de wagen, die mij door de Engelsen was afgenomen terug te krijgen	= 20-0-0
Door de voorposten ontvreemd aan rikken, posten en wilgen	= 170-0-0
Door de Engelsen ontvreemd 2 leren paardetuigen	= 14-0-0
Een hekken door de voorposten verbrand	= 5-0-0
Een ham van 15 pond à 4½ stuiver per pond	= 3-7-8
Voor de Fransen 5 d. spandiensten met 2 paarden en wagen	= 22-10-0
Totaal	= 629-12-8

In 1806 doet de rentmeester van het Bornhof i.v.m. de verponding aangifte van De Groote Emmer huisnummer 97, bestaande uit:

hof	3 morgen en 143 roeden
weideland	50 morgen en 267 roeden
bouwland	30 morgen en 432 roeden
rijswaerd	1 morgen en 6 roeden

De Groote Emmer staat bij de start van het kadaster op perceel sectie N nr.167. Het huis staat op de gemeentelijke belastinglijst voor f 45,00.

In de Franse tijd worden er huisnummers ingevoerd. In Steenderen is dat in het begin een doorlopende nummering voor de gehele gemeente. De Groote Emmer heeft in 1806 het huisnummer 97, in 1830 verandert dat in 159. Rond 1855 komt de indeling per wijk; de Groote Emmer is gelegen in wijk B en krijgt nummer B 61. Daarna verandert men die huisnummers iedere tien jaar, hetgeen zeer lastig is voor historisch onderzoek. De Groote Emmer heeft tenslotte in 1930 het huisnummer B 68.

Pas na 1950 worden er in het buitengebied straatnamen ingevoerd met nummering per straat, zoals wij dat nu kennen. Het huidige adres is Emmerweg 8.

Later is daar nog het postcode-nummer 7221 LA aan toegevoegd.

In 1806 doet Jan Wijers i.v.m. de verponding aangifte van zijn eigendommen:

- * van het huis nr 99, op grond van het Bornhof getimmerd, geschat op 9 gulden.
- * van een perceel weiland "de Drie Landjes" in de Luur, groot 3 morgen, geschat op 21 gulden.
- * van "de Vaaltweide" in de Luur, groot 3 morgen, geschat op 26 gulden.
- * van een perceel bouwland "Den Heiligen Geest" in de Emmer, groot 3 morgen, geschat op 24 gulden.
- * van een perceel grond in de Luur "de Beeksmathe", groot 5 1/2 morgen, waarvan de helft weiland en de rest bouwland tesamen geschat op 32 gulden en 3 stuivers.

Op 27-4-1817 overlijdt Jan Garrits Wijers, oud 61 jaar. Harmina Geerligts overlijdt op 15-11-1834.

7. Pachter Egbert Wijers

Vanaf 1822 wordt de Groote Emmer gepacht door hun zoon Egbert Wijers.

Bij de introductie van het Bevolkings-Register zien we als bewoners:

- ** Egbert Wijers, bouwman.
- ** Berendina Addink, zijn vrouw.
- ** Harmina Geerligts, geb. 8-2-1756, moeder van Egbert Wijers.

En de volgende kinderen:

- ** Jan Garrit Wijers geb. 8-3-1822.
- ** Evert Wijers geb. 30-9-1823.
- ** Harmen Otto Wijers geb. 21-2-1825.
- ** Jan Judius Wijers geb. 14-12-1826.
- ** Jenneken Wijers geb. 11-2-1828.
- ** Harmina Wijers geb. 11-11-1829.
- ** Jan Hendrik geb. 19-1-1831.

Jan Garrit trouwt in 1846 met Johanna Hendrika van den Brink en wordt olieslager in Steenderen.

Op 17-9-1849 overlijdt Berendina Addink.

Op 1-5-1850 gaat Evert naar Spaensweert om daar de boerderij voort te zetten na het overlijden van Harmen Otto Addink. Zijn broer Harmen Otto Wijers trouwt echter op 14-12-1855 met Jenneken Addink, de enige dochter op Spaensweert, en wordt daar de nieuwe boer.

Evert trouwt dan met Hendrika Wilhelmina ten Wolt-huis en wordt logementhouder in "De Klok" te Zutphen.

Jan Judius trouwt met Hendrika Johanna Elsken Wijers en vertrekt naar Voorst.

Jenneken trouwt met Evert Addink, zoon van G.J. Addink en Jantje Wijers. Zij gaan wonen op "Vischershoffstede".

Harmina trouwt met Gerrit Jan Wijers, zoon van Hendrik Jan Wijers en Harmina Addink. Hij is slager en winkelier en overbuurman van de olieslager in het dorp.

Egbert Wijers betaalt als pachter van de Groote Emmer de eerste 6 jaren f 1913,00, hetzelfde als zijn vader (1830 + 83 voor de jongste ontginning).

Daarboven 2 vette lammeren, 4 paar hoenders en 4 diensten met wagen en paard per jaar. Voor de pacht-prijzen zie verder bijlage I.

Egbert Wijers is in 1833 gestart met het schrijven van een dagboek (zie hoofdstuk VII).

In 1824 koopt hij de boerderij "Heeckerenskolck" in Steenderen. Deze is 20,5 ha groot en hij betaalt er 8050 gulden voor. Zeker een deel van de grond neemt hij ook zelf in gebruik. In 1845 heeft hij naast de pacht van de Groote Emmer 43 ha eigendom.

Op 18-12-1856 wordt de daghuurderswoning "het Tichelwerk" aan het Bornhof verkocht.

Op 21-11-1856 verlaat Egbert Wijers de Groote Emmer en gaat naar Heeckerenskolck. Hij boert daar kennelijk niet meer, want hij staat vanaf die tijd te boek als rentenier.¹⁴

In 1869 is Egbert Wijers overleden. Vanaf 8-6-1874 is het dagboek nog een aantal jaren voortgezet door zijn zoon Herman Otto Wijers, die op Spaensweert woont.

8. Pachter Jan Hendrik Wijers

Op 9-12-1855 is de jongste zoon, Jan Hendrik Wijers getrouwd met Gerritje Beker, geb. 6-11-1835 te Brummen. Dit paar gaat boeren op "De Groote Emmer"

In 1856 wordt de pacht gebracht op 2213 gulden, als Jan Hendrik Wijers het bedrijf overneemt. Maar 19 ha van het beste weiland wordt hem afgenomen. ¹⁵

Op zaterdag 9 juli 1870 in de namiddag om 5 uur woedt er een hevig onweer en slaat de bliksem in in een schuur aan de noordkant. Met als gevolg, dat bouwplaats de Groote Emmer afgebrandt. De woning met drie schuren, tevens het hooi, stro, dors- en snij-machine, korenmolen, drie wagens, karren, bouw-, melk- en deelgereedschappen zijn verbrand. Alles is tegen brandschade verzekerd. Gespaard blijven meubels, hond, kat en beddegoed, linnen enz., bakhuis, turfschuur, wagenschuur en drie hooibergen.

De boerderij wordt op dezelfde plaats herbouwd en in december trekt men er weer in. Het vee kan zo lang in de weide blijven.

Jan Hendrik Wijers en Gerritje Beker hebben geen kinderen. Op 28-11-1874 gaan zij naar Brummen. Een groot deel van het personeel gaat mee.

9. Pachter Gerrit Jan Uenk

Op 6-12-1874 komen de opvolgers, uit Warnsveld:

- ** Gerrit Jan Uenk, geb. 7-2-1829 te Zelhem.
- ** Johanna Harmina Hamer, geb. 27-12-1829 te Steenderen, zijn vrouw. Hun kinderen:
 - ** Tonia Berendina geb. 23-4-1855
 - ** Jantje geb. 6-9-1857

- ** Dientje geb. 30-10-1858
- ** Aaltje geb. 16-6-1861
- ** Gerrit Jan geb. 16-7-1864
- ** Teunis geb. 25-12-1865, allen geboren te Gorssel.
- ** Jan Cornelis geb. 1-12-1867
- ** Bernard geb. 5-8-1870, de laatsten geboren te Warnsveld.

Als de andere kinderen in 1900 het huis uit zijn, wonen er alleen nog de ouders met hun zoon Jan Cornelis.

Gerrit Jan Uenk pacht de Groote Emmer dus vanaf 1875. Voor de pachtprijzen zie bijlage 1.

Johanna Harmina Hamer overlijdt op 16-2-1901.

Gerrit Jan Uenk overlijdt op 8-1-1905.

10. Pachter Johan Cornelis Uenk

Johan Cornelis Uenk volgt zijn vader op en trouwt op 29-3-1901 met Gardina Margrietha Garritsen, geb. 7-10-1877 in de Luur. Hun kinderen:

- ** Gerrit Jan geb. 16-10-1901
- ** Hendrik geb. 7-9-1902
- ** Johan Herman geb. 7-9-1903
- ** Gerrit geb. 2-9-1904 † 11-9-1904
- ** Gerrit geb. 24-4-1906
- ** Johanna Cornelia geb. 7-4-1907
- ** Teunis geb. 18-6-1908 † 27-8-1908
- ** Gardina Margrietha geb. 11-10-1909

Op 29-4-1911 komt Gardina Garritsen te overlijden.

Johan Cornelis Uenk hertrouwt op 21-6-1912 met Johanna Hendrika Garritsen, geb. 26-2-1883, een zus van zijn eerste vrouw.

Hun kinderen:

- ** Hendrika Johanna geb. 28-9-1913
- ** Tonia Alberta geb. 2-7-1916
- ** Derk Jan geb. 12-9-1919
- ** Jantje geb. 12-9-1919
- ** Garritjen geb. 31-5-1921

Naast de vele hulp in eigen huis hebben zij doorgaans een inwonende knecht.

Johanna Uenk-Garritsen overlijdt op 17-5-1927.

Johan Cornelis Uenk overlijdt op 23-11-1929.

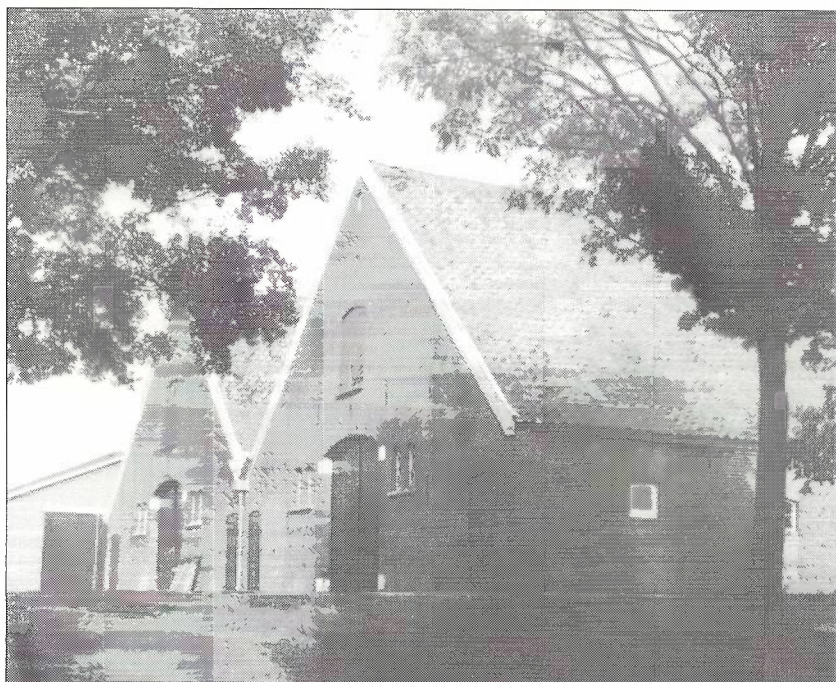
De drie jongste kinderen zijn in 1940 nog thuis.

De pachtprijzen, die J.C. Uenk betaalt, worden vermeld in bijlage 1. De pacht staat vanaf 1927 op naam van de Erven J.C. Uenk.

De weilanden het Tichelwerk en de Hietkale worden op 18-10-1926 publiek verpacht en horen dan niet meer tot de boerderij van Uenk. De Hietkale wordt voor f 630,00 per jaar verpacht aan B. Weevers en vanaf 1-12-1930 aan H.Garritsen. Deze grond is later bij de Kleine Emmer gevoegd.

In 1925 worden er onderhoudswerkzaamheden aan de Groote Emmer uitgevoerd door metselaar Knake te Toldijk. Het muurwerk in de keuken wordt vernieuwd, er worden nieuwe dokken onder de pannen gemaakt en er komt nieuw metselwerk onder de pomp. Dit voor resp. 87 gulden, 89 gulden en 20 gulden; in totaal 196 gulden. ¹⁶

De Groote Emmer Achterhuis
2001.

Johan Cornelis Uenk met zijn tweede vrouw Johanna Garritsen rond 1927. Kinderen v.l.n.r. Jan, Jo, Dick, Gerrit, Toos, Dine, Gerrie, Anne, Hendrik, Hentje, Jantje.

11. Pachter Johan Herman Uenk

Johan Herman Uenk volgt zijn vader op en trouwt op 7-5-1930 met Johanna Harmina Zeevalkink, geb. 7-2-1898 te Hengelo (G). Hun kinderen:

- ** Johan Cornelis geb. 22-8-1931.
- ** Jan Bernard geb. 26-11-1933,
overleden 2-12-1933.
- ** Berendina geb. 30-8-1935.
- ** Jan Bernard geb. 10-6-1939.

J.H. Uenk pacht de Groote Emmer vanaf 1931.

Tevens pacht hij van 1931 t/m 1936 het Sluizenstuk voor f 482,00 p.j., de Hoge Dijkmate voor f 750,00 p.j. en nog een perceel voor f 125,00 per jaar. Het laatste jaar krijgt hij aanzienlijke pachtkorting vanwege de crisis in de landbouw.

Op 4-11-1960 is er een brief uitgegaan naar de pachters van het Bornhof, waarin wordt medegedeeld, dat het voor de eigenaar met de huidige pacht prijzen niet uit kan de gevraagde renovaties van de woningen en de bedrijfsgebouwen geheel te financieren. Het Bornhof heeft besloten de pachter voor renovaties te laten meebetalen volgens een glijdende schaal: de eerste 5000 gulden 50%, de tweede 5000 gulden 60%, etc. tot boven 25000 gulden 100%.

Op 8-2-1963 schrijft J.H. Uenk aan het Bornhof, dat zijn zoon Jan Bernard trouwplannen heeft. Hij heeft het diploma Lagere Landbouwschool en het diploma Rijks Landbouwschool te Zutphen. De vader vraagt bij

dit schrijven aan het bestuur of zijn zoon pachter van de Groote Emmer kan worden.

Het bestuur wenst eerst persoonlijk met het jonge paar kennis te maken. Daartoe wordt Jan Bernard Uenk met zijn aanstaande echtgenote uitgenodigd in de bestuursvergadering op vrijdag 15-3-1963 om 19.30 uur.

Op 5-4-1963 is er een brief van geen bezwaar aan de familie Uenk. Per 1-1-1964 wordt zoon Jan Bernard Uenk pachter.¹⁷

12. Pachter Jan Bernard Uenk

Op 25-3-1966 komt er een kostenbegroting door aannemer Hulshof te Steenderen betreffende een renovatie van de stallen op de boerderij van Uenk. De begroting is 35000,00 gulden voor

- uitbreken oude stallen en afbikken muren
- nieuw te maken stallen met drijfmest
- laten zakken hilders en plastic golfplaten in het dak
- uitbreken oude deelruimten en nieuw te maken
- nieuw te maken gierkelder, 200 m³
- uitbreken oude deuren en dichtmetselen

Het werk wordt uitgevoerd en kost tenslotte in totaal f 37317,53. Een gedeelte hiervan zal in tien jaarlijkse termijnen door het Bornhof worden vergoed. Enkele termijnen worden betaald, maar in 1969 ziet het bestuur van verdere vergoeding af (de boerderij is door Uenk gekocht).

Op 14-11-1968 schrijft de rentmeester van het Bornhof aan J.B. Uenk, dat het bestuur bereid is aan de pachter de woning en de bedrijfsgebouwen met ongeveer een

halve hectare grond te verkopen voor f 30.000,00. Tevens moet de pachter van de door het Bornhof reeds betaalde bijdragen in de stalverbetering ad f 10.756,00 de helft terugbetalen. Meer grond tot een maximum van 3½ ha kan hij bijkopen voor f 6000,00 per ha.

Op 27-12-1968 besluiten de Provisoren van het Bornhof aan Jan Bernard Uenk te Steenderen

1. te verkopen:

a. grond met opstallen van de Groote Emmer ter grootte van ± 0,50 ha voor de prijs van f 30.000,00.

b. een perceel grond van ± 3,50 ha, zijnde kadastraal sectie N 169 en gedeelten van 348, 170 en 164, zoals op de tekening is aangegeven, voor de prijs van f 6000,00 per ha.

2. te verpachten

voor de duur van 18 jaren de rest van de bij de Groote Emmer behorende grond ter grootte van 34,50 ha voor de prijs van f 160,00 per ha.

In 1969 zijn de bezittingen van het Bornhof overgedaan aan het gemeentebestuur van Zutphen.

In 1988 is J.B. Uenk een maatschap aangegaan met zijn zoon Hans.¹⁸

In 1991 hebben zij alle overige pachtgrond in eigendom verworven.

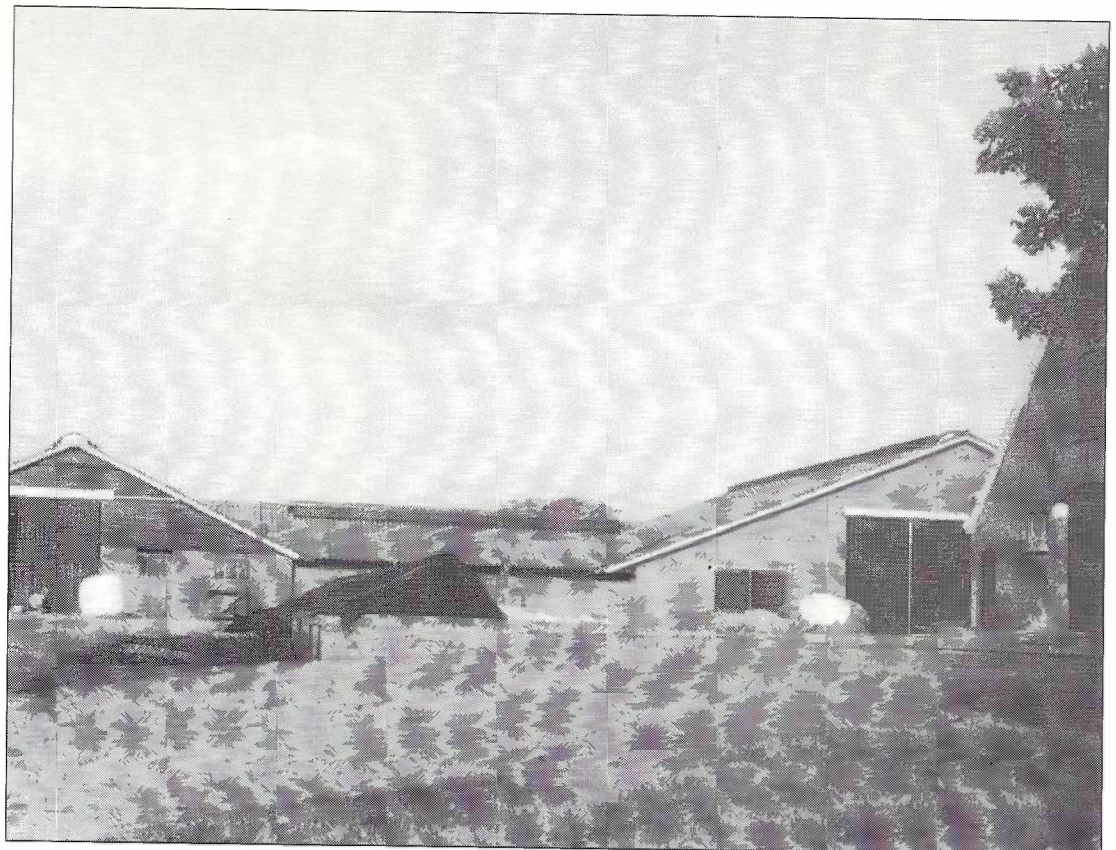
In 1996 is J.B. Uenk van de boerderij weggegaan en met zijn vrouw in Steenderen gaan wonen. Inmiddels

heeft hij zich ook uit de maatschap teruggetrokken en daarmee het gehele bedrijf overgedragen

Op de Groote Emmer wonen in 2001 Hans en Ans Uenk.

- 1) Rekeningen van de Rentmeester der Geestelijke Goederen in het Graafschap Zutphen, RAG bloknummer 0005 inv 444 v/m 565.
- 2) Oud Archief van het Bornhof, GAZ, inv 603, 603A en 603B.
- 3) Idem, Notulenboek van de provisoren inv 4.
- 4) Idem, Rekeningen van de Provisoren inv 100.
- 5) Zie Afkortingen en verklaringen.
- 6) Oud Archief van het Bornhof, GAZ, Notulenboek van de provisoren inv 4
- 7) Oud Archief van het Bornhof, GAZ inv 603, 603A en 603B.
- 8) Protocol van Opdrachten en Kentnissen van het Hoge Landdrostgericht te Zutphen, RAG, bloknummer 0217 inv 644.
- 9) Oud Archief van het Bornhof, GAZ, inv 603, 603A en 603B.
- 10) ORA Landdrostambt Zutphen, RAG bloknummer 0217 inv 771
- 11) Oud archief van het Bornhof, GAZ, Boek van de pachtcedulen v.a. petri 1773 inv 561
- 12) Protocol van Opdrachten en Kentnissen van het Hoge Landdrostgericht te Zutphen, RAG bloknummer 0217 inv 658.
- 13) Oud archief van het Bornhof, GAZ, Boek van de pachtcedulen v.a. petri 1773 inv 561.
- 14) Harmina E. Gunst-Wijers, Zwolle, "Een stukje familiegeschiedenis" p. 14 en 15
- 15) E.J. van Leuvenstein- Breukink, "De Grote Emmer en haar bewoners", De Zwerfsteen 94/1, 8.
- 16) Oud Archief van het Bornhof, GAZ inv 603, 603A en 603B.
- 17) Nieuw Archief van het Bornhof, GAZ inv 729.
- 18) Familie Uenk, persoonlijke mededeling.

Het erf van een hedendaags melkvee bedrijf.
De Groote Emmer anno 2001.

Bijlage 1**LIJST VAN PACHTERS VAN DE GROOTE EMMER**

Pachter	pachtjaren	geldpacht	pacht in natura
Geerlich Garritsen	1679	505 gulden	bouwland graanpacht
	1682/83	665 gulden	bouwland graanpacht
	1684 t/m 1689	565 gulden	idem + 100 pond boter
	1690 t/m 1695	500 gulden	idem + 100 pond boter
	1697 t/m 1711	665 gulden	idem + 100 pond boter + 4 vette ganzen 4 p. hoenders
Harmen Otten Geerlichs	1712 t/m 1727	725 gulden	idem + 100 pond boter ¹
	1728 t/m 1759	1535 gulden	100 p. boter 2 lammeren + 4 p. hoenders
Geerlich Otten Geerlichs	1760 t/m 1765	1500 gulden	idem
	1766 t/m 1772	1500 gulden	2 lammeren + 4 p. hoenders
	1773 t/m 1784	1530 gulden	idem + 't halve ooft
Jan Wijers	1785 t/m 1821	1830 gulden	idem + 't halve ooft
Egbert Wijers	1822 t/m 1825	1913 gulden	2 lammeren + 4 p. hoenders
	1826	2100 gulden	idem
	1828 t/m 1840	1913 gulden	idem
	1841 t/m 1850	2050 gulden	idem
	1851 t/m 1856	2750 gulden	idem
Jan Hendrik Wijers	1857 t/m 1862	2215 gulden	
	1863 t/m 1874	2320 gulden	
G.J.Uenk	1875 t/m 1887	2821 gulden ²	
	1888 t/m 1892	2600 gulden, later verhoogd met f 34,00	
	1893 t/m 1898	2671 gulden	
	1899 t/m 1905	2350 gulden	
J.C. Uenk	1906 t/m 1910	2320 gulden	
	1911 t/m 1916	2950 gulden	
	1917 en 1918	3400 gulden	
	1919 en 1920	4100 gulden	
	1921 t/m 1926	5500 gulden	
Erven J.C. Uenk	1927 t/m 1930	6000 gulden	
J.H. Uenk	1931	2225 gulden	
J.H. Uenk	1932 t/m 1936	2170 gulden	
J.H.Uenk	1937 en 1938	1385 gulden	
	1939 en 1940	1485 gulden	
	1941 en 1942	1536 gulden	
	1943 t/m 1948	1536 gulden	
	1949 t/m 1955	2010 gulden ³	

1) In 1727 wordt voor het laatst graanpacht geheven. Daarna heft men ook over het bouwland de geldpacht.

2) Oud archief van het Bornhof, GAZ, Rekeningen van de rentmeester inv 103 t/m 294.

3) Nieuw archief van het Bornhof, GAZ, Pachtboeken na 1885 inv 591 t/m 595.

Bijlage 2

UIT DE GROOTE EMMER AAN PACHT BETAALDE GRAAN

Jaar	rogge	boekweit	zom gerst	wint gerst	tarwe	mankzaad	haver	erwten	bonen	linse	graveelz.	totaal
1680	33--2	6--0	49--3	44--2	13--1		16--2	1--0	6--2			131--1
1681	29--2	4--2		37--0	26--2	6--1	9--1	1--3	17--3			132--2
1682	24--1	4--0		62--2	65--2	7--0	3--0	2--0	8--2			176--3
1683	13--0	14--0		91--2	7--2	13--2	20--0	3--2	11--2			174--2
1684	18--2	4--0		52--2	36--1	10--0	10--3	1--3	16--0			149--3
1685	19--0	1--3		53--3	31--0	2--0	3--0	3--1				113--3
1686	57--1	5--1	48--3	40--2	35--3	29--3	1--3	9--1				228--1
1687	26--3	2--2		48--3	53--2	7--2	19--2	1--1	7--1			167--0
1688	41--0			82--0	67--2	4--3	12--2	3--0	3--1			214--0
1689	40--0	2--0		72--3	55--1		22--3	2--0	9--2			204--1
1690	3--2	4--2		82--1	69--1	5--1	12--0	4--2	13--3			195--0
1691	38--1			68--3	64--2	4--3	7--3	0--3	4--1			189--0
1692	45--2			73--2	40--2	5--2	13--2	2--2	6--0			187--0
1693	41--1	3--3		19--0	28--0	27--0	3--0	10--0				132--0
1694	26--3	7--3		83--1	65--1	6--3	12--3	3--1	18--1	3--2		227--2
1695	46--0	1--3		70--2	58--0	6--2	12--3	6--0	17--0			218--2
1696	42--1			89--0	59--2		14--2	0--3	10--0	1--0		217--0
1697	23--3	4--1	47--3	47--0	46--2		16--3	3--0	11--1		1--3	202--0
1698	41--0	1--3	33--3	45--2	50--1		33--2	2--2	9--0	0--2		217--3
1699	15--0	8--1	65--1	13--0	25--2		27--1	2--1	13--1			169--3
1700	16--2	1--1	43--2	79--1	22--3		12--2	5--2	13--0			194--1
1701	34--3	4--0	43--1	55--2	40--3		12--1	3--1	12--0			205--3
1702	33--3	3--1	28--3	49--0	61--1		31--0	2--2	13--3			223--1
1703	49--0		40--0	58--1	66--0		6--3		16--0			236--0
1704	30--0	2--2	33--0	33--1	36--3		7--2	3--1	22--0			168--1
1705	35--0	4--0	42--0		82--3	19--0	3--1	5--3				191--3
1706	37--0	4--1	58--2	64--2	28--2	15--2	7--2	14--0				229--3
1707	31--1	3--3	37--2	92--1	26--2		10--0	2--2	11--3			215--2
1708	18--2	2--2	33--0	67--1	43--3	26--3	3--0	9--0				203--3
1709	23--0	5--0	90--0	62--0	15--1	14--2	3--2	13--3				227--0
1710	1--2	4--3	98--3				17--0	3--3	2--1	1--1		129--1
1711	52--3		56--3	34--0	27--3	6--0	13--2		7--0	4--2		202--1
1712	8--2	8--2	119--3		5--0		16--0	0--1	6--2	1--2		166--0
1713	16--0	4--0	122--2		33--3		20--0		2--3	1--0		200--0
1714	36--3	8--0	51--1		30--2		26--0	1--0	16--1	1--0		179--1
1715	36--2	0--2	61--0		78--2		15--3	0--2	5--2			198--1

Opmerkingen:

1. Het als pacht verschuldigde graan moet de boer gedorst leveren. De hoeveelheid is uitgedrukt in molder (= 1 mud) en schepel (= ¼ molder = ruim 25 liter).
2. Wij zien grote schommelingen in de opbrengst. Oorlog kan daarbij een rol spelen; er zijn in de Tachtigjarige Oorlog in Steenderen vaak troepen gelegerd, rond Zutphen is veel gevochten en één keer moeten de bewoners op last van Leicester zelfs het gebied verlaten.
De meeste fluctuaties zijn echter het gevolg van het hoge water of het slechte weer.
3. In 1685, het slechtste jaar uit deze reeks, is er vrijwel uitsluitend wintergraan geoogst. Men heeft kennelijk niet de kans gehad zomergraan te zaaien.
4. In 1710 zien we het omgekeerde. Zomergerst en haver maken het leeuwendeel van de oogst uit; rogge, tarwe en wintergerst zijn mislukt. In 1712 en 1713 is de totale opbrengst goed, doch deze bestaat vrijwel geheel uit zomergraan; het wintergraan is mislukt, waarschijnlijk door het hoge water. In 1693 is de opbrengst over de hele linie laag; hoog water in mei misschien of de oorlogsituatie?
5. Mankzaad is een mengsel van tarwe en rogge; het meel hiervan is zeer voedzaam en wordt gebruikt in het leger en in herbergen voor de bereiding van pap en brei.

Bijlage 3

DE GROOTE EMMER IN 1870

Bij de boerderij "De Groote Emmer", zoals die in 1870 verpacht wordt, horen de volgende percelen:

Huis en erf	Kad. Sectie N	Nr 167	00.35.40 ha
Boomgaard		Nr 168	00.47.50 ha
Tuin		Nr 170	01.05.40 ha
Huis, hof en boomgaard totaal			01.88.30 ha
Bouwland		Nr 151	02.60.00 ha
	Gedeelte van	Nr 161	06.75.90 ha
		Nr 164	11.13.00 ha
Bouwland totaal			20.48.90 ha
Weiland		Nr 152	08.93.30 ha
		Nr 153	04.40.10 ha
		Nr 155	01.18.20 ha
	dijk als wei,	Nr 160	00.88.50 ha
	Gedeelte van	Nr 161	04.50.00 ha
		Nr 165	00.07.90 ha
		Nr 169 bis	00.58.00 ha
		Nr 175	06.53.00 ha
		Nr 176	01.39.40 ha
		Nr 178	01.42.40 ha
		Nr 212	02.66.00 ha
	1/3 deel van	Nr 213	00.44.00 ha
Weiland totaal			31.33.40 ha
Water		Nr 166	00.03.50 ha
Moeras	2/3 deel van	Nr 213	00.87.20 ha
Water en moeras totaal			00.90.70 ha

Totaal van De Groote Emmer, huis, hof, boomgaard, bouw- en weiland is 54.61.30 ha

De boerderij "Tichelwerk"

Huis en hof	kad. Sectie	N nr 158	00.15.40 ha
		N nr 157	00.02.50 ha
Huis en hof totaal			00.17.90 ha
Bouwland, het Hooge Veld	Deel van	N nr 161	01.50.00 ha
Weiland	Deel van	N nr 159	00.57.20 ha
		N nr 155	01.18.20 ha
Weiland totaal			01.75.40 ha
Water		N nr 156	00.06.70 ha
<u>Totaal Tichelwerk, huis, hof, bouw- en weiland en water is</u>			<u>03.50.00 ha</u>

"Katerstede de Kleine Emmer"

Huis, hof en boomgaard	Kad. Sectie	N nr 217	00.38.90 ha
		N nr 218	00.03.50 ha
Huisperceel totaal			00.42.40 ha
Bouwland	Deel van	N nr 216	01.71.90 ha
Weiland	Deel van	N nr 216	03.43.80 ha

Katerstede De Kleine Emmer, huis, hof, bouw- en weiland totaal is 05.58.10 ha

De boerderij de Groote Emmer is tot 1875 verpacht voor f 2328,00 per jaar, de katerstede De Kleine Emmer voor f 238,00 per jaar en Tichelwerk voor f 160,00 per jaar. Totaal voor de drie erven f 2726,00 per jaar.

Rechten en verplichtingen:

* De brug over de kleine beek is ten laste van het Bornhof.

* Het Bornhof heeft het alleenrecht op de in haar eigendom zijnde dijk sectie N nr 177. Aanliggende boeren worden echter toegelaten; de op die weg staande hekkens zijn ten laste van het Bornhof, behalve het hek bij

"Broekhuizen", dat is ten laste van dat erf.

- * Het Bornhof draagt mede in de lasten van de sluis, ook in het onderhoud van de verhoogde dijk langs de Vreekolk en van de sluis op Spaensweerd.
- * Het Bornhof heeft recht van uitweg verkregen over de molenaarsweide tot aan de gemeenteweg en heeft ook recht van uitweg met paard en wagen over de twee Encken vanaf de Haagse Beek.

Het gehele goederen complex de Groote Emmer, dat in bezit is van het Bornhof, omvat meer dan de drie boerderijen. Een overzicht.

WEILAND	KADASTERNUMMER	GROOTTE
De Lage Waard	N 152	08.93.30 ha
Idem	N 153	04.40.10 ha
Idem	N 155	01.18.20 ha
Tichelwerk	N 159	05.44.10 ha
Dijk als weiland	N 160	00.88.50 ha
Sluizenstuk + Paardenweide	N 161	04.50.00 ha
De Bouwinge	N 164 (gedeelte)	11.13.00 ha
	N 165	00.07.90 ha
Uitweg als weiland	N 167bis	00.40.40 ha
De Schapenweide	N 169	00.58.00 ha
De Hooge Dijkmate	N 175	06.53.00 ha
De Waardjes	N 176	01.39.40 ha
Weg als weiland	N 177	00.25.60 ha
De Waardjes	N 178	01.42.40 ha
De Lage Dijkmate	N 180	02.91.40 ha
De Ossenwaard	N 181	07.80.70 ha
Aan het Zand	N 183	00.12.40 ha
Het Zand	N 184	02.49.40 ha
De Waardjes	N 212	02.66.00 ha
idem	N 213	01.31.20 ha
idem	N 214	01.17.70 ha
Kosterslandje	N 215	02.12.90 ha
	N 216 (gedeelte)	03.43.80 ha
De Hietcale	N 219	06.00.10 ha
Totaal aan weiland		68.56.50 ha
BOUWLAND		
Het Nieuwe Maatje/de Pikkert	N 151	02.60.00 ha
De Koele en Kerseboomstuk	N 161 (gedeeltelijk)	08.25.90 ha
	N 216 (gedeeltelijk)	01.71.90 ha
De Bouwinge	N 164	11.13.00 ha
Totaal aan bouwland		22.20.80 ha
Huizen, hoven en boomgaarden		02.48.60 ha
Opgaande bomen, staan aan de wegen		
Water	zie boven	00.10.20 ha
Rijsweerden	N 154	00.92.30 ha
	N 159bis	00.06.70 ha
Totaal Rijsweerden		01.09.00 ha
Totale oppervlakte van het goed De Groote Emmer		94.45.10 ha

Een aantal percelen weiland worden jaarlijks in het openbaar verpacht, of het hooigras wordt verkocht met daarna verpachting van de naweide.

De weide Tichelwerk	in 1869 verpacht	opbrengst	f	440,00	
	in 1870 heelgras met naweide	opbrengst	f	820,00	
	gemiddeld				f 630,00
Weide het Zand	in 1869 verpacht	opbrengst	f	200,00	
	in 1870 verpacht	opbrengst	f	177,00	
	gemiddeld				f 188,50
Weide Ossenwaard	in 1869 heelgras met naweide	opbrengst	f	1.207,00	
	in 1870 verpacht	opbrengst	f	610,00	
	gemiddeld				f 908,50
Lage Dijkmate	in 1869 heelgras met naweide	opbrengst	f	458,00	
	in 1870 idem	opbrengst	f	457,00	
	gemiddeld				f 457,50
Kosterslandje	in 1869 verpacht	opbrengst	f	140,00	
	in 1870 verpacht	opbrengst	f	162,00	
	gemiddeld				f 151,00
De Hietcale	in 1869 heelgras met naweide	opbrengst	f	887,00	
	in 1870 verpacht	opbrengst	f	510,00	
	gemiddeld				f 698,50
De gemiddelde jaaropbrengst van al deze percelen tesamen is			f	3034,00	
De pacht van de drie boerderijen is tesamen			f	2726,00	
De totale opbrengst van het goed "De Groote Emmer" is			f	5760,00	per jaar

Dit wordt een hoogst aanzienlijke som genoemd.

Het bedrag is exclusief de weide het Waardje N nr 214, die is verpacht bij Groot Wesselink, en de opbrengst van de rijsweerden. ¹

1) Oud Archief van het Bornhof, GAZ, inv 558.

De twee linden in 2001.

B. Uenk: toen mijn grootvader kind was, waren het al grote bomen.

Bijlage 4

BEHEER BOERDERIJ DE GROOTE EMMER

Er volgt een overzicht van het financieel beheer door het Bornhof van de boerderij de Groote Emmer in de jaren 1926 t/m 1947.

In 1926 heeft het bedrijf een grootte van ongeveer 42 ha. Weiland 26 ha, bouwland 14 ha en huisperceel en uitweg tesamen 2 ha. In 1934 gaan er ruim 3 ha af, zodat er nog ongeveer 38,5 ha overblijft.

De uitgaven

De lasten voor de eigenaar betreffen;

- * Grondlasten, ongeveer f 200,00 per jaar, in de oorlogsjaren wat hoger.
- * Polderlasten, ter grootte van f 35,00 tot f 60,00 per jaar, sterk stijgend na 1945.
- * Kosten uitweg, f 600,00 totaal over al die jaren.
- * Beheer, tussen f 320,00 en f 400,00 per jaar, in de jaren 1927 t/m 1929 bijna het dubbele.
- * Assurantie, van f 72,00 tot f 105,00 per jaar, sterk stijgend na 1940.
- * Afschrijving, oplopend tot f 210,00 per jaar, na 1934 echter steeds f 120,00 per jaar.
- * Onderhoud, van f 0,00 tot f 1300,00 per jaar, totaal ongeveer f 3300,00 over 22 jaren.
- * Diversen, gemiddeld enkele tientjes per jaar.

De som van deze lasten wordt in de volgende tabel opgevoerd in de kolom "kosten".

Opbrengsten, saldi en balans.

Jaar	pacht	Jacht- pacht	Overig, peppels	Af: kosten	Winst	Waarde gebouwen	Waarde grond	Investe- ringen	Totaal
1926	5500,00	72,86		881,27	4691,59	8.000	101.077	842	100.919
1927	6000,00	81,39		1477,21	4604,18	8.682	101.077	67	109.826
1928	6000,00	81,39	141,00	1364,63	4857,76	8.505	101.144		109.649
1929	6000,00	81,39		1496,76	4584,63	8.328	101.144		109.473
1930	6000,00	81,39		2422,80	3658,50	8.151	101,144	1700	110.996
1931	4750,00	81,39		1037,25	3794,14	9.674	101.144	720 *	111.521
1932	3285,00	81,39		1227,81	2138,58	9.663	101.846	35	111.345
1933	2770,00	63,00	3,70	869,41	1967,29	9.253	101.881		111.134
1934	2770,00	63,00		727,67	2105,33	9.042	101.881	- 7526 *	103.398
1935	2770,00	63,00		918,77	1914,23	6.000	63.330	- 33.948	69.330
1936	2770,00	53,00		1340,20	1482,80	5.880	63.330	165	69.375
1937	2770,00	53,00		761,07	2061,93	5.760	63.495		69.255
1938	2770,00	53,00		796,65	2026,35	5.640	63.495		69.135
1939	2970,00	22,70	0,90	768,09	2225,51	5.520	63.495	- 1.980 *	67.047
1940	3072,00	22,70		893,86	2200,84	5.400	61.527	580	67.507
1941	3072,00	22,70		1194,27	1900,43	5.280	62.107	200	67.587
1942	3072,00	22,70		1165,35	1929,35	5.160	62.307		67.467
1943	3072,00	22,70	50,00	1025,79	2118,91	5.040	62.307		67.347
1944	3072,00	22,70		907,30	2187,40	4.920	62.307		67.227
1945	3072,00	22,70		1085,64	2009,06	4.800	62.307		67.107
1946	3072,00	22,70		1137,91	1956,79	4.680	62.307		66.987
1947	3072,00	22,70		912,19	2182,51	4.560	62.307		66.867

- In 1931 wordt 1,50 ha toegevoegd, afkomstig van Tichelwerk, en 0,83 ha afgenomen en gevoegd bij Tichelwerk. Het saldo van f 720,00 is een investering in de Groote Emmer.
- In 1934 is 3 ha afgenomen en gevoegd bij Tichelwerk; totale waarde f 7200. Peppels verkocht voor f 326. Dit is een desinvestering van f 7526.
- Zie onder 1935: Er is op 31-12-1934 een extra afschrijving gedaan van f 33.948,15; dit in verband met de grote landbouwcrisis.
- In 1939 is er 1,23 ha afgegaan en gevoegd bij Tichelwerk.
- In 1940 en 1941 is er geïnvesteerd in grondwerkzaamheden door de Heidemij; vermoedelijk grondverbetering. ¹ Opvallend is, dat de hoge winsten van vóór de crisisjaren nadien niet meer gehaald worden.

¹) Nieuw archief van het Bornhof, GAZ, inv 711

Bijlage 5

300 JAAR VELDNAMEN

Hierbij een overzicht van de veldnamen onder de Grootte Emmer, zoals die bestaan hebben van 1619 tot ongeveer 1925.

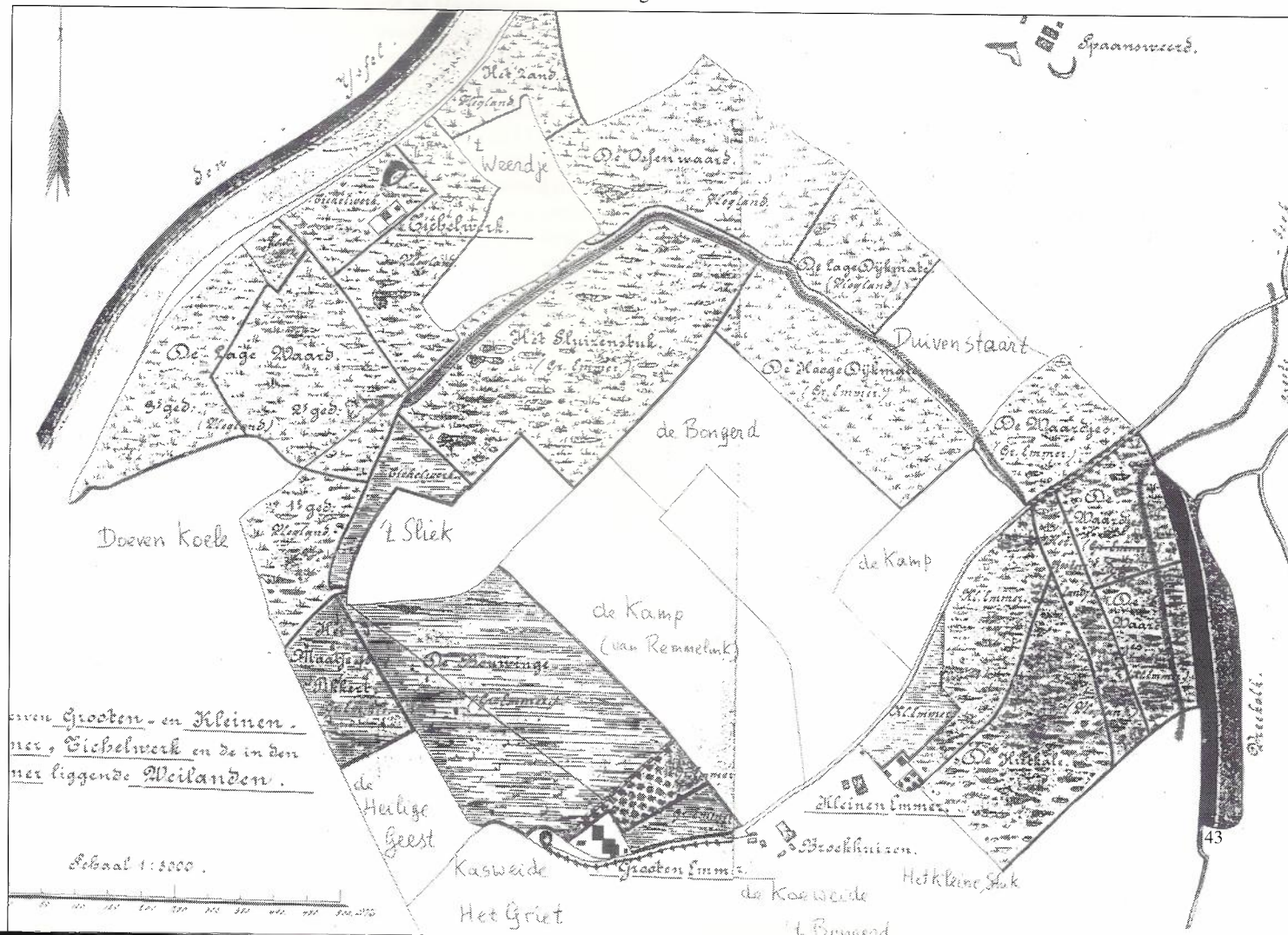
1619 De nummers zijn de perceelsnummers op de kaart van Bernard Kempinck	1727 De nummers zijn de perceelsnummers op de kaart van Isaac van Heuvel	1870 De kadastrale nummers zijn vermeld	1900
Huis, erf, boomgaard Cleine saey Campken	Huis, erf, boomgaard 1	Huis, erf, boomgaard De Schapenweide N 169	Huis, erf, boomgaard
De Grootte Bou-Camp 1	De Bouwinge 2	De Bouwinge N 164	De Bouwinge
't Saey Maetken 2	't Nieuw Maetje 3	Het nieuwe Maetje of Pikkert N 151	Het Maetje of De Pikkert
't Weiken achter den Colck met zijn sobbige leghte 2 Het Gasthuis 3	De Leege Weerd 7	De Lage Waard 1 deel N 152 2 deel N 153 3 deel N 154	De Lage Waard Eerste deel Tweede deel Derde deel
		Het Zand N 184	Het Zand
	Tichelwerk 8	Tichelwerk N 159	Tichelwerk
	't Paerde weitje (bouwland) 6		
Het Hooge Velt (weiland) 3	Het Hooge Velt (bouwland) 4	De Koele en Kersenboomstuk (bouwland) Een deel van N 161	
	Achterste Bouwland	Sluizenstuk en Paardenweide Een deel van N 161	Het Sluizenstuk
Duivenstarts Weertje Grooten Duivenstart 4	De Ossenweerd 9	De Ossenwaard N 181	De Ossenwaard
Middel Duivenstart 5	Leege Dijkmate 10	De Lage Dijkmate N 180	De Lage Dijkmate
Die Leege Dijkmate 5 De Hoge Dijkmate	Die Hooge Dijkmate 11	De Hooge Dijkmate N 175	De Hooge Dijkmate

Cleine Duivenstart by langs den hanck leegh en sobbig 6	Rijsweerd nu weide 15 Rijsweerd nu weide, hof en huisplaats van Gerrit Harmsen 14	De Waardjes N 178 N 176	De Waardjes
Die Leege Heetcael (weiland) 6	Rijsweerd nu weide, 13 Rijsweerd nu weide 16 't Keusters lante 17	N 212 N 213 N 214 't Kosters landje N 215	De Waardjes Het Kosters landje
Hooge Wey Heetcael 7 Hooge Saey Heetcael 7	De Heetcole 18 De Heetcole 12	De Hietcael N 219 Weiland Bouwland	De Hietcael "De Kleine Emmer" genoemd, hoort bij de katerstede
Totale oppervlakte Ongeveer 77 m 265 r	Totale oppervlakte Ongeveer 105 m 402 r	Totale oppervlakte 94.45 ha	

Opmerkingen:

1. Vóór de invoering van het Kadaster in 1832 moet een perceel wel een naam hebben om te weten wat er bedoeld wordt. Bij verkoop worden in de acte ook de eigenaren van de aangrenzende percelen vermeld. Zo kan een stuk land nauwkeurig worden omschreven.
2. De namen zijn vaak functioneel (Ossenweide, Nieuwe Maatje, Leege Weerd, Hooge Veld, etc.)
3. Sommige veldnamen zijn zeer oud (bijv Hietcael), maar de percelen, die ermee worden aangeduid, kunnen in plaats en grootte veranderen.
4. De laatste rij geeft de oppervlakte van het gehele goederencomplex "De Groote Emmer". Het aantal hectares in 1900 zal hetzelfde zijn als in 1870.
5. In de eerste twee kolommen is de oppervlakte aangeduid in mergen of morgen (m) en roeden (r). 1 Mergen is ongeveer 0,85 ha en 600 roeden is 1 mergen.

Kaart 7: recente veldnamen.
Nieuw Archief Bornhof GAZ
inv 710 kadastrale kaart tus-
sen 1900 en 1925.

Hoofdstuk VII

MAMORY BOEK VAN MIJ EGBERT WIJERS JZ.

Egbert Wijers is geboren op 16-5-1798 als negende en laatste kind van Jan Garrits Wijers en Harmina Geerligs.

In 1833 is Egbert gestart met het schrijven van een dagboek, met allerlei wetenswaardigheden over zijn boerderij, maar ook informatie over de tijd waarin hij leeft, zoals vóór hem Harmen Addink al heeft gedaan.

In 1869 is hij overleden. Daarna is het dagboek nog tot ongeveer 1900 door zijn zoon Herman Otto Wijers, die op "Spaansweert" woonde, voortgezet.

Als Egbert zijn Mamory Boek begint te schrijven is het 7e kind al 2 jaren oud. Egbert beleeft zijn leven zo intens, dat hij een en ander vastlegt voor de toekomst. Natuurlijk is het ongemak van overstromingen iets wat hem erg bezig houdt en hij begint daar notities van te doen.

"In de jaren van 1784, In 1799, In 1809, En in 1813 bestond in de Maanden van February en Maart Een Hooge watervloed ten Hoogte van vier en twintig voeten. In 1809 ook nog in September overstroomde een groot gedeelte van 't weiland. In dien tijd waren in Geheel geen zomerdijken in 't Land, vijftien Jaaren van te voren is er geen zomerwater Geweest en dat waren Beste Jaaren voor de Landbouw."

Als bladvulling op pagina 1 van zijn dagboek meldt Egbert: "In 't Jaar van 1813 Hebben wij een strenge winter bijgewoond. In Begin van January door de omwelden van ons Nederland, waaren wij met vreemde troepen Geplaag. Daar wij gereckureerd worden met Paarden en wagens, om die troepen te transporteren Naar Elders. Daarbij voren al de rivieren Stick dig. In February Een hooge watervloed van 26 voeten. Hoorde men veel van ongelukken van Menschen en vee. Daarbij een Duurte van alle Levensmiddelen."

Jaar na jaar noteert Egbert hoe erg het was of hoe gelukkig hij was als alles naar wens ging.

Vaak staat er: "'t vee heeft van dezen Zoomer zooveel Geleden door den overvloed van water, dat er voor Groots Gedeelte van 't voorjaar ons vee aan Gelligheid of andere ongemakken is Gestorven.

In 't Jaar 1817 Bestond Een Duurte van alle Levensmiddelen. Ja, zels een Hongersnood.

'n Last Weite koste 810 Guldens 27 Mud.

'n Last Rogge koste 600 Guldens 20

'n Last Boekweite koste 420 Guldens 14

Een Mudde Aardappels 5 Guldens

Een Nederl. Pond Boter Een Gulden

Een Nederl. Pond Rundvlees 60 cent

Een Nederl. Pond varkensvlees 50 cent

't Hooi 't Nederlands Duizend Pond 38 a 40 Guldens

't Stroo 22 a 24 Guldens 't Duizend Pond.

In Jaar 1815. In de maand van Juny Zijnde op Een weide Genaamd Kwinkel onder de Bouwplaats Huis

de Weerde in de Emmer Toebehorende aan Arent Vleemigh twee vette koeien Die door Een Dolle Hond Gebeten waren Genaast en Doodgeschoten. De Negen die overbleven alle Dood geschoten of afge-
maak en in Een Gat in de Grond Begraven. De waarde was 160 Gulden Stuk."

IJverig noteert Egbert de prijzen die hij jaarlijks maakt voor het vee en alles wat er, soms in overdaad, wast. Er zijn ook jaren van tegenslag. Hoog water vernielt veel en bij langdurige droogte is er bovendien een muizenplaag.

"Jaaren 1832. In voorJaar staat ons koorn Schoon, Maar op Zaterdag den 14 July Door Een Fellen Hagel Slag Geheel en al verwoest. Een Menigte van koorn, zoo ongedorst aan 't vee Gevoerd, ons Zomerkorn was Geheel verpletterd. Ons Boom En Hof vrugten, waren Geheel en al verwoest ons vee in Weiland kwam 't Bloed uit hun huid. De vogels des Hemels Hagelende dood, 't ongedierte op de velden waren verpleddert En vond men dood op de Grond liggen. 't Hooi dat er droog Stond waaide in de lugt door een Fellen orkaan. De Dakken op de Huizen Hagelende Stukkend. Ja 't was Een heele verwoesting. Ik heb in die twee Jaaren zesentwintig Stuks vee verloren aan Gelligheid En andere ongemakken, waarvan acht Melkkoene En achttien Stuks Jongvee. Als 't water over de Euren Dijk heen stroomde in November ging vaak veel gezaaisel verloren. In 1824 zaait Egbert dien Herfst Dertig Mudde weite En tien mudde rogge En maar acht vimme kunnen maaien." (1 vimme is 100 garven).

"Vee prijzen: In 't voorjaar van 1825 was 't Guste vee zeer Goedkoop, men konde Een Guste koe kopen van acht honderd Ponden, voor vijfendertig à veertig Guldens. Ik heb in April te Doesburg op de markt Zes Guste koene Gekocht van vierhonderd Ponden voor zesen Negentig Guldens, dus 16 Guldens stuk. In 1817 moest ik voor 1 Zeventig à tachtig Gulden betaalen."

Zeer wisselend waren het weer en de prijzen vanwege wisselvallige oogsten. Gelukkig lezen we ook: "Achtenveertig vrachten hooi van heel beste soort En veel gras in ons weiland. Ook Boom en hofvruchten in overvloed, zoodat een Mud Appelen maar 25 cent koste." Egbert noteert van jaar tot jaar de hoogte- en dieptepunten.

"Op veel plaatsen is een ijzelijke overstroming van de zeedijken. Op KamperEiland, in 't Masterbroek en op meerdere Plaatsen met Een Stevige Stroom. En daarbij volle maan. Een menigte van Menschen en vee verdronken.

In 1836 was men niet in Staat om van de Drie Kerstdagen Een van alle de Godsdienst Bij te woenen. Men konde Geen aak Gebruiken.

't Ijs was niet zoo sterk dat men 't Konde Passeren. Alzoo was men van de Drie Kersdagen Geheel afgesloten. En geen Godsdienst van alle die Dagen bij wonen."

Alarm

Bij ernstige en langdurige vorst kon Egbert de torenklokken rondom de Emmer horen luiden en op de vestingwallen van Doesburg schoot men met 't kanon om te waarschuwen voor de gevolgen van invallende dooi. De IJssel gaat dan kruien en drukt grote massa's ijs de weilanden op.

"Bij misoogsten konden geringe mensen geen aardappels koopen. De rijke Heeren betaalde zoo veel als maar Gevraagd worde. Ja zels negentien Gulden voor een Mudde. Men hoorde op vele Plaatsen van Een oproer En Hongersnood. Niet alleen in dit rijk. Maar in heel Europa.

Men hoorde in 1849 wel van sterften onder de verkens bij veele Boeren hier En Elders. Ook sterven van menschen aan de Kolera is op veele Plaatsen in dit najaar zeer treurig geweest. Voornamelijk in Steenderen, Arnhem, Utrecht, Hage, Ja zels in alle de Steden van Holland, Vriesland, Groningen, overijsselt zelf in Pruisen en Brabant, Frankrijk hebben veele Menschen hun leven aan de Kolera verloren, voornamelijk den 17 September 's morgens om acht Uren Mijne Dierbaarste."

Voor een ongeletterde boer is Egbert zeer breed van belangstelling en in zijn beste nederlands stelt hij alles te boek. Behalve zijn have en goed heeft hij ook aandacht voor andere zaken. Daarvan treffen we onder andere nog aan:

"Iets over den Brand"

Op de twaalfden January 1838 in den vroegen morgen Bestond in het Dorp Steenderen Een Fellen brand. Daar twee Huizen Een Koornberg met koorn in de vlammen verteerden. 't Huis van de Gebroeders Franzen en vier Stuks Beesten En al haar Meubelen. En Een Huis van Willem Weunink met al haar meubels in asse werd Geleg.

In 't Jaar 1762 In de Maand April in 't genoemde dorp vijftien Huizen. Toen in Jaar 1782 op den 12 Maart 's nademiddags om vier Uren, Door Een BlikSem Straal de Kerk en Toorn van Steenderen was aan Gestookten, En Geheel in as was verteerd---

In het volgende Jaar 1783 weer Herboud Geheel op Kosten der Geërfden van Steenderen En Baak. En die van Bronkhorst verkozen niet toe te Geven, zels Geen Enkelen Waagenvragt daar aan Bij te vaaren. Dezelve is herboud ten opzichte van den Kerkmeester Jan Breukink. De Inwijding van 't Nieuwe Kerk Gebouw is Geschied Door den weleerwaarden en Geleerden Heer, de Heer M. Hartog Toenmaals Predikant op den 1 February 1784.

"Juicht Steenders, zijt verblijd, Nu uw Kerk is Ja Gereed En aan God is opgedragen, wil Hem dienen al de dagen Die gij leeft op deze Aarde Zo zijt Gij een beter Leven waard."

Sprokkelmaand 1784

Naam Lijst van de Weled. Heeren Predikanten van ze-

dert de Reformatie in de Herformde Gemeente van Steenderen En Bronkhorst.

Aangekomen in 1595 De eerste Predikant Johannis Weete overleden in 1596 den 20 November."

Tot in de meest bizondere zaken is Egbert Wijers geïnteresseerd en hij noteert het ijverig. Hij leest Het Handelsblad en citeert daaruit o.a. het volgende:

"De Bevolking in Jaar 1759.... Arnhem, 9.500, in het jaar 1859 17.346 en voor Steenderen in 1759 2.500 en in 1859 3.824."

Ook de aanleg van wegen vermeldt hij:

"In Jaar 1810 is de Eerste straatweg Geleg tussen Apeldoorn en Utrecht aangelegd. In 1823 tussen Zutphen en Arnhem. In 1844 een grintweg tussen Zutphen en Emmerich. In 1847 Is de Grindweg Geleg van Brummen over 't Bronkhorsterveer, Door Steenderen tot aan den Bremer in den Toldijk. In October 1873 is de Grindweg van Steenderen naar Dieren voor Publiek geopend. In 1888 is de weg door de Luur van Steenderen tot Doesburg tot stand gekomen."

Vanaf den Eersten Mey 1824 verzekerde Egbert zij vee bij een waarborgfonds, "dat een Aanvank op die datum had genoomen.

14 Stuks Melkoene voor een Gulden	f 14,00
13 Jonge ossens voor 75 cent	f 9,75
15 Een winters voor 50 cent	f 7,50
15 Jonge Kalver voor 25 cent	f 3,75
57 Stuks verwaarborg voor	f 35,00

Hij noteert: een Eenwinter van f 30,00, een Kalf aan vuur van 9,00 en een Eenwinter van 35,00.

Nog 2 kalveren en een Eenwinter, steeds aan vuur, tot f 149,25."

Een aardig beeld geeft hij van de opbrengsten van de boerderij met een verzamelstaat van de ontvangsten over de jaren, dat hij boer was. Verkocht op "Den Grooten Emmer" (aankoop daar afgeteld)

van 1823 tot 1856 aan koren	f 39106,10
van 1823 tot 1856 aan paarden	f 14461,00
van 1823 tot 1856 aan boter	f 14244,00
van 1823 tot 1856 aan ossen	f 47305,00
van 1823 tot 1856 aan varkens	f 8697,00
van 1823 tot 1856 aan koeien	f 19383,00
van 1823 tot 1856 aan hooigras	f 10082,00
Totaal f 153.278,10 in 34 jaren.	

Dit is f 4508,00 per jaar.

Het weiden van ossen levert het meeste geld op, op de voet gevolgd door de verbouw van graan. Het vetweiden van koeien brengt meer op, dan de melkprodukten (boter).

Opvallend is, dat de boer op de Grootte Emmer toen al naar veemarkten ging in het westen en noorden van het land.

Egbert schrijft: "1 november 1812, toen ik 14 jaar was, ging ik mee naar Hoorn om guste koeien te kopen. Dat elk jaar tot 1825."

Om in die tijd naar een andere provincie te mogen reizen heeft men een paspoort nodig, dat geldig is voor binnenlands gebruik. De paspoorten van Egbert Wijers

POLICE GÉNÉRALE DE L'EMPIRE.

PASSE-PORT POUR L'INTÉRIEUR.

Département de l'Affel Supérieur

Sous-Préfecture de Zutphen

Commune de Heerde

Registre N. 16

SIGNALEMENT.

L. Breukink, Gerrit
 profession de Cultivateur
 natif de Brindereu
 département de l'Affel Supérieur
 demeurant à Brindereu
 allé à Hoorn

taille d'un mètre septante centimètres; cheveux blonds; front basané; sourcils grands; yeux bruns; nez adossé; grosse; barbe grise; menton rond; visage rond

âge de 47 ans; département de l'Affel Supérieur; centimètres;

SIGNES PARTICULIERS.
 balancé

PIÈCES DÉPOSÉES.

Fait à Brindereu le 16 Novembre 1813

Signature du Porteur:
 G. Breukink

Signatures des Témoins:

en zijn vader zijn niet bewaard gebleven, wel dat van Gerrit Breukink, die ook naar de markt in Hoorn gaat. Een kopie hiervan is afgebeeld.

De gekochte dieren worden per schip naar Steenderen vervoerd. Wie in het Noord-Hollandse dorp Kolhorn het plaatselijk museum bezoekt, ziet daar, dat de scheepvarende bevolking in die tijd o.a. leefde van het vervoer van vee over het IJsselmeer.

Dan volgen wij weer het dagboek:

"In 1813 naar de markt in Leeuwarden voor koeien. In 1824 voor paarden naar Beusichem. In 1828, 1829, 1830 en 1931 naar de markt in Hilversum. In 1837, 1838, 1839 en 1840 naar de markt in Alkmaar. Voor jongvee in 1827 tot en met 1835 naar de markt in Ameide. En in 1840 voor paarden naar West Friesland.

Iets over 't Huis Bornhof te Zutphen.

Is Gestigt in 't Jaar 1311 op den 16 November. op den 16 November 1861 is de 550 Gedenkjaar Gevierd Geworden.

Een Man in Deze Stad, die Genaamd was Borno, vermaakte Zijn Huis en Hof aan Eenige oude Burgers Dien in deeze Stad woonden ten Gestelle van Drie en veertig Persoonen. Daar worden in dien tijd over gesteld, vier Heeren als opzienders, of Provisoren Genaamd. En Een Rentmeester. In dien tijd droeg dat Gestigt den Naam van Bornhof om als het van een man die Borno heete, En Zijn hof daar aan vermaakt had. In den Jaar 1674 Is dat Gestig zoo vermeerderd in opkomsten En Rijkdom. Toen worden het Gebracht op 104 Zoo Genaamde oude Burgers. In Jaar 1811 op 128. En nu is het Gebragt op 142 man."

Bornhof. Het sfeerrijke hofje.

Paspoort voor binnenlands gebruik uit 1813.
 De 47-jarige Gerrit Breukink gaat naar Hoorn.
 Signalement (pasfoto bestaat nog niet)
 groot 170 cm.
 blond haar
 blonde wenkbrouwen
 tamelijk grote neus
 grijze baard
 rond gezicht
 open voorhoofd
 blauwe ogen
 grote mond
 ronde kin
 frisse kleur
 Bijzondere kentekens: loopt mank

Collectie: Mevr. v. Leuvensteijn-Breukink.

Tichelwerk zoals het voor 1931 aan de IJssel stond op een verhoging. In de deuropening Gerritje Hartemink. Foto: H. Hartemink.

Hoofdstuk VIII

TICHELWERK

Tichelovend of Tichelwerk is een oude benaming voor steenfabriek. Johan Kraayvanger uit Zutphen, sinds 1625 eigenaar van de Groote Emmer, is aan de IJssel tussen 1639 en 1655 een steenfabriek begonnen.

Op kaart 2 uit 1639 komt de steenoven niet voor. Op kaart 3 uit 1655 staan "Creyvengers steenovens" ingetekend op een stuk land, dat "Kreijvengers Weerd" genoemd wordt, juist stroomopwaarts van een midden-eiland in de rivier.¹

Waarschijnlijk zijn het eenvoudige veldovens geweest. Deze zette men soms op enkel voor een bepaald gebouw, zoals een kerk of kasteel, om niet ver met de stenen te hoeven slepen. Op de kaart lijken het opgemetselde ronde ovens. Nadat het Bornhof in 1679 deze grond heeft overgenomen, worden de ovens niet meer vermeld. Vermoedelijk is men dan al weer met het stenen bakken gestopt.

Lange tijd wordt er daarna over deze plek niets meer geschreven. Pas in 1745 vinden we een overlijden van iemand "op den Tichelaovend" in de Emmer. Of er direct al iemand bij de steenovens heeft gewoond, of dat men er later een woning heeft gesticht ondanks de afgelegen ligging, is niet bekend. Op de kaart van Isaác

van Heuvel uit 1727 staat de woning al ingetekend, duidelijk zichtbaar op een verhoging met het erf er omheen. Er komen in de rekenboeken van de rentmeester van het Bornhof aanvankelijk geen pachters van "de Tichelovend" voor. Vermoedelijk zijn de bewoners zelf eigenaar van hun huis en betalen zij voor de grond aan de pachter van de Groote Emmer (in Olburgen zien we ook een dergelijke situatie).

Bij een boedelscheiding in 1761 koopt Geerlig Otto Geerlig het huis. De bewoners zijn vissers, die vissen op de IJssel. In het begin van de negentiende eeuw gaan zij meer op het boeren over. Tussen 1715 en 1775 is in ons land drie keer het grootste deel van het rundvee uitgestorven bij een veepestuitbraak. Het gevolg is gebrek aan rundvlees, waardoor er veel (zoetwater-)vis gegeten wordt. Vissen moet toen een goede broodwinning geweest zijn.

Over de bewoners:

Op 28-10-1745 overlijdt op "den Tichelaovend in de Emmer" een kind van Hendrik ter Steege.

Op 12-8-1752 overlijdt "den ouden Evert op den Tichelaovend in de Emmer"

Op 17-12-1752 overlijdt Jan van de Tichelaovend.

Op 4-2-1753 overlijdt de weduwe van Jan van de Tichelaovend, genaamd Hendrica.

Op 12-8-1753 vindt er een huwelijk plaats tussen Jan Janssen, weduwnaar van Anneken Joosten, onder Vorden en Grietje Lucassen, weduwe van Evert Freriks van de Tichelovend in de Emmer.

Op 22-9-1760 wordt het overlijden gemeld van Jan (Coste) van de Tichelovend in de Emmer, en op 20-10-1760 overlijdt Margrieta Janzen van den Tichelovend in de Emmer. (deze twee overlijdens betreffen het in 1753 getrouwde echtpaar).

Het enig kind is nu wees geworden:

De voogden over de minderjarige Gerrit Coste vragen op 9-5-1761 aan het Landdrostgericht te Zutphen toestemming om het huis, dat staat op grond van het Bornhof in de Emmer, evenals een stuk land in het Steenderense veld, te mogen verkopen.

Zij krijgen hiervoor toestemming, mits zij bewijzen overleggen, dat de opbrengst ook aan de minderjarige ten goede komt. Het huis wordt door de gezamenlijke erfgenamen verkocht aan buurman Geerlig Otto Geerlig voor 100 gulden. Op het huis rust de verplichting, dat de eigenaar gehouden is en blijft om op de Bornhover rijswederen aan de IJssel te passen.

"Opdragt van een huis staande op de grond van het Bornhof in de Emmer, den Tichelovent genaamd, door Berend Wanders Nordeman en sijn huysvrouw Johanna Coste, voorts de memboren over den onmundigen Garrit Coste, dan nog Harmen Evers en Willem Stegeman, mede-erfgenamen van Jan Jansen Coste en Grietjen Lucassen aan Gerlich Gerlichs en sijn vrouw Catharina Hendrix, op den 9-11-1761.²

Geerlig Geerlig verhuurt "de Tichelovend" dan aan Hendrik Wunnink.

Op 15-2-1761 trouwt Hendrik Wunnink, z. van Derk Wunnink van Rha, met Catarina Berents, d. van wijlen Berent Roose van Baak.

Hun kinderen:

Berend geb. 17-1-1762

Anneken geb. 1-5-1763

Berendina geb. 2-3-1766

Willem geb. 1-2-1767

Berendina geb. 18-3-1768

Hendrica geb. 26-8-1770

Janna geb. 26-8-1770, tweeling

Op 2-4-1769 wordt hier geboren Berend, zoon van Derk Wunnink en Hendersken Everts.

Op 25-3-1779 overlijdt Berend Wunnink in de Emmer.

Hendrik Wunnink moet schuldendiensten verrichten voor de Richter van Steenderen en de Landdrost van Zutphen. In 1772 en 1773 gaat hij ze doen, daarna koopt hij ze jaarlijks af met 15 stuivers.³

In de Franse tijd zijn er in ons land regelmatig vreemde troepen gelegerd. Van 2 oktober tot 1 december 1794 liggen er Hessische troepen in Steenderen. De boeren moeten logement, vuur en stroo verschaffen. Hendrik Wunnink moet onderdak verlenen aan twee soldaten, zonder paard.

Voor de geleden schade, kan hij later vergoeding aanvragen. Hij staat op de lijst van juli 1797, waarop de

boeren verleende hand- en spandiensten en verdere schadeposten kunnen melden.

Door de Hannoverse en Keizerlijke voorposten ontvreemd en afgeperst:

1 koffieketel	=	2-0-0
8 zak aardappelen à 2-5-0	=	18-0-0
aan vlees	=	5-0-0
8 hoenders à 5 stuivers	=	2-0-0
2 zijden doeken	=	1-0-0
4 halsdoeken	=	2-0-0
2 paar kousen	=	2-0-0
1 paar schoenen	=	1-0-0
2 pond garen à 15 stuiver	=	1-10-0
2 hemden	=	2-0-0
1500 p. stroo	=	11-5-0
600 p. hooi	=	9-18-0
aan tuinhout en een hek verbrand	=	3-0-0
2 dagen handdienst	=	1-10-0
aan zout	=	1-4-0
Voor de Franse troepen 3 d. handdienst à 15 st.	=	2-5-0
Totaal	=	69-0-0

Op 24-5-1802 overlijdt Catrina Berentsen.

Op 21-6-1804 overlijdt Hendrik Wunnink.

Tichelwerk in 2001 gezien vanaf de voorzijde.

Tichelwerk anno 2001 straatzijde.

In 1806 heeft Tichelovend als eerste huisnummer 99. Eigenaar Jan Wijers doet voor de verponding aangifte van het huis en betaalt daarover 9 gulden belasting. Daarna verandert men het huisnummer in 98 en vanaf 1830 in 155. Als in 1855 de wijknummers worden ingevoerd wordt het B 57. Vervolgens verandert het nummer iedere tien jaar en komt Tichelwerk rond 1930 uit op B 63. Na invoering van de straatnamen wordt het adres Emmerweg 3. De moderne tijd voegt daar nog het postcode-nummer 7221 LA aan toe. Tichelovend staat bij de start van het Kadaster op perceel sectie N nr 157.

In 1813 komt de familie Hartemink op de Tichelovend als pachter. Omstreeks 1840 is voor hen een stuk grond van de Groote Emmer afgesplitst.

Op 19-2-1819 trouwt Derk Hartemink, z. van Jacobus Hartemink en Hilleken Helmink, met Janna Jurriëns.

Bij de start van het Bevolkings-Register wordt huisnummer 98 bewoond door:

- ** Derk Hartemink, geb. 13-2-1786
onder Zelhem, dagloner, gereformeerd.
- ** Janna Jurriëns, geb. 22-1-1789
onder Steenderen, zijn vrouw.

Hun kinderen:

- ** Jan Hartemink, geb. 14-2-1823.
- ** Jacobus Hartemink, geb. 11-4-1825.

Op 17-5-1848 overlijdt Derk Hartemink.

Zijn zoon Jacobus gaat in 1851 naar Warnsveld.

Jan Hartemink trouwt op 30-7-1852 met Diena Johanna Klein Nibbelink, geb. 12-9-1824 te Wisch.

Hun kinderen:

- ** Derk geb. 4-6-1853
- ** Hendrik Jan geb. 3-1-1858
- ** Diena Johanna geb. 5-7-1867

Op 29-11-1876 overlijdt Wed. Janna Hartemink-Jurriëns.

Derk Hartemink verlaat als eerste het ouderlijk huis, maar dat is slechts tijdelijk.

Hendrik Jan gaat in 1885 naar Brummen en zijn zus gaat in 1889 naar Zutphen.

Jan Hartemink overlijdt op 7-2-1889.

Als Egbert Wijers de Groote Emmer verlaat, verkoopt hij op 18-12-1856 de daghuurderswoning in de weide "het Tichelwerk" aan het Bornhof voor f 352,00.⁴

Vanaf 1857 komt de boerderij "het Tichelwerk" ieder jaar voor in de rekeningen van de rentmeester van het Bornhof.⁵

In 1857 pacht J. Hartemink het goed voor 6 jaar tegen de prijs van f 115,00 per jaar. In 1863 pacht hij het Tichelwerk voor 12 jaar en betaalt dan f 160,00 per jaar. De weide "het Tichelwerk" heeft hij niet in gebruik. Deze wordt publiekelijk verpacht aan de meestbiedende.⁶

Voor het overzicht van de grootte van de boerderij het Tichelwerk in 1870 zie bijlage 3.

Van 22-2-1875 tot 22-2-1888 betaalt J. Hartemink f 212,64 pacht per jaar.⁷

Voor dezelfde prijs staat de pacht daarna tot 1900 op naam van Wed. J. Hartemink.

Derk Hartemink trouwt op 12-4-1889 met Gerritjen Jansen, geb. 28-8-1857 te Hummelo en Keppel. Hun kinderen:

- ** Diena Johanna geb. 27-7-1889
- ** Derk Jan geb. 22-5-1891
- ** Gerrit geb. 26-3-1894

Wed. Diena Johanna Hartemink-Klein Nibbelink overlijdt op 10-2-1899. Twintig jaar later op 14-8-1919 komt Derk Hartemink te overlijden. Gerrit heeft in 1917 het huis verlaten en Diena Johanna vertrekt op 23-3-1920 naar Voorst. Van 1900 t/m 1910 pacht Derk Hartemink de boerderij voor f 212,64 per jaar. Van 1911 t/m 1916 betaalt hij f 250,00 per jaar, van 1917 t/m 1920 f 300,00 per jaar, in 1921 en 1922 f 325,00 per jaar en in 1923 betaalt hij f 425,00.

Derk Jan Hartemink trouwt op 7-6-1921 met Johanna Schierboom, geb. 13-5-1896 onder Steenderen. Hun kinderen:

- ** Derk geb. 14-3-1922.
- ** Hendrik Jan geb. 5-10-1923
- ** Gerritjen Hendrika geb. 16-10-1927

Gerritjen Hartemink-Jansen overlijdt op 12-4-1930.

Derk Jan Hartemink pacht per 22-2-1924 voor de tijd van 3 jaar het Erve Tichelwerk bestaande uit boerenwoning, erf, tuin, wei- en bouwland onder Steenderen, kadastraal sectie N

nr 157 huis en erf	0.02.50 ha
nr 158 tuin, hofland	0.15.40 ha
nr 161 ged. bouwland "het Hooge Veld"	1.50.00 ha
nr 548 weiland "de Laage Waard"	0.60.60 ha
nr 549 ged. weiland "Het Tichelwerk"	1.23.00 ha
nr 156 water	0.06.70 ha
nr 546 weiland ged. v. "de Laage Waard"	0.70.00 ha

Totaal uitmakende 4.28.20 ha

Derk Hartemink en Johanna Schierboom. Foto: H. Hartemink.

Hij betaalt er f 400,00 per jaar voor. De pachtprijs blijft onveranderd tot 1932.⁸

In 1931 en 1932 pacht hij nog enige losse percelen bouw- en weiland erbij in totaal voor f 430,00 per jaar.

Hartemink had in die tijd zelf geen paard. Zonodig leende hij een paard van Uenk; in ruil daarvoor moest hij bij Uenk helpen met de oogst of met dorsen.⁹ Daarnaast fungeerde Derk Hartemink als weiwaarder; als zodanig kende hij de hele Emmer op zijn duimpje. Soms had hij zoveel vee onder toezicht, dat ze 's ochtends met twee man op pad gingen; hijzelf en de zoon elk een kant uit.

In 1931 wordt er een nieuwe boerderij gebouwd op de huidige plek, hoger gelegen en dicht bij de bewoonde wereld.

Hendrik Hartemink kan zich het oude huis nog goed herinneren. Het was afgelegen, ongeveer 70 meter van de IJssel in de uiterwaarden. Het was gebouwd op een hoogte, waar vroeger de steenoven heeft gestaan. Vanaf het pad ging je met een paar trapjes omhoog. Op de hoogte stonden ook een berg, een bakhuis, een kippenhok en tevens enkele fruitbomen (zie foto). Het stond net watervrij. Bij het extreem hoge water in 1926 stond het water in de stal achter de koeien, maar de ligplaats van de koeien en het voorhuis bleven droog.

Er liep een smal stenen pad naar toe door het weiland vanaf de Bronkhorster molen. Als ze graan lieten malen brachten ze dat met de kruiwagen. Ook hadden ze een roeiboot om bij hoog water naar het dorp te varen. Die roeiboot heeft Hendrik nog lang in bezit gehad. De eigenlijke uitweg met paard en wagen was een modderweg langs Uenk.

Na de watersnood van 1926 zijn er door het Bornhof plannen gemaakt om de boerderij te verplaatsen. In 1931 wordt het huidige pand gebouwd. Het is de eerste boerderij in Steenderen, die niet van het hallehuis type is. Het vee staat in een aparte stal met lage zolder. In de grote schuur kan men hooi en koren vanaf de grond opstapelen. De bouwtekeningen van de deze boerderij zijn in het archief van het Bornhof bewaard gebleven.¹⁰

Op 23 maart 1932 is de bouw voltooid en kan de familie verhuizen.¹¹

Het oude huis is toen afgebroken. In de dertiger jaren is de plek vanuit de verte zichtbaar, daar er nog fruitbomen staan. Bij egalisatie tijdens de ruilverkaveling is daar nog veel puin in de grond gevonden.¹²

Nu is er in het terrein niets meer van te zien.

Vanaf 1932 betaalt D.J. Hartemink de volgende pacht-prijzen (de stijging in 1955 kan mede veroorzaakt zijn, doordat er meer grond bijgevoegd is):

1932	f 250,00 per jaar
1933 en 1936	f 235,00 per jaar
1937 en 1938	f 300,00 per jaar
1939 en 1940	f 292,50 per jaar
1941 t/m 1948	f 349,00 per jaar
1949 t/m 1955	f 440,00 per jaar ¹³
1958 t/m 1966	f 1929,00 per jaar
vanaf 22-2-1967	f 2260,00 per jaar ¹⁴

In 1960 is er een brief uitgegaan naar de pachters, waarin wordt medegedeeld, dat zij voortaan moeten meebetalen aan de renovatie van woningen en bedrijfsgebouwen. Overigens was het Bornhof altijd redelijk; het was geen lastige eigenaar.

Na de ruilverkaveling is de boerderij 6 ha groot.

Het gezin: Gerritjen Hartemink is getrouwd met Willemsen te Toldijk. Toen dit paar trouwplannen had, was vader Derk Hartemink het daar totaal niet mee eens; "de jongens zijn ouder en die zijn dus het eerste aan de beurt".

Derk Hartemink jr is getrouwd in Zelhem.

Hendrik Hartemink heeft al vóór de oorlog een ernstig ongeval gehad, doordat er een paal op zijn hoofd viel. Een zware operatie heeft hem er weer bovenop geholpen. Hij heeft de boerderij van zijn vader voortgezet. Hij is ongehuwd gebleven.

Derk Hartemink sr is 79 jaar geworden en in 1970 overleden.

Zijn vrouw is 91 jaar geworden en in 1988 overleden.

Hendrik Jan Hartemink woont nog op "Tichelwerk". In de tachtiger jaren heeft hij de boerderij met 1 ha grond gekocht. Vanwege zijn leeftijd heeft hij geleidelijk aan afgebouwd; vee heeft hij niet meer; uitsluitend nog wat kippen. De meeste grond is nu in gebruik bij de buurman.

1) RAG, Collectie Rekenkamer inv 674, kaart 98 en 99.

2) RAG, Protocol van Opdrachten en Kentnissen van het Hooze Landdrostgericht van het Graafschap Zutphen, bloknummer 0217 inv 651.

3) OAS inv 13.

4) GAZ, Oud archief van het Bornhof, inv 558.

5) GAZ, Nieuw archief van het Bornhof, Rekeningen van de rentmeester inv 277 t/m 294.

6) Idem.

7) GAZ, Nieuw archief van het Bornhof, Pachtboek van 1874 tot 1887 inv 579.

8) GAZ, Nieuw archief van het Bornhof, inv 755.

9) Hendrik Hartemink persoonlijke mededeling op 5-9-2001.

10) GAZ, Nieuw archief van het Bornhof, inv 755.

11) De Zwerfsteen 93/2, pag. 10, "Oaver 'd Emmer" door E.J. van Leuvensteijn-Breukink.

12) J. Horstink, Luur, persoonlijke mededeling.

13) GAZ, Nieuw archief van het Bornhof, inv 709.

14) Idem inv 755.

De Emmer is een land van tegenstellingen. Terwijl buurman Schut 200 koeien melkt met de modernste roterende melkstal, melkt Hendrik Hartemink zijn 8 koeien met de hand. Foto: H. Hartemink.

Oude ambachten in de Emmer. De zeis haren door Hendrik Hartemink 1979. Foto: H. Hartemink.

Hoofdstuk IX

DE KATERSTEDE DE KLEINE EMMER

De Katerstede de Kleine Emmer staat pal naast Breukinks hoeve "De Kleine Emmer". Het wordt hiermee gemakkelijk verward. Breukinks hoeve "De Kleine Emmer" is al vóór 1500 een zelfstandige boerderij en blijft nog lang in het bezit van de familie Van Midachten. In 1773 wordt het gekocht door de Heer van Baak en in 1784 door Berend Breukink.

De Katerstede "De Kleine Emmer" staat van het begin af als hut op de grond van de Grootte Emmer, is vanaf 1679 in het bezit van het Bornhof en heeft steeds behoord tot het goederen-complex De Grootte Emmer. Het staat aanvankelijk op een andere plek, maar is in de achttiende eeuw afgebroken en verplaatst naar de huidige locatie. Het wordt altijd zelfstandig verpacht en geleidelijk aan is er meer grond van de Grootte Emmer bijgevoegd; het is nu een volwaardig melkveebedrijf. Aanvankelijk wordt het "de Hutte" genoemd en ook wel "de Rijsweerd". In een overlijdens-register uit 1745 wordt dit huis "De Hietkoole" genoemd naar het perceel grond, waarop het gebouwd is.

Het staat bij de start van het kadaster op perceel sectie N 218 en is een daghuurderswoning. De grootte is 1 morgen 362 roeden. Over het huis moet f 15,00 gemeentebelasting betaald worden.

In 1806 heeft het als eerste huisnummer 94, vanaf 1830 gewijzigd in 156. Bij de invoering van de wijknummers in 1855 krijgt dit pand het huisnummer B 58. Daarna wijzigt de gemeente iedere tien jaar de huisnummers. In 1930 tenslotte wordt het B 64. Na de

oorlog gaat men werken met straatnamen en komt het huidige adres op Emmerweg 5. Later wordt daar nog de postcode aan toegevoegd (7221 LA).

De oudste vermelding vinden we in een acte van 16-9-1668, waarin Albert Kraayvanger voor de leenkamer van het Huis Kell verschijnt en verzoekt een hypotheek te mogen vestigen in o.a. "den leegen Duyvenstart sijnde een rijsweertjen, waaronder mede begrepen het weideken ende de hutte daer Jan Markinck woont."¹ Deze locatie is het perceel, dat op de kaart van 1619 met VI is aangeduid: "Cleine Duyvenstart bijlangs den hanck, leegh en sobbich". De hut staat tegen de Emmerdijk op de plek, waar volgens de kaart van 1727 Gerrit Harmsen woont. Op dit moment is dat aan de westelijke zijde van de Emmerweg tegenover Hartemink, ter hoogte van de rij knotessen.

In de rekeningen van de rentmeester van het Bornhof over 1680 wordt onder de ontvangsten uit de goederen onder de Grootte Emmer vermeld: "ontvangen van Wessel Berentsen, die in de hutte woont, 33 gulden." Op 24-5-1680 verschijnt Wessel Berentsen in de vergadering der provisoren; hij verzoekt twee kalveren bij de ossen in het Weerdje te mogen weiden. Dit wordt hem toegestaan, mits hij daarvoor 12 dagen in de Emmer komt arbeiden.²

In 1685 betaalt Wessel Berentsen nog 33 gulden. Van 1687 t/m 1718 betaalt hij voor "de hutte in de Grootte Emmer met hoff en weylandt" 42 gulden per jaar.³

In het seizoen 1719/1720 is "die hutte met hoff en weylandt" verpacht aan Jan Everts. Hij moet 32 gulden per jaar pacht betalen en toezicht houden op de ossen van het Bornhof. Zijn vrouw ziet er op toe, dat Jan Everts deze taak naar behoren verricht, maar als zijn vrouw in 1722 is overleden maakt Jan Everts er een potje van.

In november 1722 verzoeken de provisoren Jan Everts het goed den Rijsweerd per 22 februari 1723 te verlaten wegens slordig gedrag en onbekwaamheid om op de ossen te passen.

Jan Everts trekt zich daar niets van aan en blijft gewoon zitten. De provisoren hebben kennelijk nog geen opvolger en tolereren dit aanvankelijk. Op 23-7-1725 is de maat vol en ontbieden zij Jan Everts op het huis Bornhof in Zutphen. Daar krijgt hij te horen, dat hij per 22 februari 1726 echt weg moet. Jan Everts toont nog steeds geen enkele bereidheid om aan deze eis te voldoen, derhalve stappen de provisoren in november naar de rechtbank in Zutphen. Zij krijgen daar gelijk en op 28 november wordt door de amptman Willem Nijenhuis een bezoek gebracht aan de Emmer en aan Jan Everts het vonnis voorgelezen.

"Sommatie aan Jan Evers, wonende op 't Bornsche Vergoedt in den Emmer, den Rijsweerd genaamd, om 't selver tegens petri 1726 te verlaten, ergaan op den 24-11-1725." ⁴

Dit is tegen dovemans oren gericht, want weer blijft Jan Evers zitten waar hij zit; ook na aanmaningen gedaan op 23 en 28 februari, 2 maart en 12 april. De provisoren brengen de zaak voor het Hof te Arnhem en de uitspraak is, dat hij het goed direct dient te verlaten en tevens wordt hij veroordeeld de kosten en de schade te vergoeden, die het Bornhof door zijn handelwijze heeft geleden.

Op 5 juni wordt het vonnis door een bode aan Jan Everts ter kennis gebracht en bij zijn afwezigheid aan zijn zuster voorgelezen en overhandigd. De deurwaarder zet hem vervolgens uit het huis en in 1727 heeft de hut een andere bewoner. ⁵

Jan Everts heeft ook problemen met betalen. Op 16-5-1726 verschijnt Janna Henricks Buinck voor de rechter, bijgestaan door haar vader Henrick Buinck, en zij verzoekt beslaglegging op "de gereede goederen als koebeesten, have en vee, meubelen en gerackheit des huijzes en wat verder onder het gereede kan vallen" van Jan Everts om betaling van 40 gulden met rente te verkrijgen, zijnde een obligatie, waarvan een kopie is bijgevoegd.

Zij krijgt gelijk en de volgende dag leest Gerrit Hermesen, de scholtus van Steenderen, Jan Everts de uitspraak voor, toont hem de obligatie en stelt hem een afschrift ter hand. Het antwoord is, "het is wel, wij zullen haar te vreden stellen." Op 3-6-1726 is er nog niets betaald en wordt het proces voortgezet. Hoe het afloopt wordt niet vermeld. ⁶

In 1727 is de hut met bijbehorende grond verpacht aan Gerrit Harmsen voor 32 gulden per jaar.

Op de Caarte van de Groote Emmer uit 1727 woont Gerrit Harmsen op perceel nr 14, later kadastraal sectie N nr 176. Dit perceel was rijsweerd en is nu weide,

tuin en huisplaats met als pachter Gerrit Harmsen. In 1727 is de grootte ook 1 mergen 362 roeden, evenals in 1832. ⁷

In de volgende jaren blijft Gerrit Harmsen pachter voor 32 gulden per jaar. Gerrit Harmsen betaalt zijn pacht kontant. Soms worden daarbij tevens andere zaken verrekend als arbeidsloon of het leveren van een vet varken. Van 1739 tot 1762 ontvangt hij f 16,00 per jaar voor het weiwaren op de Ossenweide

In het seizoen 1754/1755 staat er voor het eerst "de Caterstede in de Groote Emmer met hoff en weyde-land" voor 32 gulden verpacht aan Gerrit Harmsen.

De katerstede wordt dan ook wel "Heetkoole" genoemd naar het stuk land, waarop het huis gebouwd is. Deze naam wordt al in 1745 gebruikt; vermoedelijk is vóór 1745 de katerstede naast de Kleine Emmer gebouwd en de hut afgebroken. De hut wordt na 1755 niet meer vermeld.

Op 15-5-1745 overlijdt Grietjen Harmsen, ten huize van G. Harmsen in de Emmer op "De Hietkoole".

Op 11-12-1770 overlijdt Gerrit Harmsen.

Op 15-10-1775 trouwt Zweer Garritzen, zoon van wijlen Garrit Harmssen, met Janna Wennink, dochter van Albert Wennink uit Baak.

Hun kinderen, voor zover in het doopboek vermeld:

** Garritjen	geb. 18-4-1776
** Johanna	geb. 22-7-1777
** Zweerken	geb. 22-9-1779

Op 1-3-1777 overlijdt Zweer Zweers in de Emmer.

Op 14-9-1778 overlijdt een eerstgeboren kind van Zweer Garritzen in de Emmer.

Op 12-8-1779 overlijdt Zweer Garritsen in de Emmer.

Op 13-11-1779 overlijdt Jan Zweers in de Emmer aan de Roode Loop. (dat heerste toen erg)

Op 26-11-1779 overlijdt Zweerken Garritzen in de Emmer en wordt op 27-11 begraven.

Op 17-1-1782 overlijdt Aaltjen Zweers in de Emmer. (Er zijn meer kinderen geboren, dan in het doopboek zijn vermeld; zeker vijf kinderen zijn jong overleden)

*Langs de knotessen liep voorheen de Emmerdijk. Op de plaats waar de twee koeien staan, stond vóór 1740 de hut van Gerrit Harmsen.
Foto 2001.*

Op de lijst tot vaststelling van de schade door de veepestuitbraak in 1774 staat vermeld: Zweer Garritzen, op het goed van het Bornhof. Er waren 1 koe en 1 eenwintjer aanwezig en die zijn beiden gestorven. Ondanks het feit, dat Gerrit Harmsen in 1770 overlijdt, blijft hij in de boeken van het Bornhof vermeld als pachter tot 1779. Steeds voor 32 gulden per jaar.

Van 1782 t/m 1810 is de katerstede in de Emmer met hof en weiland verpacht aan Berend Koenders voor 32 gulden p.j.

Op 9-4-1780 trouwt Esselina Janna Wennink, weduwe van Zweer Garritzen, met Berend Koenders, z. van Jan Koenders, beiden wonende in de Emmer.

Kinderen uit dit huwelijk:

- * Zweer geb. 23-3-1781
- * Wendelina geb. 26-9-1783
- * Aalbert geb. 20-1-1785
- * Jantjen geb. 1-2-1787,
overleden 27-3-1787.

Op 23-6-1807 trouwt Zweer Koenders met Jenneken Beunk uit Hengelo.

Na het uitbreken van de Franse revolutie in 1789 zijn er in Steenderen regelmatig vreemde troepen gelegerd. Op 2 oktober 1794 komen er Hessische troepen, die blijven tot 1 december. De boeren moeten hun logement, vuur en stroo verschaffen. Berend Koenders verleent onderdak aan 2 man zonder paarden.

In 1813 is Albert Koenders de pachter voor f 32,00 per jaar. Vanaf 1816 betaalt hij als "bouwman op de Kleine Emmer" f 37,00 per jaar.

Op 17-1-1820 trouwt Albert Koenders, weduwnaar, met Geertruy Jansen.

Bij de aanvang van het Bevolkings-Register wonen hier:

- ** Albert Koenders, geb. 20-1-1785 onder Steenderen, dagloner, gereformeerd.
- ** Geertrui Jansen, geb. 19-12-1784 onder Voorst. En hun kinderen:
 - ** Berendina, geb. 18-12-1813.
 - ** Arend, geb. 7-9-1815.
 - ** Garrit, geb. 3-2-1822.
 - ** Willemina, geb. 25-11-1823.
 - ** Johanna, geb. 27-11-1824.
 - ** Derkjen, geb. 11-2-1827.

Geertrui Jansen overlijdt op 1-7-1832.

De kinderen gaan vanaf 1835 geleidelijk aan het huis uit. Op 4-12-1842 wordt geboren Hendrika Koenders, dit is een door Albert Koenders aangegeven buitenechtelijk kind van zijn ongehuwde dochter Willemina. Willemina vertrekt weer in 1848, het kind gaat in 1852 naar Hengelo. Op 5-2-1853 trouwt Willemina met Bernardus Ketterij en daarbij wordt het kind erkend en gewettigd. Op 7-8-1851 overlijdt Albert Koenders. Op 10-2-1852 komt zijn dochter Derkjen te overlijden.

Betaalt Albert Koenders in 1840 nog een pacht prijs van f 37,00, van 1843 t/m 1850 is dat f 90,00. Hij zal

wel meer grond gekregen hebben, maar ook bij de andere boeren zijn de pachten flink verhoogd.

Behalve door de pacht van hun katerstede is het gezin Koenders ook in andere opzichten sterk met het Bornhof verbonden.

Arend Koenders is van 1837 t/m 1840 knecht bij het Bornhof voor f 50,00 per jaar.

In 1843 verdient hij daar f 80,00. Tevens ontvangt hij in 1840 en in 1843 f 5,20 voor arbeidsloon wegens het koken van botten voor Papiniaanse soep.

Berendina Koenders is in 1840 keukenmeid bij het Bornhof. Op 1-11-1840 ontvangt zij het loon over 3 maanden, zijnde f 13,75.

Albert Koenders zelf doet veel losse werkzaamheden voor het Bornhof.

In 1837 ontvangt hij;

- f 18,25 voor werkloon in de Emmer
- f 16,00 voor weivaren
- f 26,00 voor maaien in het Kusters Landje
- f 47,95 voor onderhoud van de kribben
- f 17,20 voor werkloon in de Hietcale

In 1840 ontvangt hij;

- f 4,75 als arbeidsloon ten behoeve van de kribben in de IJssel
- f 4,50 voor metselwerk aan een duiker in de Emmer
- f 29,40 voor het maaien en hooien
- f 188,88 voor geleverde boter in 1840
- f 0,50 voor het schudden van de appels in de Emmer
- f 59,00 als arbeidsloon t.b.v. van de landerijen onder Steenderen
- f 16,00 voor het varen van het vee in de Hietcale en de klaverweide
- f 1,00 voor het leiden van het slachtvee naar Zutphen in november

In 1843 ontvangt hij ook weer diverse malen geld o.a. voor maaien, opperen, onderhoud van de kribben en overige werkzaamheden.⁸

De rekeningen van de rentmeester zijn op dit punt alleen onderzocht in de drie genoemde jaren. Het geeft slechts een indruk van de inkomsten van de daghuurder Albert Koenders. Een uitvoeriger onderzoek zou interessant zijn, maar dat past niet in het kader van dit verhaal. Duidelijk is, dat Albert Koenders de klussenman van het Bornhof is. Het lijkt erop, dat hij daar wel bij vaart.

Gerrit Koenders volgt zijn vader op. Hij trouwt op 3-5-1850 met Harmina Gardina Koenders, geb. 23-9-1824 onder Steenderen als dochter van Arend Koenders en Johanna Harmsen. Hun kinderen:

- ** Geertruida Johanna geb. 30-3-1851
- ** Albert geb. 19-9-1852
- ** Arend geb. 31-5-1855
- ** Johanna geb. 6-6-1857
- ** Dina geb. 17-2-1860
- ** Harmin Gardina geb. 19-2-1862
- ** Garritjen geb. 7-8-1863
- ** Gerhard geb. 29-8-1868

Vanaf 1851 pacht Gerrit Koenders de katerstede de

Kleine Emmer voor f 165,00 per jaar.

Hij verricht evenals zijn vader veel werkzaamheden voor het Bornhof.

In het jaar 1852 ontvangt hij

f 49,25 voor een gust rund, geleverd aan het Bornhof

f 16,00 voor het weiwaren op de Hietcale

f 26,40 voor het bloten van de Hietcale

f 4,90 als arbeidsloon

f 17,00 wegens het repareren van de Emmerdijk

f 48,50 wegens werkzaamheden aan de kribben⁹

Vanaf 1857 betaalt Gerrit Koenders f 170,00 per jaar aan pacht. In 1858 pacht hij ook nog de weide "het Zand" voor f 145,00. In 1861 pacht hij "het Kosterlandje" voor f 135,00. Vanaf 1863 heeft hij een twaalfjarig pachtcontract voor f 230,00 per jaar.

In 1867 betaalt hij f 45,00 voor de naweide van het Zand.

Het gezin Koenders gaat op 17-6-1869 naar de gemeente Wehl.

Als opvolgers komen op 1-5-1869:

Reind Huetink, geb 9-10-1826 te Steenderen, landbouwer, nederlands hervormd.

Janna Garritsen, geb. 10-8-1841 te Steenderen, zijn vrouw.

Teuntjen Garritsen, Wed. Huetink, geb. 1-12-1799, zijn moeder. Tevens een inwonende knecht.

Voor de omvang van de percelen behorende bij de katerstede "De Kleine Emmer" in 1870 zie bijlage 3.

Reind Huetink heeft een pachtcontract van 1869 t/m 1875 voor f 240,00 p.j.¹⁰

Reind Huetink komt te overlijden op 27-8-1871; zijn moeder gaat daarna naar haar dochter op huisnummer B 72.

Janna Garritsen hertrouwt op 26-7-1872 met Harmen Vriezokolk, geb. 14-11-1830 te Gorssel. Hun kinderen:

** Aaltje geb. 5-3-1875, † 29-4-1875

** Harmen geb. 18-3-1877

** Aaltje geb. 18-3-1877

De laatste Aaltje Vriezokolk overlijdt op 22-10-1891.

Harmen Vriezokolk heeft de boerderij in pacht van 1875 tot 1899 voor f 388,79 per jaar.¹¹

In 1892 komt hier inwonen een nicht Aaltje Vriezokolk, geb. 3-12-1873 te Vorden. Zij trouwt op 9-5-1902 met Herman Garritsen, geb. 27-9-1877 te Steenderen, landbouwer en christelijk gereformeerd. De kinderen van dit paar:

** Johanna Gardina (Anne) geb. 11-2-1903

** Hendrik geb. 25-2-1905

De pacht van de boerderij blijft voorlopig op naam staan van Harmen Vriezokolk, van 1899 t/m 1910 voor f 325,00 per jaar, van 1911 t/m 1916 voor f 540,00 per jaar. Vanaf 1917 is Herman Garritsen officieel pachter, in 1917 en 1918 betaalt hij f 685,00 per jaar, in 1919 en 1920 f 750,00 per jaar, in 1921 t/m 1923 f 900,00 per jaar en van 1924 t/m 1926 betaalt hij f 850,00 per jaar.¹²

Harmen Vriezokolk sr overlijdt op 2-12-1917.

Zijn vrouw Janna Garritsen is hem al voorgegaan op

25-12-1915. In 1920 wonen hier het echtpaar Garritsen, hun twee kinderen en de ongehuwde Harmen Vriezokolk jr.

Anne Garritsen trouwt op 27-10-1931 en gaat naar Eindhoven.

Herman Garritsen wordt ook wel "Harm Oer" genoemd, vanwege het feit, dat hij met paard en kar ijzerhoudende grond naar de gieterij vervoerde.

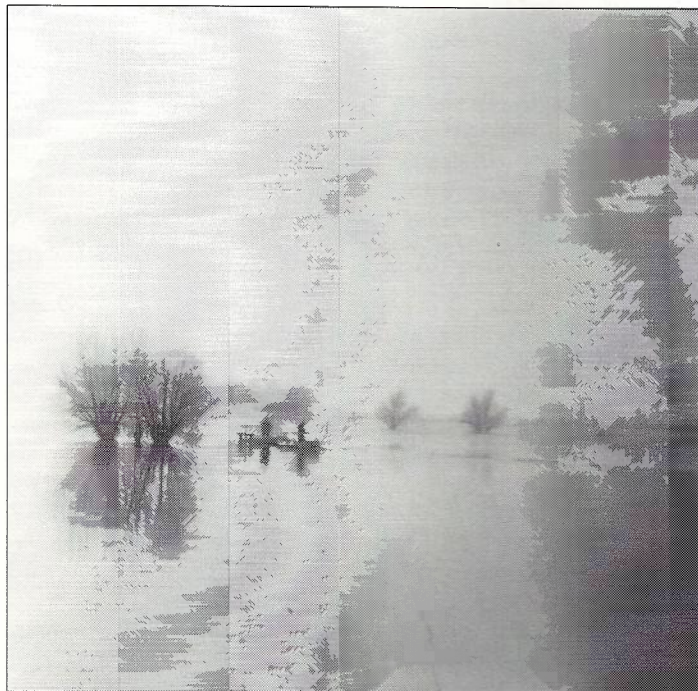
In de volgende jaren is de pachtprijs als volgt:

1927 tot 1930 f 1000,00 per jaar¹³

1931 en 1932 f 975,00 per jaar

1933 f 680,00 per jaar

1934 t/m 1936 f 450,00 per jaar

Hoog water: lastig, schadelijk, maar ook mooi! Foto: H.O.F. Wijers.

Anne Garritsen heeft een boekje bijgehouden over het hoge water vanaf 1920 t/m 1952.

De hoogste stand in Keulen in 1920 is 9,56 meter en in 1926 is die 9,67. Dit jaar 1926 leeft in de herinnering van de mensen nog steeds voort als het jaar met de hoogste waterstand ooit. Als wij hiermee vergelijken enkele standen in Keulen uit de jaren 1990 tot 2000 (10,66 - 10,59 - 10,32), dan zien wij, dat menselijk ingrijpen het record van 1926 totaal heeft doen verbleken. Hoe wordt dat hoge water in 1926 in de Emmer beleefd? "De hoogste stand in 1926 in Keulen was op 2 januari. Er was toen 9,67 m. Met 8 m. stand loopt de winterdijk. Op die 2 januari is de winterdijk ondergelopen. En op zondag de derde januari zijn we 's morgens het huis uit gegaan, want het water liep al door het gehele huis. Het kwam snel aan, zoodat we vlug moesten maken, dat we weg kwamen, wilden we de voeten nog droog houden. Met het bootje zijn we uit 't huis gegaan, want buiten was alles al ene zee, zoodat men niet meer lopen kon tot bij de schuur. Dinsdag 5 januari was hier het water op het hoogst. Het heeft voor in huis 28 cm gestaan en achter in huis ongeveer een halve meter diep. We zijn het huis uit

Katerstede "De Kleine Emmer" op de plek waar het huis al meer dan 250 jaar staat.

Foto 2001, niet meer als woning in gebruik.

geweest tot zaterdag 9 januari. Het voorhuis was toen weer droog, hoewel achter in huis alles nog water was, maar 's maandags was toch het water ook daar weer weg. Alles was even vuil en slibberig in huis. Vader en Moeder zijn bij Breukink gelogeed geweest, Henk en Harm bij Uenk en ik bij Rummelink. Het was met dit water niet erg stormachtig, zoodat de melk altijd per boot naar de fabriek is gebracht t/m woensdag 13 januari, maar toen ging het al slecht omreden het begon te vriezen. Donderdag konden wij in 't geheel niet af, want het ijs kon niet dragen en met de boot konden ze er niet door komen. Vrijdags zijn ze met de melk over het ijs gegaan. 's Morgens zijn ze er doorgemaakt en 's middags weer met nieuwe moed begonnen en het ging toen goed. Het water zakt heel langzaam weg.

De stand is vrijdag 13 januari in Keulen 3,71 m. En toch de modderdijk zit nog geheel onder water. Bij Steenderen is ook alles ondergelopen, hetwelk in 1920 niet zoo is geweest. Velen in en om Steenderen moesten hun huizen verlaten. Maar net voor het begon te vriezen was toch Steenderen weer uit het water, want de weg naar de Bremer was weer geheel vrij. Zaterdag 16 januari, het vriest een weinig de geheele dag, zoodat men vanuit de Emmer Steenderen kan bereiken over het ijs door de wilgendijk. Hoewel het ijs zeer slecht is, gaat men er toch over met een slee om de melk naar de fabriek te brengen.

Maandag 18 januari: gisteren zondag is het 't zelfde gebleven als zaterdag. Niet anders was Steenderen te bereiken als met natte voeten over het ijs door de wilgendijk. Er zijn gisteren verscheidene natte voeten gehaald. Vandaag is men bezig geweest het ijs weg te ruimen van de Emmersche weg. Er staat echter op de wilgendijk nog wel een halve meter water. Zoodat ze in de boot gaan staan om het ijs stuk te slaan. Het vriest nog altijd een heel weinigje, zoodat alles blijft liggen, de sneeuw met het ijs. Alles is eene witte massa. De weg richting Rha en Olburgen is alles nog ijs. En de Pundering ook. Het water valt nu aardig weg.

Dinsdag 19 januari: weer zijn ze bezig het ijs van de wegen te maken in de Pundering en de Emmersche weg. Het is vandaag dooi.

Woensdag 20 januari is de weg in de Pundering geheel vrij.

Donderdag 21 januari de weg door de Emmer is ook

geheel vrij en kan men voor het eerst weer met een wagen en paard van huis af. Het dooit niet en het vriest niet veel. De sneeuw ligt overal nog op de wegen".¹⁴

Het is niet toevallig, dat in huize Garritsen een boekje werd bijgehouden over het hoge water. Bij hen stond af en toe het water in huis. Ook in 1924 stond het water in het achterhuis en is het vee er uit geweest. "In 1930 het water in de koestal gehad, tot aan de stand van de koeien en tot midden op de deel; rondom het huis stond alles blank. Na twee dagen zakte het snel weer weg. Met Moeders verjaardag kan er geen mensch komen, alles is nog eene zee.

In 1946 hebben wij het water nog in de lage stal gehad; het duurde drie dagen. Nog 8 beesten bij Breukink geweest.

In maart 1952 voet het laatst last van het water; de nieuwe dijk is bijna klaar. Nog 1 week de melk naar de molen gebracht."

De familie Garritsen zal zeer blij zijn geweest met de nieuwe dijk!

Hendrik Garritsen trouwt op 26-5-1936 met Tonia Aleida Hendrika Harenberg, geb. 4-9-1913 te Brummen. Zij krijgen vier dochters

** Ali Hendrika, geb. 19-9-1938.

** Hendrika Johanna geb. 15-3-1941

** Harmien geb. 26-10-1943, overleden 22-7-1945

** Harmien geb. 13-8-1946

Hendrik Garritsen is twintig jaar weduwnaar geweest. Zijn vrouw overlijdt op 16-1-1957; hijzelf is overleden op 7-1-1977.¹⁵

Hendrik Garritsen betaalt aan pacht

1936 en 1937	f 425,00 per jaar
1938 en 1939	f 475,00 per jaar
1940 en 1941	f 482,50 per jaar
1942 t/m 1948.	f 510,00 per jaar
1949 t/m 1955	f 660,00 per jaar ¹⁶
1958 t/m 1966	f 2543,00 per jaar
vanaf 1967	f 2850,00 per jaar ¹⁷

In 1948 laat het Bornhof een veldschuur bouwen voor f 1800,00. In 1958 wordt een verzoek tot uitbreiding van de varkensschuur afgewezen omreden, dat hun deze investering nu niet past.

In 1959 is er een begroting van rietdekker Wolbrink, die het dak op de schuur van H. Garritsen met eerste soort riet wil maken voor f 1285,00.

Op 30-6-1967 is er een brief van het Bornhof, waarin het bestuur mededeelt er geen bezwaar tegen te hebben, "dat t.z.t. uw dochter en haar echtgenoot bij u in gaan wonen."

Op 14-11-1968 schrijft de rentmeester van het Bornhof, dat het bestuur besloten heeft "u de woning en bedrijfsgebouwen met ongeveer een halve hectare grond aan te bieden voor f 13000,00. Indien u meer grond bij wenst te kopen, dan is het bestuur bereid u maximaal 3½ ha te verkopen voor f 6000,00 per ha."

Op 27-12-1968 besluiten de Provisoren van het Born-

hof aan Hendrik Garritsen, Emmerweg 5 te Steenderen te verkopen grond met opstellen van de boerderij de Kleine Emmer, ter grootte van ongeveer 0,50 ha voor de prijs van f 13000,00. Tevens besluiten zij aan H. Garritsen de rest van de bij Kleine Emmer behorende grond, ter grootte van 14 ha, te verpachten voor de duur van 18 jaar tegen een prijs van f 150,00 per ha per jaar.

De opvolger op deze boerderij is F.H. Meijerman, gehuwd met Harmien Garritsen. Zij exploiteren momenteel een gemengd bedrijf met zeugen, vleesvarkens en een melkveehouderij van meer dan 30 ha.

- 1) Oud archief van het Bornhof, GAZ, Stukken betreffende de Grootte Emmer, inv 603B
- 2) Idem, Notulenboek van de provisoren inv 4
- 3) Idem, De rekeningen van de rentmeesters van 1679 tot 1800, inv 100 tot 220.
- 4) Protocol van Oprachten en Kentnissen van het Richteramt Steenderen, RAG bloknummer 0217 inv 668.
- 5) Archief van het Hof van Gelre en Zutphen, RAG bloknummer 0124 inv 5767 fol 8.
- 6) Protocol van Contentieuze Acten van het Landdrostamt Zutphen, RAG bloknummer 0217 inv 766.
- 7) Oud archief van het Bornhof, GAZ, De rekeningen van de rentmeesters van 1679 tot 1800, inv 100 tot 200.
- 8) Oud archief van het Bornhof, GAZ, De rekeningen van de rentmeester van 1837 t/m 1843 inv 257-264.
- 9) Oud archief van het Bornhof, GAZ, De rekeningen van de rentmeester, inv 272.
- 10) Idem, inv 558.
- 11) Nieuw archief van het Bornhof, GAZ, Pachtboek van 1884 tot 1887 inv 579 en van 1888 tot 1893 inv 591.
- 12) Idem, Pachtboeken, inv 591 t/m 595.
- 13) Idem, Pachtboek van 1928 tot 1935 inv 597»
- 14) Boekje over de waterstanden door Anne Garritsen, in bezit van de heer en mevr Meijerman.
- 15) De heer en mevr Meijerman, persoonlijke mededeling.
- 16) Nieuw archief Bornhof, Pachtboek van 1936 tot 1954 inv 709.
- 17) Idem, Dossier "Kleine Emmer" inv 738.

wolged. dit opmerk is gte loongeld d' groote
 Emmer bywaakt met nadvolgende capitale als
 ten byvoore van Hendrik woltgen met een
 capitale van _____ 2500. £.

De wvd. Louffinck mede gte Bontjoff 3000.
 fondasie van de kammeren _____ 1200.
 fteent der kreijderwinger _____ 1000.
 van Louffinck G. Amsterdamsche _____ 750.
 van de Cammeren kinderen _____ 500.
 van de G. Frederik C. van der _____ 250.
 van de van Louffinck kinderen _____ 500.
 van van Apeltgen, mede gte Bontjoff
 van de Louffinck ontfaen _____ 600.
 De wvd. menlousjoff mede gte Bontjoff 2500.
 Agneta Louffinck mede gte Bontjoff _____ 100.
 Ende _____ 1000.
 laden _____ 250.
 o margaretha mede Maria / seare van de
 Cammeren d' gte _____ 600.

is een van de Caffi

Een deel van de lijst met schulden in de Grootte Emmer in 1679. Totaal een bedrag van f 37.986,00. Oud archief van het Bornhof.